

**L'ESPLENDOR
DELS CASTELLS
MEDIIEVALS
CATALANS**

**EL
ESPLENDOR
DE LOS
CASTILLOS
MEDIIEVALES
CATALANES**

**THE
SPLENDOR
OF CATALAN
MEDIIEVAL
CASTLES**

Generalitat de Catalunya
Departament de Cultura

Museu d'Arqueologia
de Catalunya

institut
ramon llull
Llengua i cultura catalanes

**L'ESPLENDOR
DELS CASTELLS
MEDIIEVALS
CATALANS**

**EL
ESPLENDOR
DE LOS
CASTILLOS
MEDIIEVALES
CATALANES**

**THE
SPLENDOR
OF CATALAN
MEDIIEVAL
CASTLES**

Generalitat de Catalunya
Departament de Cultura

Museu d'Arqueologia
de Catalunya

institut
ramon llull
Llengua i cultura catalanes

Edició / Edición / Edition

Museu d'Arqueologia de Catalunya
Agència Catalana del Patrimoni Cultural
Institut Ramon Lull
Departament de Cultura de Catalunya

Textos / Textos / Texts

Jordi Tura Masnou

Coordinació / Coordinación / Coordination

M. Carme Rovira Hortalà (Museu d'Arqueologia de Catalunya)
Patricia Bassa Calderó (Gabinet Tècnic del Dept. de Cultura)

Foto portada / Foto portada / Cover photo

Patronat Castell Montsoriu. R. Vaqué.

Disseny / Diseño / Design

Iglésies Associats - Jep Vilaplana Pararols, Toni Iglésies Trias

Traducció i correcció de textos / Traducción y corrección de textos / Translation and language corrections

AT Language Solutions
INK Multilingual Solutions SA
Anna Serra

Traducció a l'anglès / Traducción al inglés / English translation

Peter Smith

Col·laboració tècnica / Colaboración técnica / Technical support

Javier Pascual, Gemma Font i Valentí

Impressió / Impresión/ Impression

EDADOP

ISBN

Museu d'Arqueologia de Catalunya
Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya
ISBN: 978-84-393-9661-1

Dipòsit legal / Depósito legal

B 4459-2018

BIBLIOTECA DE CATALUNYA - DADES CIP

L'Esplendor dels castells medievals catalans = El esplendor de los castillos medievales catalanes = The splendor of Catalan medieval castles

Catàleg de l'exposició celebrada a San José de Costa Rica, del 8 de març al 20 de maig del 2018, i a Barcelona del 6 de setembre del 2018 al 3 de febrer del 2019. – Bibliografia. – Textos en català, castellà i anglès

ISBN 9788439396611

I. Tura i Masnou, Jordi, escriptor de contingut textual suplementari

II. Museu d'Arqueologia de Catalunya III. Institut Ramon Lull IV.

Títol: Esplendor dels castells medievals catalans V. Títol: Esplendor dels castells medievals catalans. Castellà VI. Títol: Esplendor dels castells medievals catalans. Anglès IV. Títol: Esplendor de los castillos medievales catalanes V. Títol: Splendor of Catalan medieval castles

1. Castells – Catalunya – Història – Exposicions 2. Arqueologia medieval – Catalunya – Exposicions 3. Arquitectura medieval – Catalunya – Exposicions 4. Catalunya – Història – 476-1492, Edat mitjana – Exposicions

728.81(460.23)(083.824)
902:7.033(460.23)(083.824)
94(460.23)0476/1492(083.824)

PRESENTACIÓ | PRESENTACIÓN | INTRODUCTION

PRESENTACIÓ
PRESENTACIÓN
INTRODUCTION

Una de les funcions bàsiques dels nostres museus nacionals, és difondre arreu i molt especialment a l'estranger la nostra cultura com a poble, des de la perspectiva de la seva especialitat temàtica. En temps difícils com els actuals, l'esforç per la internacionalització dels trets definidors de la nostra cultura, és una prioritat. La cultura catalana és rica i diversa. El fet de trobar-nos en un nòdul de comunicació entre Europa i la península Ibèrica, ha potenciat aquests trets. Sortosament des dels orígens de l'home hem fruit de tots els canvis socials, econòmics, religiosos, en definitiva culturals. En la nostra terra tenim testimonis d'hominids, de Neandertals i de l'home actual. Ens han arribat onades de pobles neolítics, provinents del Pròxim Orient. La cultura megalítica va tenir un bon assentament i els rituals d'incineració provinents de centreeuropa també hi són presents. Els fenicis, grecs i romans van arribar al nostre litoral, vam generar una cultura autòctona potent, com la ibera i a partir del període tardoromà i de l'antiguitat tardana, es van començar a posar els ciments de la nació dels catalans.

El Museu d'Arqueologia de Catalunya ens fa una proposta en aquesta línia, que ve de la mà de la col·laboració amb el Museo del Jade i de la Cultura Precolombina. Els dos museus han acordat un intercanvi d'exposicions. Aquest porta una exposició que ens mostra la cultura precolombina a Costa Rica, fent especial incidència en la pròpia feta amb jade i el Museu d'Arqueologia de Catalunya (MAC) porta a San José una exposició sobre l'esplendor dels castells catalans, feta des de l'òptica arqueològica.

Una de las funciones básicas de nuestros museos nacionales es difundir por todas partes, y muy especialmente en el extranjero, nuestra cultura como pueblo, desde la perspectiva de su especialidad temática. En tiempos difíciles como los actuales, el esfuerzo por la internacionalización de los rasgos definidores de nuestra cultura es una prioridad. La cultura catalana es rica y diversa. El hecho de encontrarnos en un nódulo de comunicación entre Europa y la península Ibérica ha potenciado estos rasgos. Afortunadamente, desde los orígenes del hombre hemos sido partícipes de todos los cambios sociales, económicos, religiosos; en definitiva, culturales. En nuestra tierra tenemos testigos de homínidos, de neandertales, del hombre actual, nos han llegado oleadas de pueblos neolítics, provenientes de Oriente Próximo, la cultura megalítica también tuvo un buen asentamiento, y los rituales de incineración, procedentes de Europa central están presentes. Los fenicios, griegos y romanos llegaron a nuestro litoral, generaron una cultura autóctona potente, como la ibera, y a partir del periodo tardorromano y de la Antigüedad tardía, se empezaron a poner los cimientos de la nación catalana.

El Museo de Arqueología de Cataluña nos hace una propuesta en esta línea, en colaboración con el Museo del Jade y de la Cultura Precolombina de Costa Rica. Los dos museos han acordado un intercambio de exposiciones. El primero trae una exposición que nos muestra la cultura precolombina en Costa Rica, haciendo especial hincapié en la propia elaborada con con jade. Y el Museo de Arqueología de Cataluña (MAC) lleva a San José de Costa

One of the key roles of our national museums is to use their thematic specialities to publicise our culture as a people everywhere and in particular abroad. In difficult times like the present, internationalising the essential features of our culture is a priority. Catalan culture is rich and diverse. The fact that we are at a communication hub between Europe and the Iberian Peninsula has happily enhanced this feature from the origins of humankind as a result of social, economic, religious and cultural changes. In our land evidence of hominids, Neanderthals and Homo Sapiens Sapiens has been found, waves of Neolithic peoples from the Middle East have come to us, megalithic culture had fine settlements, and cremation rituals from Central Europe are also to be found. The Phoenicians, Greeks and Romans arrived in our coast, a powerful indigenous culture, the Iberians, was built, and starting in the late Roman period and late Antiquity the foundations of the Catalan nation began to be laid.

The Archaeology Museum of Catalonia has a project in this regard which comes out of its partnership with the Jade and Precolombine culture Museum in Costa Rica. This one have agreed to exchange exhibitions. The Jade Museum is bringing an exhibition displaying pre-Columbian culture in Costa Rica with special emphasis on tangible culture made of jade, while the Archaeology Museum of Catalonia (MAC) is taking to San José in Costa Rica an exhibition about the splendour of Catalan castles presented from the archaeological standpoint.

L'exposició està adreçada al gran públic, per això és molt visual i sintètica, quelcom facilitat pel fet que el comissari és un dels millors especialistes en arqueologia medieval i concretament en castells de Catalunya. Precisament per aquest afany divulgador es recorre a la realitat virtual i augmentada, perquè el visitant es pugui fer una lleugera idea com era la vida a un castell. Aquestes experiències immersives són un bon recurs.

En definitiva una exposició fàcil, amena, entenedora per tal de que arribi a tota mena de públics.

Aquestes petites exposicions també ajuden a fer present un país, una identitat i una cultura a d'altres països, el que reporta riquesa i transacció cultural amb ells, que és el que importa al cap i a la fi. El contacte amb altres cultures i formes de vida ens fa rics, plurals i més democràtics. Els museus han de tenir un paper central en el progrés i en la comunicació entre les diferents societats i països. Aquest és el repte que entomen ambdós museus. Ara hem de passar de la fase del repte a la fase de la normalitat alhora de treballar aquestes propostes culturals i patrimonials.

Encoratjo al Museu d'Arqueologia de Catalunya a aprofundir e aquesta línia i agraeixo al Museu del Jade y de la Cultura Precolombina de Costa Rica per l'aposta d'intercanvi entre Costa Rica i Catalunya, que comportarà un major coneixement mutu. És així com avancen les societats.

Jusèp Boya

Director General del Patrimoni Cultural

Rica una exposición sobre el esplendor de los castillos catalanes, hecho desde la óptica arqueológica.

La exposición está dirigida al gran público, por eso es muy visual y sintética, a pesar de que el comisario es uno de los mejores especialistas en arqueología medieval y concretamente en castillos de Cataluña. Precisamente por este afán divulgador se recurre a la realidad virtual y aumentada, para que el visitante se pueda hacer una ligera idea de cómo era la vida en un castillo. Estas experiencias de inmersión son un buen recurso. En definitiva, una exposición fácil, amena, comprensible, para llegar a todo tipo de públicos.

Estas pequeñas exposiciones también ayudan a hacer presente un país, una identidad y una cultura en otros países, lo cual reporta riqueza y transacción cultural con otros países, que es lo importante al fin y al cabo. El contacto con otras culturas y formas de vida nos hace ricos, plurales y más democráticos. Los museos deben tener un papel central en el progreso y en la comunicación entre las distintas sociedades y países. Este es el reto que asumen ambos museos. Ahora tenemos que pasar de la fase del reto a la fase de la normalidad y trabajar estas propuestas culturales y patrimoniales.

Animo al Museo de Arqueología de Cataluña a profundizar en esta línea y agradezco al Museo del Jade y de la Cultura Precolombina de Costa Rica por la apuesta de intercambio entre Costa Rica y Cataluña, que conllevará un mayor conocimiento mutuo. Es así como avanzan las sociedades.

Jusèp Boya

Director General del Patrimonio Cultural

The exhibition is aimed at the general public and so it is very visual and concise, even though its curator is one of the finest experts in medieval archaeology and, specifically, on the castles of Catalonia. This popularisation approach has involved using virtual and augmented reality so that visitors can get an idea of what life was like in a castle. These kinds of immersive experiences are an excellent resource. In short, it is a straightforward, enjoyable and easy-to-understand exhibition designed to reach out to all kinds of audiences.

These small exhibitions also help to present a country, an identity and a culture to other countries, something which generates cultural wealth and transactions with these other countries which, in the end, is what matters. Contact with other cultures and ways of life enriches us and makes us plural and more democratic. Museums should play a central role in progress and communication between societies and countries. This is the challenge that both museums are engaged in. Now we need to move from the challenge to normal operations while working on these cultural and heritage propositions.

I would like to encourage the Archaeology Museum of Catalonia to explore this line and I would also like to thank the Jade Museum and Precolombine Culture Museum for in Costa Rica for their commitment to exchanges between Costa Rica and Catalonia, which will bring greater mutual understanding. This is how societies move forward.

Jusèp Boya

Director General of Cultural Heritage

PRESENTACIÓ
PRESENTACIÓN
INTRODUCTION

L'any 2016 es van iniciar els contactes entre el Museu del Jade i de la Cultura Precolombina de San José de Costa Rica i el Museu d'Arqueologia de Catalunya. D'aquests primers contactes va sorgir l'idea d'un intercanvi d'exposicions, que es concretarà enguany (2018). Concretament ens vindrà a Barcelona l'exposició "Xamans i esperits. Tresors del Museu del Jade" de Costa Rica i allà "L'esplendor dels castells medievals catalans", que s'inaugura el 8 de març a Sant José i a començaments de setembre a Barcelona.

Vam escollir aquesta temàtica, amb aportació transcendent de la ciència arqueològica, en aquest intercanvi, perquè ens va semblar una temàtica singular, de fet el nom de Catalunya, ve de Castlà, per tant la definició del nostre país té molt a veure amb els castells i ens va semblar una bona targeta de presentació. Podria haver estat la cultura ibèrica, però al 2015 ja vam fer una exposició a Zagreb ("Els ibers del nord. Vida, Mort i rituals més enllà dels Pirineus").

La temàtica dels castells ens ha semblat interessant, perquè creiem que pot generar interès i fascinació, sobretot a Costa Rica, de la mateixa manera que les cultures precolombines generen interès i fascinació en nosaltres. Allò diferent, fins i tot exòtic, si s'explica amb rigor científic, serveix per fixar l'atenció i captivar al gran públic.

Els castells també tenen la singularitat que s'origina a l'antiguitat tardana o

En 2016 se iniciaron los contactos entre el Museo del Jade i de la Cultura Precolombina de San José de Costa Rica y el Museo de Arqueología de Cataluña. De esos primeros contactos surgió la idea de un intercambio de exposiciones, que tendrá lugar este año. Concretamente, nos llegará a Barcelona la exposición «Chamanes y Espíritus. Tesoros del Museo Jade de Costa Rica» y llevaremos allí «El esplendor de los castillos medievales catalanes».

Para dicho intercambio escogimos esta temática, con aportación trascendente de la ciencia arqueológica, porque nos pareció singular. De hecho el nombre de Cataluña proviene de castlà; por lo tanto, la definición de nuestro país tiene mucho que ver con los castillos y nos pareció una buena tarjeta de presentación. Podría haber sido la cultura ibérica, pero en 2015 ya le dedicamos una exposición en Zagreb («Los iberos del norte. Vida, muerte y rituales más allá de los Pirineos»).

La temática de los castillos nos ha parecido interesante, porque creemos que puede generar interés y fascinación, sobre todo en Costa Rica, del mismo modo que las culturas precolombinas generan interés y fascinación en nosotros. Lo diferente, incluso exótico, si se explica con rigor científico, sirve para fijar la atención y cautivar al gran público.

Los castillos también tienen la singularidad que se origina en la Antigüedad tardía o tardorromana: los

In 2016 contacts between the Jade and Precolombine Culture Museum in San José in Costa Rica and the Archaeology Museum of Catalonia began. The idea of exchanging exhibitions, one of which will take place this year, came out of these first contacts. Specifically, in Barcelona we will receive the exhibition "Shamans and Spirits. Treasures of the Jade Museum of Costa Rica" while we will take "The Splendour of Medieval Catalan Castles" there.

We chose this topic featuring major contributions from archaeological science for the exchange because we thought it was unique. In fact, the name 'Catalonia' comes from castlà (castellan) and thus the definition of our country has a lot to do with castles, so we thought it would be a good form of promotion. It could have been Iberian culture, but in 2015 we had already run an exhibition in Zagreb about it ("The Northern Iberians. Life, death and rituals beyond the Pyrenees").

We thought the castles topic was attractive because we believe it can generate interest and fascination, especially in Costa Rica, in the same way that pre-Columbian cultures generate interest and fascination for us. If explained scientifically, things that are different and perhaps even exotic help to focus attention and captivate the general public.

Castles also have a unique feature which began in late Antiquity or the late Roman Empire: the castellum, which emerged in the Middle Ages, albeit with

tardoromana, els castellums, encara que eclosionen a l'edat mitjana, però amb una formulació socioeconòmica diferent i fins i tot a nivell militar.

A Catalunya tenim mostres antigues, però la generalització es produirà pels volts de l'any 1000, amb diferents formes: castells de frontera amb el món andalusí, castells jurisdiccional de control del territori i com a fórmula d'assentament i domini del poblament. Els castells acabaran quan canvien les característiques socioeconòmiques de la societat i també les tàctiques militars. Les monarquies es fan més fortes i les corts atrauen la noblesa, les ciutats i el comerç floreixen, l'humanisme renaixentista es va imposant i l'artilleria fa inviable els vells castells que donen pas a les fortaleses, més adaptades a les tàctiques militars.

L'exposició recull l'evolució arquitectònica, la militar, la social i l'econòmica d'aquestes unitats, els objectes reflecteixen la vida quotidiana als castells. Per tant és una visió sintètica del que van representar. De fet s'ha pensat un muntatge destinat al gran públic, que planteja la polifuncionalitat dels castells, però no entra en profunditat en cap aspecte.

Per assolir aquest objectiu s'ha optant per una museografia senzilla (en el sentit de fàcilment comprensible) i fàcilment adaptable a diferents sales, per tant de fàcil itinerància. Els plafons amb lones retro-il·luminades, representen un pany de muralla, amb els seus merlets i la seva torre. Les vitrines s'encasten en el llenç teòric de la muralla. Els objectes

castellum, que eclosionaron en la Edad Media, aunque con una formulación socioeconómica diferente e incluso militar.

En Cataluña tenemos muestras antiguas, pero la generalización se produjo alrededor del año 1000, bajo diferentes formas: castillos de frontera con el mundo andalusí, castillos jurisdiccionales de control del territorio, y como fórmula de asentamiento y dominio de la población. Los castillos dejaron de tener protagonismo al cambiar las características socioeconómicas y las tácticas militares. Las monarquías se hicieron más fuertes y las cortes atrajeron a la nobleza; las ciudades y el comercio florecieron; el humanismo renacentista se impuso, y la artillería hacía inviables los viejos castillos, que dieron paso a las fortalezas, más adaptadas a las tácticas militares.

La exposición recoge la evolución arquitectónica, militar, social y económica de estas unidades; los objetos reflejan la vida cotidiana en los castillos. Por lo tanto, es una visión sintética de lo que representaron. De hecho, se ha pensado un montaje destinado al gran público, que plantea la polifuncionalidad de los castillos, pero no entra en profundidad en ningún aspecto.

Para alcanzar este objetivo se ha optado por una museografía sencilla, adaptable a distintas salas y de fácil recorrido. Los paneles con lonas retroiluminadas representan una muralla, con sus almenas y su torre.

a different socioeconomic and even military form.

In Catalonia we have some ancient examples, but they became more widespread around 1000 in a range of types: border castles with Muslim-controlled Al-Andalus, jurisdictional castles for controlling the territory and as means of settling and dominating the population. Castles lost importance when socioeconomic characteristics and military tactics changed. Monarchies became stronger and courts attracted the nobility; cities and commerce flourished; Renaissance humanism prevailed, and artillery made the old castles unfeasible so they gave way to fortresses that were more appropriate for military tactics.

The exhibition includes the architectural, military, social and economic evolution of these castles and its objects reflect everyday life in them. It is thus an overview of what they represented. Indeed, the idea is to have an assembly designed for the general public which displays the multi-purpose nature of castles but does not go into any of their aspects in depth.

To do this we chose a simple exhibition design which is adaptable to different rooms and easy to move around. The panels with backlit canvasses represent a stretch of wall with the battlements and tower. The display cases are embedded in the notional wall section. The objects come from all over Catalonia, with a large number from Montsoriu Castle, and are supplemented by pictures of various

procedents de tot Catalunya, amb una forta presència de materials del castell de Montsoriu, es complementen amb imatges de diferents castells i també la reproducció de representacions pictòriques gòtiques, com la de la batalla de Mallorca, l'original de la qual es troba en el Museu Nacional d'Art de Catalunya. Complementant la ja de per si colorista i atractiva presentació, és presenten vídeos, presentacions en visió de 360 graus i en 3D.

Volem difondre en base a la recerca científica en arqueologia, volem eixamplar el coneixement de les cultures i formes de vida del passat, volem que la nostra realitat cultural, es conegui arreu. Aquestes són les nostres fites.

Josep Manuel Rueda Torres
Director del Museu d'Arqueologia
de Catalunya

Las vitrinas se engastan en el lienzo teórico de la muralla. Los objetos procedentes de toda Cataluña, con una fuerte presencia de materiales del castillo de Montsoriu, se complementan con imágenes de diferentes castillos y también la reproducción de representaciones pictóricas góticas, como la de la batalla de Mallorca, cuyo original se conserva en el Museo Nacional de Arte de Cataluña. Complementando la ya de por si colorista y atractiva presentación, se muestran vídeos y presentaciones en visión de 360 grados y en 3D.

Queremos difundir la investigación científica en arqueología, queremos ampliar el conocimiento de las culturas y formas de vida del pasado, queremos que nuestra realidad cultural se conozca por todas partes. Estos son nuestros hitos.

Josep Manuel Rueda Torres
Director del Museo de Arqueología
de Cataluña

castles and reproductions of Gothic pictorial representations such as the one of the Battle of Mallorca, whose original is kept in the National Museum of Art of Catalonia. This colourful and attractive presentation is enhanced by 360° and 3D videos and presentations.

Our aim is to publicise scientific research into archaeology, add to knowledge about cultures and ways of life from the past and ensure our cultural situation is recognised everywhere. These are our goals.

Josep Manuel Rueda Torres
Director of the Archaeology Museum
of Catalonia

Índex / Índice / Index

Introducció	17	Introducción	17	Introduction	105
<ul style="list-style-type: none">· El castell com a eix d'un relat· La imatge dels castells medievals· Abandonament i recuperació dels castells· Reivindicació social i gestió del patrimoni		<ul style="list-style-type: none">· El castillo como eje de un relato· La imagen de los castillos medievales· Abandono y recuperación de los castillos· Reivindicación social y gestión del patrimonio		<ul style="list-style-type: none">· The castle as a story element· The image of medieval castles· Abandonment and restoration of castles· Social recognition and heritage management	
Els orígens de l'arquitectura dels castells al nord-est de la península Ibèrica	25	Los orígenes de la arquitectura de los castillos en el nordeste de la península Ibérica	25	Origins of castle architecture in the north-east of the Iberian Peninsula	108
<ul style="list-style-type: none">· Influència de diferents models arquitectònics· Una realitat diversa· La recerca sobre models preexistents· Les fortificacions del període carolingi al nord de Catalunya· Les grans fortificacions andalusines· Un model d'organització de la defensa i de l'administració del territori		<ul style="list-style-type: none">· Influencia de diferentes modelos arquitectónicos· Una realidad diversa· La investigación sobre modelos preexistentes· Las fortificaciones del período carolingio en el norte de Cataluña· Las grandes fortificaciones andalusíes· Un modelo de organización de la defensa y de la administración del territorio		<ul style="list-style-type: none">· Influence of different architectural models· A diverse reality· Research on pre-existing models· Fortifications during the Carolingian era in Northern Catalonia· Major Muslim Iberian fortifications· A model for organisation of defence and territorial administration	
El símbol d'una nova organització territorial	33	El símbolo de una nueva organización territorial	33	Symbol of new territorial organization	110
<ul style="list-style-type: none">· La decadència d'un imperi· La configuració d'un nou escenari territorial· Un símbol de domini· Els castells roquers i la seva evolució entre els segles X-XI· Un cas singular: el castell de Mur		<ul style="list-style-type: none">· La decadencia de un imperio· La configuración de un nuevo escenario territorial· Un símbolo de dominio· Los castillos roqueros y su evolución entre los siglos X-XI· Un caso singular: el castillo de Mur		<ul style="list-style-type: none">· Decay of an empire· Shaping a new territorial landscape· A symbol of authority· Rock castles and their evolution in the 10th-11th centuries· Case study: Mur Castle	
El castell com a manifestació arquitectònica de la consolidació del poder feudal	43	El castillo como manifestación arquitectónica de la consolidación del poder feudal	43	The castle as an architectural manifestation of the consolidation of federal power	112
<ul style="list-style-type: none">· Els castells de frontera· L'arquitectura del castell com a metàfora d'un model d'organització polític, econòmic i social· Un cas singular: el castell de Llordà· Els nous poders territorials: els ordres militars· Els castells dels ordres militars· Un cas singular: el castell de Miravet		<ul style="list-style-type: none">· Los castillos de frontera· La arquitectura del castillo como metáfora de un modelo de organización política, económica y social· Un caso singular: el castillo de Llordà· Los nuevos poderes territoriales: las órdenes militares· Los castillos de las órdenes militares· Un caso singular: el castillo de Miravet		<ul style="list-style-type: none">· Border castles· Castle architecture as a metaphor for a model of political, economic and social organisation· Case study: Llordà Castle· New territorial powers: military orders· Castles of military orders· Case study: Miravet Castle	

Testimonis d'una època d'expansió econòmica i reafirmació del poder reial 57

- L'evolució dels castells al llarg dels segles XIII i XIV
- Un nou horitzó en l'arquitectura dels castells: el castell-palau d'època gòtica
- El castell com a espai de vida quotidiana
- La vida als castells medievals
- Un cas singular: el castell del Montgrí, una fortificació inacabada

El castell de Montsoriu 65

- Cinc segles d'història de l'arquitectura en una sola construcció
- La construcció d'un gran castell-palau gòtic
- Una troballa singular

Nous horitzons polítics i econòmics i avenç de les tècniques militars 73

- Els castells medievals, entre l'abandonament i la transformació
- Noves perspectives geoestratègiques. El paper de la monarquia hispànica
- Un cas singular: el castell de Salses
- Després dels castells medievals. L'aplicació d'un nou model de fortificació: la traça italiana del segle XVI
- Un disseny adaptat al poder de l'estat d'època moderna
- Un cas singular: la fortificació de la vila de Roses

Bibliografia 81

Catàleg d'objectes 85

Crèdits de l'exposició 123

Testigos de una época de expansión económica y reafirmación del poder real 57

- La evolución de los castillos a lo largo de los siglos XIII y XIV
- Un nuevo horizonte en la arquitectura de los castillos: el castillo-palacio de época gótica
- El castillo como espacio de vida cotidiana
- La vida en los castillos medievales
- Un caso singular: el castillo del Montgrí, una fortificación inacabada

El castillo de Montsoriu 65

- Cinco siglos de historia de la arquitectura en una única construcción
- La construcción de un gran castillo-palacio gótico
- Un hallazgo singular

Nuevos horizontes políticos y económicos y progreso de las técnicas militares 73

- Los castillos medievales, entre el abandono y la transformación
- Nuevas perspectivas geoestratégicas. El papel de la monarquía hispánica
- Un caso singular: el castillo de Salses
- Después de los castillos medievales. La aplicación de un nuevo modelo de fortificación: la traza italiana del siglo XVI
- Un diseño adaptado al poder del estado de época moderna
- Un caso singular: la fortificación de la villa de Roses

Bibliografía 81

Catálogo de objetos 85

Créditos de la exposición 123

Evidence of an era of economic expansion and reaffirmation of royal power 115

- Evolution of castles during the 13th and 14th centuries
- A new horizon in castle architecture: the castle-palace of the Gothic era
- The castle as a place of daily life
- Life in Medieval castles
- Case study: Montgrí castle, an unfinished fortification

Montsoriu castle 118

- Five centuries of architecture in a single building
- Construction of a great gothic castle-palace
- A unique find

New political and economic horizons and the advance of military tactics 120

- Medieval castles: between abandonment and transformation
- New geostrategic perspectives. The role of the Spanish monarchy
- Case study: Salses Castle
- After medieval castles. Introduction of a new type of fortification: the bastion fort of the 16th century
- A design adapted to the power of the modern state
- Case study: the fortification of Roses

Bibliography 81

Exhibition catalogue 85

Exhibition credits 123

INTRODUCCIÓ

Catalunya, com a terra de frontera al llarg de bona part de l'edat mitjana, constitueix un espai privilegiat per observar, estudiar i comprendre l'evolució dels castells. Més encara quan aquest territori esdevindrà un escenari d'intercanvi de coneixements i d'avenços tècnics per la seva ubicació geogràfica i el context històric de confrontació-relació entre dues cultures —la musulmana i la cristiana— molt potents, però permeables.

Dintre de les manifestacions d'aquests avenços, l'arquitectura en serà testimoni de primer ordre; específicament, en un escenari de conquesta i reorganització territorial, l'arquitectura militar esdevindrà un àmbit rellevant.

Tanmateix, més enllà de la perspectiva arquitectònica, històrica i arqueològica, molts castells medievals sovint han esdevingut no tan sols elements destacats dels paisatges actuals, sinó també objectes de reivindicació social pel que fa a la seva recuperació, elements substancials de les pròpies identitats de les comunitats humanes que els acullen als seus territoris i, des d'una perspectiva econòmica, a través de la gestió, instruments de desenvolupament local a partir de l'explotació turística.

INTRODUCCIÓN

Cataluña, como tierra de frontera durante buena parte de la Edad Media, constituye un espacio privilegiado para observar, estudiar y comprender la evolución de los castillos. Más aún cuando este territorio se convertirá en un escenario de intercambio de conocimientos y de progresos técnicos por su ubicación geográfica y por el contexto histórico de confrontación-relación entre dos culturas —la musulmana y la cristiana— muy potentes, pero permeables.

Dentro de las manifestaciones de estos progresos, la arquitectura será testigo de primer orden; específicamente, en un escenario de conquista y reorganización territorial, la arquitectura militar se convertirá en un ámbito relevante.

Sin embargo, más allá de la perspectiva arquitectónica, histórica y arqueológica, muchos castillos medievales se han convertido a menudo no solo en elementos destacados de los paisajes actuales, sino también en objetos de reivindicación social en cuanto a su recuperación, en elementos sustanciales de las propias identidades de las comunidades humanas que los acogen en sus territorios y, desde una perspectiva económica, a través de la gestión, en instrumentos de desarrollo local a partir de la explotación turística.

EL CASTELL COM A EIX D'UN RELAT

Pocs elements del patrimoni arquitectònic exerceixen un poder de seducció social tan important com els castells.

Així, doncs, no és estrany que els testimonis d'aquestes construccions que ens han arribat fins als nostres dies, com a elements visibles i rellevants del paisatge que són, hagin excitat la imaginació de les comunitats humanes dels seus voltants, amb una gran multiplicitat de manifestacions en molts casos vinculades a allò que anomenem patrimoni immaterial: llegendes, toponímia..., però també com a eixos de relats mítics respecte als orígens i a les identitats d'aquestes comunitats.

Per tant, cal tenir en compte aquesta realitat no com un element menor, sinó, ans al contrari, com un extraordinari valor que explica en part el vincle emocional que les seves restes estableixen amb el gran públic.

LA IMATGE DELS CASTELLS MEDIEVALS

De la mateixa manera que tendim a reduir i a homogeneïtzar conceptes complexos per facilitar-ne la interpretació, en el cas dels castells ha passat una cosa molt semblant.

Quan parlem de castell, en termes generals, fem referència a una fortificació militar destinada al control, la defensa, l'explotació de recursos i el domini d'un territori, entre d'altres. A partir d'aquí, l'aspecte, les dimensions, la ubicació, els materials, els elements arquitectònics, etc. poden ser molt diversos i depenen de

EL CASTILLO COMO EJE DE UN RELATO

Pocos elementos del patrimonio arquitectónico ejercen un poder de seducción social tan importante como los castillos.

Así pues, no es extraño que los restos de estas construcciones que nos han llegado hasta nuestros días, como elementos visibles y relevantes del paisaje que son, hayan excitado la imaginación de las comunidades humanas de sus alrededores, con una gran multiplicitad de manifestaciones en muchos casos vinculadas a lo que llamamos patrimonio inmaterial — leyendas, toponimia...—, pero también como ejes de relatos míticos con respecto a los orígenes y las identidades de estas comunidades.

Por tanto, hay que tener en cuenta esta realidad no como un elemento menor, sino, muy al contrario, como un extraordinario valor que explica en parte el vínculo emocional que sus restos establecen con el gran público.

LA IMAGEN DE LOS CASTILLOS MEDIEVALES

De igual forma que tendemos a reducir y a homogeneizar conceptos complejos para facilitar su interpretación, en el caso de los castillos ha ocurrido una cosa muy parecida.

Cuando hablamos de castillo, en términos generales, hacemos referencia a una fortificación militar destinada al control, la defensa, la explotación de recursos y el dominio de un territorio, entre otros. A partir de aquí, el aspecto, las dimensiones, la ubicación, los materiales, los elementos arquitectónicos,

▲ **Castell de Requesens**

La Jonquera, Alt Empordà
Originari del segle X,
fou totalment reformat a finals del segle XIX
Foto: J. Ramirez

Castillo de Requesens

La Jonquera, Alt Empordà
Originario del siglo X,
fue totalmente reformado a finales del siglo XIX
Foto: J. Ramirez

◀ Suda de Tortosa

Tortosa, el Baix Ebre
Aixecada en època d'Abd-ar-Rahman III, en el segle X, i transformada en la baixa edat mitjana i en l'època moderna. Actualment acull un Parador de Turisme

Foto: X. Peytibi

Suda de Tortosa

Tortosa, el Baix Ebre
Levantada en època de Abd-ar-Rahman III, en el siglo X, y transformada en la Baja Edad Media y en la época moderna. Actualmente acoge un Parador de Turismo

Foto: X. Peytibi

molts factors: del moment de la construcció, de l'adaptació a un entorn topogràfic, de la disponibilitat de recursos i de la matèria primera per a la seva edificació i de l'adaptació a usos concrets, com ara la funció residencial o l'allotjament de tropes, entre d'altres.

La realitat d'aquestes fortificacions, per tant, és, en essència, heterogènia, malgrat que en termes generals es pot traçar una línia evolutiva depenent dels avenços de la tecnologia militar i de l'adaptació d'aquestes estructures arquitectòniques a aquests avenços, amb un punt d'inflexió determinant que transformarà d'una manera radical l'aspecte dels castells: el desenvolupament de les armes de foc i l'ús de l'artilleria, sobretot a partir de la segona meitat del segle XIV i el segle XV.

etc. pueden ser muy variados y dependen de muchos factores: del momento de la construcción, de la adaptación a un entorno topográfico, de la disponibilidad de recursos y de la materia prima para su edificación y de la adaptación a usos concretos, como por ejemplo la función residencial o el alojamiento de tropas, entre otros.

La realidad de estas fortificaciones es, por tanto, en esencia, heterogénea, a pesar de que en términos generales puede trazarse una línea evolutiva dependiendo de los adelantos de la tecnología militar y de la adaptación de estas estructuras arquitectónicas a estos adelantos, con un punto de inflexión determinante que transformará de una manera radical el aspecto de los castillos: el desarrollo de las armas de fuego y el uso de la artillería, sobre todo a partir de la segunda mitad del siglo XIV y a lo largo del siglo XV.

ABANDONAMENT I RECUPERACIÓ DELS CASTELLS

Perduda en gran part la seva funció militar, a partir dels segles XV i XVI molts castells d'origen medieval entraran en un període de decadència i d'abandonament. Es mantindran, això sí, testimonis d'aquestes construccions per a usos residencials amb clars exponents sovint d'influència renaixentista a la península Ibèrica (Manzanares el Real, La Mota, Coca, Olite, Belmonte, etc.), aixecats entre el segle XV i XVII, i amb mostres notables en comarques catalanes com ara les de la Segarra i l'Urgell (Montcortès, Ciutadilla, Montclar, etc.).

A partir de la segona meitat del segle XIX, coincidint amb el moviment cultural de la Renaixença i la consolidació de l'ideal romàntic d'exaltació patriòtica i d'interès pel passat i pels temes històrics, sorgiran moviments arquitectònics com ara l'historicisme o el mateix Modernisme —sovint sota el patrocini d'una burgesia culta—, inspirats moltes vegades en l'època medieval, que deixaran nombrosos testimonis sobre antics castells, transformats sovint en residència senyorial: Requesens, Peralada, Santa Florentina, Castelldefels, Castellet de Foix, Montesquiú, Balsareny, etc.

Tipològicament, aquests espais residencials es caracteritzaran sovint per la projecció arquitectònica d'una imatge idealitzada, inspirada en els castells medievals. Es tracta de construccions que s'han de valorar com a testimonis, més o menys aconseguits, d'un determinat estil o d'un corrent dins l'arquitectura: neoromànic, neoàrab, neogòtic, etc. Moltes d'aquestes construccions seran utilitzades al segle XX com a veritables platós cinematogràfics, i això, en certs aspectes, contribuirà a la projecció d'una imatge

ABANDONO Y RECUPERACIÓN DE LOS CASTILLOS

Perdida en gran parte su función militar, a partir de los siglos XV y XVI muchos castillos de origen medieval entrarán en un período de decadencia y de abandono. Se mantendrán ejemplos de estas construcciones para usos residenciales, a menudo con claros exponentes de influencia renacentista, en la península Ibérica (Manzanares el Real, La Mota, Coca, Olite, Belmonte, etc.), levantados entre los siglos XV y XVII, y muestras notables en comarcas catalanas como por ejemplo las de La Segarra y L'Urgell (Montcortès, Ciutadilla, Montclar, etc.).

A partir de la segunda mitad del siglo XIX, coincidiendo con el movimiento cultural de la Renaixença y la consolidación del ideal romántico de exaltación patriótica y de interés por el pasado y por los temas históricos, surgirán movimientos arquitectónicos, como por ejemplo el historicismo o el propio Modernismo —a menudo bajo el patrocinio de una burgesía culta—, inspirados en muchas ocasiones en la época medieval, que dejarán numerosos testigos sobre antiguos castillos, transformados a menudo en residencia señorial: Requesens, Peralada, Santa Florentina, Castelldefels, Castellet de Foix, Montesquiú, Balsareny, etc.

Tipológicamente, estos espacios residenciales se caracterizarán con frecuencia por la proyección arquitectónica de una imagen idealizada, inspirada en los castillos medievales. Se trata de construcciones que deben valorarse como muestras, más o menos logrados, de un estilo concreto o de una corriente dentro de la arquitectura: neorrománico, neoárabe, neogótico, etc. Muchas de estas construcciones se utilizarán en el siglo XX como verdaderos platós cinematográficos, lo que, en ciertos aspectos, contribuirá a la proyección de una imagen estereotipada y en ocasiones fantasiosa de los castillos medievales.

estereotipada i a vegades fantasiosa dels castells medievals.

De manera paral·lela, i amb un èmfasi especial en l'etapa de la Mancomunitat de Catalunya (1914-1925) —i a redós del nou ideari noucentista, modernitzador i europeista—, sorgiran les primeres iniciatives de planificació territorial destinades a la protecció del patrimoni, com ara la creació del Servei de Catalogació i Conservació de Monuments vinculat a l'Institut d'Estudis Catalans, amb una acció que abastava el conjunt del territori català. El primer director d'aquest servei va ser Jeroni Martorell, amb una actuació marcada pel respecte vers les restes arquitectònics originals i per un treball de planificació destinat, en essència, a la documentació i al salvament d'aquest patrimoni. Una de les tasques més reconegudes desenvolupada pel Servei va estar relacionada no tan sols amb la feina d'elaboració de milers de fitxes de catalogació, sinó sobretot amb l'àmbit de les declaracions monumentals, cosa que va permetre protegir nombrosos monuments i també els seus entorns.

La dictadura de Primo de Rivera va suposar l'aturada d'aquesta acció. Malgrat els esforços per continuar la feina iniciada per la Mancomunitat en el període de la II República, l'esclat de la Guerra Civil Espanyola i la immediata postguerra van tenir com a conseqüència la paralització de la major part de les iniciatives destinades a la protecció del patrimoni.

En el període de postguerra destaca sobretot la redacció i l'aprovació del decret, del 22 d'abril de 1949, de protecció dels castells espanyols, independentment de l'estat ruïnós en què es trobessin. Aquest document legalment va comportar la protecció de la major part dels

De manera paralela, y con un énfasis especial en la etapa de la Mancomunidad de Cataluña (1914-1925) —y al amparo del nuevo ideario novecentista, modernizador y europeísta—, surgirán las primeras iniciativas de planificación territorial destinadas a la protección del patrimonio, como por ejemplo la creación del Servicio de Catalogación y Conservación de Monumentos vinculado al Institut d'Estudis Catalans, con una acción que abarcaba el conjunto del territorio catalán. El primer director de este servicio fue Jeroni Martorell, con una actuación marcada por el respeto por los restos arquitectónicos originales y por un trabajo de planificación destinado, en esencia, a la documentación y al salvamento de este patrimonio. Una de las tareas más reconocidas desarrollada por el Servicio estuvo relacionada no solo con el trabajo de elaboración de millares de fichas de catalogación, sino sobre todo con el ámbito de las declaraciones monumentales, lo que permitió proteger numerosos monumentos y también sus entornos.

La dictadura de Primo de Rivera supuso la suspensión de esta acción. A pesar de los esfuerzos para continuar el trabajo iniciado por la Mancomunidad en el período de la II República, el estallido de la Guerra Civil española y la inmediata posguerra tuvieron como consecuencia la paralización de la mayor parte de las iniciativas destinadas a la protección del patrimonio.

En el período de posguerra destaca sobre todo la redacción y la aprobación del decreto del 22 de abril de 1949 de protección de los castillos españoles, independientemente del estado ruinoso en el que se encontraran. Este documento conllevó legalmente la protección de la mayor parte de los castillos, así como de muchos de los entornos inmediatos. Al amparo de esta declaración, cabe mencionar la creación

castells, així com molts dels entorns immediats. A redós d'aquesta declaració, cal mencionar la creació de l'Asociación Española de Amigos de los Castillos l'any 1952, declarada d'utilitat pública pel Consell de Ministres el 22 de desembre de 1966. Tampoc no cal oblidar la tasca desenvolupada pels serveis de monuments provincials.

Entre els anys cinquanta i setanta del segle XX, amb una situació econòmica favorable, trobem noves iniciatives de recuperació patrimonial, bé per part de propietaris privats —com ara és el cas dels castells de la Roca del Vallès o de Montsonís (seu de la Fundació Castells Culturals de Catalunya), per esmentar-ne només alguns exemples— o bé per iniciativa de l'Estat espanyol, en què destaca la construcció dels Paradores Nacionales de Turismo, amb dos grans exemples a Catalunya: el castell de la Suda de Tortosa i el de Cardona.

En aquest període s'editaran algunes obres de síntesi que contribuiran a la divulgació d'aquest ric patrimoni: *Els castells medievals de Catalunya* (1955-1965), de Luís Monreal Tejada i Martí de Riquer, o *Els castells catalans*, de Pere Català i Roca (1966-1979).

Cal destacar també el desenvolupament de la recerca científica, un camp que en l'àmbit de l'arqueologia medieval va arribar de manera relativament tardana al nostre país, a la darrera dels anys setanta i sobretot a partir dels anys vuitanta del segle XX, de la mà d'investigadors com ara Manuel Riu, Joan F. Cabestany, Miquel Barceló, Jose I. Padilla, Albert López, Jordi Bolòs, Imma Ollich, Ramon Martí o Marta Sancho, amb intervencions tan emblemàtiques com les desenvolupades al castell de Mataplana o al poblat i fortificació de l'Esquerda, o al castell de Mur.

en 1952 de la Asociación Española de Amigos de los Castillos, declarada de utilidad pública por el Consejo de Ministros el 22 de diciembre de 1966. Tampoco hay que olvidar la tarea desarrollada por los servicios de monumentos provinciales.

Entre los años cincuenta y setenta del siglo XX, con una situación económica favorable, encontramos nuevas iniciativas de recuperación patrimonial, ya sea por parte de propietarios privados —como es el caso de los castillos de La Roca del Vallès o de Montsonís (sede de la Fundación “Castells Culturals de Catalunya”), por mencionar tan solo algunos ejemplos— o bien por iniciativa del Estado español, en el que destaca la construcción de los Paradores Nacionales de Turismo, con dos grandes ejemplos en Cataluña: el castillo de la Suda de Tortosa y el de Cardona.

Durante este período se editarán algunas obras de síntesis que contribuirán a la divulgación de este rico patrimonio: *Els castells medievals de Catalunya* (1955-1965), de Luís Monreal Tejada y Martí de Riquer, o *Els castells catalans*, de Pere Català i Roca (1966-1979).

Cabe destacar también el desarrollo de la investigación científica, un campo que en el ámbito de la arqueología medieval llegó de manera relativamente tardía a nuestro país, a finales de los años setenta y sobre todo a partir de los años ochenta del siglo XX, de la mano de investigadores como Manuel Riu, Joan F. Cabestany, Miquel Barceló, José I. Padilla, Albert López, Jordi Bolòs, Imma Ollich, Ramon Martí o Marta Sancho, con intervenciones tan emblemáticas como las desarrolladas en el castillo de Mataplana, en el poblado y fortificación de L'Esquerda o en el castillo de Mur.

REIVINDICACIÓ SOCIAL I GESTIÓ DEL PATRIMONI

A partir del darrer quart del segle XX sovintejaran iniciatives de recuperació, moltes vegades vinculades a moviments reivindicatius de caràcter associatiu, desenvolupades cada vegada més amb criteris conservacionistes, adaptats al nou marc legal i amb una tasca prèvia de recerca arqueològica. Entre aquestes iniciatives, hi destaquen nombroses actuacions empeses per municipis amb el patrocini de les diputacions, dels consells comarcals o de la mateixa Generalitat de Catalunya, amb projectes de recuperació com ara els dels castells del Montgrí, Miravet, Claramunt, Llordà, Boixadors o Montsoriu.

Finalment, cal incidir en un aspecte clau per a la protecció i la conservació del patrimoni, com per exemple és el de la seva gestió. En aquest àmbit, en el qual encara resta molt camí per recórrer, cal destacar la feina desenvolupada tant a través de la iniciativa pública com privada, amb exemples com ara la xarxa de monuments i jaciments arqueològics de la Generalitat de Catalunya —que integra diversos castells— o la Fundació Castells Culturals de Catalunya, amb una important tasca de divulgació a partir del desenvolupament d'activitats.

En l'àmbit territorial, cal mencionar l'establiment de diverses rutes turístiques amb incidència en l'àmbit dels castells: Ruta dels castells de Lleida, Ruta dels castells del Sió, Ruta dels castells de Frontera, Ruta templa Domus Templi, etc., així com diferents centres d'interpretació que, de vegades, actuen com a equipaments d'aquestes rutes: castell del Catllar (Centre d'interpretació dels castells del Baix Gaià) o el castell de Concabella (Centre d'interpretació dels castells del Sió), entre d'altres.

REIVINDICACIÓN SOCIAL Y GESTIÓN DEL PATRIMONIO

A partir del último cuarto del siglo XX abundarán las iniciativas de recuperación, en muchas ocasiones vinculadas a movimientos reivindicativos de carácter asociativo, desarrolladas cada vez más con criterios conservacionistas, adaptados al nuevo marco legal y con una tarea previa de investigación arqueológica. Entre estas iniciativas, destacan numerosas actuaciones impulsadas por municipios con el patrocinio de las diputaciones, de los consejos comarcales o de la propia Generalitat de Cataluña, con proyectos de recuperación como por ejemplo los de los castillos del Montgrí, Miravet, Claramunt, Llordà, Boixadors o Montsoriu.

Por último, cabe incidir en un aspecto clave para la protección y la conservación del patrimonio, como lo es el de su gestión. En este ámbito, en el que aún queda mucho camino por recorrer, hay que destacar el trabajo desarrollado a través de la iniciativa tanto pública como privada, con ejemplos como la red de monumentos y yacimientos arqueológicos de la Generalitat de Cataluña —que integra varios castillos— o la Fundación “Castells Culturals de Catalunya”, con una importante tarea de divulgación a partir del desarrollo de actividades.

En el ámbito territorial, cabe mencionar el establecimiento de varias rutas turísticas con incidencia en el ámbito de los castillos —Ruta de los castillos de Lérida, Ruta de los castillos del Sió, Ruta de los castillos de frontera, Ruta templa Domus Templi, etc.—, así como de diferentes centros de interpretación que, a veces, actúan como equipamientos de estas rutas —el castillo del Catllar (centro de interpretación de los castillos de El Baix Gaià) o el castillo de Concabella (centro de interpretación de los castillos del Sió), entre otros—.

ELS ORÍGENS DE L'ARQUITECTURA DELS CASTELLS AL NORD-EST DE LA PENÍNSULA IBÈRICA

El terme castell té el seu origen en la paraula *castellum*, diminutiu de *castrum*, o lloc fortificat.

Els testimonis d'aquestes construccions ocupades en context medieval —i que han arribat fins als nostres dies—, en molts casos, presenten un origen que habitualment s'ha situat entre el segle X i inicis del segle XI. Tanmateix, les dades més recents aportades per la recerca arqueològica d'alguns indrets suggereixen una datació anterior, que es podria remuntar a les darreries del segle VII i principis del segle VIII, com ara és el cas de la torre de Vallferosa o de la muralla de la fortificació de L'Esquerda.

LOS ORÍGENES DE LA ARQUITECTURA DE LOS CASTILLOS EN EL NORDESTE DE LA PENÍNSULA IBÉRICA

El término *castillo* tiene su origen en la palabra *castellum*, diminutivo de *castrum*, o lugar fortificado.

Los restos de estas construcciones ocupadas en contexto medieval —y que han llegado hasta nuestros días— presentan en muchos casos un origen que habitualmente se ha situado entre el siglo X e inicios del siglo XI. Sin embargo, los datos más recientes aportados por la investigación arqueológica en algunos yacimientos sugieren una datación anterior, que podría remontarse a finales del siglo VII y principios del siglo VIII, como ocurre por ejemplo en la torre de Vallferosa o en la muralla de la fortificación de L'Esquerda.

INFLUÈNCIA DE DIFERENTS MODELS ARQUITECTÒNICS

S'ha discutit molt sobre l'origen d'aquestes construccions i les influències arquitectòniques que van servir de model per bastir-les en contextos altmedievals.

Una part dels dubtes que existeixen actualment es deuen al coneixement encara limitat de les construccions corresponents al període comprès entre els segles VII-IX, just en l'etapa de l'ocupació visigòtica, andalusina i carolíngia.

UNA REALITAT DIVERSA

Segurament, i atenent al context històric en què es desenvoluparen aquestes edificacions, cal tenir en compte la suma de diversos factors que intervingueren en la seva construcció i el seu aspecte final: en primer lloc, la seva funcionalitat; en segon lloc, la disponibilitat de recursos econòmics i de matèria primera per a la seva construcció, i, finalment, les influències o els models arquitectònics que s'empraren per aixecar-les i que no fan referència exclusivament a models coetanis, sinó també a l'existència de realitats preexistents.

LA RECERCA SOBRE ELS MODELS PREEXISTENTS

En aquest cas, cal tenir en compte, inicialment, la pervivència de testimonis procedents de la romanització, que foren reutilitzats en època medieval. En concret, més enllà de les espectaculars defenses de la ciutat de Barcino (Barcelona) o de Gerunda (Girona), que van

INFLUENCIA DE DIFERENTES MODELOS ARQUITECTÓNICOS

Se ha discutido mucho sobre el origen de estas construcciones y sobre las influencias arquitectónicas que sirvieron de modelo para edificarlas en contextos altomedievales.

Parte de las dudas existentes actualmente se deben al conocimiento aún limitado de las construcciones correspondientes al período comprendido entre los siglos VII-IX, justo en la etapa de la ocupación visigótica, andalusí y carolingia.

UNA REALIDAD DIVERSA

Seguramente, y atendiendo al contexto histórico en el que se desarrollaron estas edificaciones, hay que tener en cuenta la suma de varios factores que intervinieron en su construcción y su aspecto final: en primer lugar, su funcionalidad; en segundo lugar, la disponibilidad de recursos económicos y de materia prima para su construcción, y, por último, las influencias o los modelos arquitectónicos que se utilizaron para levantarlas y que no hacen referencia exclusivamente a modelos coetáneos, sino también a la existencia de realidades preexistentes.

LA INVESTIGACIÓN SOBRE LOS MODELOS PREEXISTENTES

En este caso, hay que tener en cuenta, inicialmente, la pervivencia de construcciones procedentes de la romanización, que fueron reutilizados en época medieval. En concreto, más allá de las espectaculares defensas de la ciudad de Barcino (Barcelona) o de Gerunda (Gerona), que mantuvieron en funcionamiento las murallas,

mantenir en funcionament les muralles, així com també part de les defenses de la ciutat romana de Tarraco, cal fer esment a les torres habitualment ubicades cronològicament en època romanorepublicana com ara el castell de Falgars (Beuda), la torrassa del Moro (Linars del Vallès) o la torre de la Mora (Sant Feliu de Buixalleu).

Un altre exemple d'aquestes preexistències d'època tardoantiga el tenim en el *castellum fractum* (Sant Julià de Ramis), fortificació aixecada entre mitjan segle IV i principis del segle V, i que possiblement va estar en ús durant bona part del període visigot.

Corresponent també al període visigot, i en l'àmbit de les fortificacions, a més del conegut poblat del puig de les Muralles de Puig Rom (Roses), ocupat entre les darreries del segle

así como también parte de las defensas de la ciudad romana de Tarraco, cabe mencionar las torres habitualmente ubicadas cronológicamente en época romanorepublicana, como por ejemplo el castillo de Falgars (Beuda), el torreón del Moro (Linars del Vallès) o la torre de la Mora (Sant Feliu de Buixalleu).

Otro ejemplo de estas preexistencias de época tardoantigua lo tenemos en el *castellum fractum* (Sant Julià de Ramis), una fortificación levantada entre mediados del siglo IV y principios del siglo V y que posiblemente estuvo en uso durante buena parte del período visigodo.

Correspondiente también al período visigodo, y en el ámbito de las fortificaciones, además del conocido poblado del Puig de les Muralles de Puig Rom (Roses), ocupado desde finales del siglo VI y durante el siglo VIII, hay que destacar

◀ Castellum Fractum

Sant Julià de Ramis, el Gironès
Segles IV-VII

Foto: F. Cedó - ©Wikicommons

Castellum Fractum

Sant Julià de Ramis, el Gironès
Siglos IV-VII

Foto: F. Cedó - ©Wikicommons

VI i el segle VIII, cal destacar les noves perspectives que en l'àmbit de la recerca ofereixen les intervencions arqueològiques recents a la muralla de l'Esquerda (Roda de Ter).

LES FORTIFICACIONS DEL PERÍODE CAROLINGI AL NORD DE CATALUNYA

De l'ocupació carolíngia del nord de Catalunya hi ha testimonis de refortificacions (com passa a la ciutat de Girona) o de reocupacions d'antigues fortificacions romanes (com és el cas de la torre de la Mora, a Sant Feliu de Buixalleu, ocupada al segle IX).

Al seu costat, en aquest període, també es documenten altres construccions militars, com és el cas del *castellum Velloso* al Puig de Sant Andreu (Ullastret) o el *castrum Tolone* (Peralada), als quals caldria afegir testimonis d'ocupació i de fortificacions al jaciment de l'Esquerda (Roda de Ter).

Amb tot, el coneixement de les estructures defensives carolíngies a Catalunya és encara molt limitat. Es tracta de fortificacions ubicades en llocs entronats i de fàcil defensa, adaptades a la topografia i generalment construïdes en pedra del lloc, tot i que amb alguns exemples de construccions en fusta, com ara el cas de la torre de l'Esquerda.

LES GRANS FORTIFICACIONS MUSULMANES

En el context de les construccions militars corresponents als segles VIII-X, els exemples

las nuevas perspectivas que en el ámbito de la investigación ofrecen las intervenciones arqueológicas recientes en la muralla de L'Esquerda (Roda de Ter).

LAS FORTIFICACIONES DEL PERÍODO CAROLINGIO EN EL NORTE DE CATALUÑA

De la ocupación carolíngia del norte de Cataluña existen muestras de refortificaciones (por ejemplo, en la ciudad de Gerona) o de reocupaciones de antiguas fortificaciones romanas (como es el caso de la torre de la Mora, en Sant Feliu de Buixalleu, ocupada en el siglo IX).

A su lado, en este período también se documentan otras construcciones militares, como es el caso del *castellum Velloso* en el Puig de Sant Andreu (Ullastret) o el *castrum Tolone* (Peralada), a los que habría que añadir testigos de ocupación y de fortificaciones en el yacimiento de L'Esquerda (Roda de Ter).

Con todo, el conocimiento de las estructuras defensivas carolíngias en Cataluña es aún muy limitado. Se trata de fortificaciones ubicadas en colinas y de fácil defensa, adaptadas a la topografía y generalmente construidas en piedra del lugar, aunque con algunos ejemplos de construcciones de madera, como por ejemplo en el caso de la torre de L'Esquerda.

LAS GRANDES FORTIFICACIONES MUSULMANAS

En el contexto de las construcciones militares correspondientes a los siglos VIII-X, los

▲ **Castell Formós**

Balaguer, la Noguera
Construcció originària de finals del segle IX
Foto: Museu de la Noguera

Castillo Formós

Balaguer, la Noguera
Construcción originaria de finals del siglo IX
Foto: Museu de la Noguera

tècnicament més desenvolupats que han arribat fins als nostres dies cal cercar-los a la zona sud i est del Principat en el context del món andalusí.

Les sudes o alcassabes de Tortosa i de Lleida, així com les fortificacions de Balaguer, a les quals podríem sumar castells d'origen andalusí com els de Miravet, d'Ulldecona o de Mora d'Ebre, entre d'altres, constitueixen —tot i que transformats en èpoques posteriors— exemples de l'avenç de la poliorcètica andalusina respecte del que podem veure als comtats cristians del nord i, per extensió, en bona part de l'Europa Occidental.

Evidentment, la influència d'aquestes construccions serà determinant en les edificacions militars d'una certa rellevància que s'aixecaren al nostre país en un període ampli que va, com a mínim, entre el segle X i el segle XIII.

Habitualment s'ha relacionat la poliorcètica andalusina amb la tradició constructiva siriana, desenvolupada inicialment a partir d'influències romanes i bizantines.

També cal tenir present que quan parlem d'arquitectura militar andalusina estem fent referència a una gran varietat tipològica, adaptada a les funcions que tenia encomanada cada construcció respecte a la defensa i a l'organització global del territori: *qasaba* (alcassaba o ciutadella ubicada generalment en àmbits urbans, com és el cas de les sudes de Tortosa, Lleida o Balaguer); *al-qsar* (alcàsser associat generalment a un tipus de palau fortificat); *hisn* (castells com els de Miravet, d'Amposta o d'Ulldecona a les terres de l'Ebre, o de Montmagastre, d'Alòs, de Tartareu i d'Àger a les terres de Lleida, que actuaven també com a centres d'organització d'un territori); *ribats* (ràbites considerades habitualment com una

ejemplos técnicamente más desarrollados que han llegado hasta nuestros días hay que buscarlos en la zona sur y este del Principado en el contexto del mundo andalusí.

Las alcazabas de Tortosa y de Lérida, así como las fortificaciones de Balaguer, a las cuales podríamos sumar castillos de origen andalusí como los de Miravet, de Ulldecona o de Mora d'Ebre, entre otros, constituyen —aunque transformados en épocas posteriores— ejemplos del progreso de la poliorcética andalusí respecto a lo que podemos ver en los condados cristianos del norte y, por extensión, en gran parte de la Europa Occidental.

Evidentemente, la influencia de estas construcciones será determinante en las edificaciones militares de una cierta relevancia que se levantaron en nuestro país en un período amplio, que va, como mínimo, del siglo X al siglo XIII.

La poliorcética andalusí se ha relacionado habitualmente con la tradición constructiva siria, desarrollada inicialmente a partir de influencias romanas y bizantinas.

También hay que tener presente que, cuando hablamos de arquitectura militar andalusí, estamos haciendo referencia a una gran variedad tipológica, adaptada a las funciones que tenía cada construcción con respecto a la defensa y a la organización global del territorio: *qasaba* (alcazaba o ciudadela ubicada generalmente en ámbitos urbanos, como es el caso de las ciudadelas de Tortosa, Lérida o Balaguer); *al-qsar* (alcázar asociado generalmente a un tipo de palacio fortificado); *hisn* (castillos como los de Miravet, Amposta o Ulldecona en las Tierras del Ebro, o los de Montmagastre, Alòs, Tartareu y Àger en Lérida, que actuaban también como centros de organización de un territorio); *ribats* (rábidas consideradas habitualmente como una especie de monasterios fortificados, con ejemplos muy

mena de monestirs fortificats, amb exemples molt transformats a Catalunya, com ara la Ràpita de Vallfogona de Balaguer a la Noguera, o simplement desapareguts, com la fortificació que va donar nom al municipi de Sant Carles de la Ràpita); *al-búrj* i *at-talay'a* (torres i talaies de control territorial, comparables funcionalment i sovint amb un aspecte no gaire diferent —sobretot en el cas de les torres circulars— de les que trobem repartides per tot el territori dels comtats cristians a partir del segle X).

UN MODEL D'ORGANITZACIÓ DE LA DEFENSA I DE L'ADMINISTRACIÓ DEL TERRITORI

Tot i els freqüents desordres i les pugnes internes pel control del poder regional entre els diferents clans andalusins, som al davant d'un model perfectament organitzat, plantejat inicialment entre els segles VIII-X des d'una perspectiva global en l'àmbit de tota la frontera nord de l'emirat, en què el pes principal del sistema defensiu recaurà (a la zona que segles després coneixerem amb el nom de Catalunya) en les ciutats de Balaguer, Tortosa i Lleida. Aquestes ciutats esdevindran els nuclis principals de l'organització administrativa del territori i, al mateix temps, les bases des d'on es podien llançar o reforçar les algarades i asseifes —incursions militars— sobre les terres dels comtats cristians del nord, com la que es va dur a terme sobre Girona i Narbona el 793, i que van continuar cíclicament i amb més o menys fortuna al llarg dels segles IX i X.

Des d'una perspectiva arquitectònica, tot i que la toponímia, les dimensions i la ubicació de les diferents fortificacions donen pistes sobre

transformados en Cataluña, como podría ser la rábida de Vallfogona de Balaguer, en La Noguera, o simplemente desaparecidos, como la fortificación que dio nombre al municipio de Sant Carles de la Ràpita), y *al-búrj* y *at-talay'a* (torres y atalayas de control territorial, comparables funcionalmente y a menudo con un aspecto no muy diferente —especialmente en el caso de las torres circulares— del de las que encontramos repartidas por todo el territorio de los condados cristianos a partir del siglo X).

UN MODELO DE ORGANIZACIÓN DE LA DEFENSA Y DE LA ADMINISTRACIÓN DEL TERRITORIO

A pesar de los frecuentes desórdenes y de las pugnas internas por el control del poder regional entre los diferentes clanes andalusíes, nos encontramos ante un modelo perfectamente organizado, planteado inicialmente entre los siglos VIII-X desde una perspectiva global en el ámbito de toda la frontera norte del emirato, en el que el peso principal del sistema defensivo recaerá (en la zona que siglos después conoceremos con el nombre de Cataluña) en las ciudades de Balaguer, Tortosa y Lérida. Estas ciudades se convertirán en los principales núcleos de la organización administrativa del territorio y, al mismo tiempo, en las bases desde donde se podían lanzar o reforzar las algaradas y aceifas —incursiones militares— sobre las tierras de los condados cristianos del norte, como la que se llevó a cabo sobre Gerona y Narbona en el año 793, y que continuaron cíclicamente y con más o menos fortuna a lo largo de los siglos IX y X.

Desde una perspectiva arquitectónica, a pesar de que la toponimia, las dimensiones y la

la seva posició en l'entramat de la defensa territorial, els testimonis d'arquitectura militar andalusina conservats actualment a Catalunya han estat sovint molt transformats amb el pas dels segles. Tot i això, hi ha diversos exemples que han arribat fins als nostres dies —muralls del pla d'Almatà i el castell Formós a Balaguer, les restes de les muralles de Lleida, etc.— que s'adiuen amb la tesi de la tradició constructiva siriana (sota influència romana i bizantina), amb la presència de murs de carreus sòlids sovint encoixinats i amb torres als angles i als punts intermedis de les cortines o muralles, cosa que, evidentment, facilita el tir de flanqueig, essencial per defensar aquestes muralles dels atacs.

Una altra cosa més complexa és intentar establir patrons descriptius que puguin definir la distribució interior de les fortificacions de més dimensió, ja que, a part, cal tenir en compte la presència en molts casos de dos recintes: un nucli principal i un recinte annex o albacar destinat a acollir tropes en trànsit, o com a refugi de la població en cas de conflicte. En aquest sentit, resta molt treball arqueològic per fer, i més encara —com ja hem comentat— pel fet que es tracta d'edificacions sovint molt transformades després de la conquesta cristiana.

Per la seva banda, els materials constructius també són diversos: una part important de les grans obres de fortificació vinculades sobretot a la defensa de les ciutats, o a alguns castells o *husun*, estan fetes habitualment amb carreus, com és el cas del castell Formós de Balaguer o de la torre conservada de la Ràpita del castell de Vallfogona de Balaguer, entre d'altres. Quant a les edificacions més modestes, sovint estan construïdes amb murs de maçoneria o de tàpia, unes tècniques que comporten unes despeses menors i uns mitjans tècnics accentuats molt menys complexes.

ubicación de las diferentes fortificaciones dan pistas sobre su posición en el entramado de la defensa territorial, los ejemplos de arquitectura militar andalusí conservados actualmente en Cataluña han sufrido a menudo grandes transformaciones con el paso de los siglos. Aun así, hay varios ejemplos que han llegado hasta nuestros días —murallas del Pla d'Almatà, el castillo Formós en Balaguer, los restos de las murallas de Lérida, etc.— que concuerdan con la tesis de la tradición constructiva siria (bajo influencia romana y bizantina), con la presencia de muros de sillares sólidos a menudo acolchados y con torres en los ángulos y en los puntos intermedios de las cortinas o murallas, lo que, evidentemente, facilita el tiro de flanqueo, esencial para defender estas murallas de los ataques.

Tarea más compleja es intentar establecer patrones descriptivos que puedan definir la distribución interior de las fortificaciones de mayores dimensiones, puesto que, además, en muchos casos hay que tener en cuenta la presencia de dos recintos: un núcleo principal y un recinto anexo, o albacara, destinado a acoger tropas de paso o a refugio de la población en caso de conflicto. En este sentido, queda mucho trabajo arqueológico por hacer, y más aún —como ya hemos comentado— por el hecho de que se trata de edificaciones a menudo muy transformadas después de la conquista cristiana.

Por su parte, los materiales constructivos también son variados: una parte importante de las grandes obras de fortificación vinculadas sobre todo a la defensa de las ciudades, o a algunos castillos o *husun*, están hechos habitualmente con sillares, como es el caso del castillo Formós de Balaguer o de la torre conservada del castillo de Vallfogona de Balaguer, entre otros. En cuanto a las edificaciones más modestas, a menudo están construidas con muros de mampostería o de tapia, unas técnicas que conllevan unos gastos muy inferiores y unos medios técnicos de construcción mucho menos complejos.

The background of the page features a dark, textured pattern with silhouettes of medieval warriors on horseback, some wearing helmets and carrying shields, set against a lighter, textured background.

EL SÍMBOL D'UNA NOVA ORGANITZACIÓ TERRITORIAL

La conquesta dels territoris del nord de Catalunya per part dels exèrcits francs, entre les darreries del segle VIII i principis del segle IX, va suposar la implantació d'un model d'organització territorial sobreposat en alguns casos a preexistències que podrien retrocedir fins a l'època visigòtica, en el marc geogràfic de l'anomenada Marca Hispànica. Aquest terme va ser emprat per designar el conjunt de territoris sota el domini carolingi que constituïen la frontera i una primera línia de defensa de l'imperi vers les incursions sarraïnes provinents de l'emirat de Còrdova.

Aquest àmbit geogràfic es va estructurar administrativament en comtats, amb una capital que sovint era també seu episcopal, amb la qual cosa esdevenia el centre polític i religiós.

Al capdavant d'aquests comtats, i per designació de l'emperador, s'hi va establir un comte, que com a representant del monarca dirigia els afers administratius i fiscals, la justícia i l'exèrcit. Aquesta estructura de govern territorial també tenia, en els àmbits més preeminents, la presència dels vescomtes, veritables lloctinents dels comtes, i dels vicaris (transformats posteriorment en veguers), amb la funció de defensar un territori adscrit a un castell.

EL SÍMBOLO DE UNA NUEVA ORGANIZACIÓN TERRITORIAL

La conquista de los territorios del norte de Cataluña por parte de los ejércitos francos, entre finales del siglo VIII y principios del siglo IX, supuso la implantación de un modelo de organización territorial sobrepuesto en algunos casos a preexistencias que podrían retroceder hasta la época visigótica, en el marco geográfico de la conocida como Marca Hispánica. Este término se utilizó para designar al conjunto de territorios bajo el dominio carolingio que constituían la frontera y una primera línea de defensa del imperio frente a las incursiones sarracenas provenientes del emirato de Córdoba.

Este ámbito geográfico se estructuró administrativamente en condados, con una capital que a menudo era también sede episcopal, con lo cual se convertía en el centro político y religioso.

Al frente de estos condados, y por designación del emperador, se estableció un conde, que como representante del monarca dirigía los asuntos administrativos y fiscales, la justicia y el ejército. Esta estructura de gobierno territorial también tenía, en los ámbitos más preeminentes, la presencia de los vizcondes, verdaderos lugartenientes de los condes, y de los vicarios (transformados posteriormente en *veguers*), cuya función era defender un territorio adscrito a un castillo.

👑 LA DECADÈNCIA D'UN IMPERI

Amb la disgregació progressiva de l'imperi carolingi, a partir sobretot de la segona meitat del segle IX, i l'augment de l'autonomia dels poders territorials representats pels comtes, al segle X els títols comtals passen a ser hereditaris, cosa que testimonia clarament aquest procés d'atomització del poder, amb la consegüent pèrdua de control i la influència del poder central vers els poders territorials.

El punt d'inflexió definitiu va tenir lloc a les darreries del segle X, després de la presa de Barcelona per les tropes d'al-Mansur el 985 i la petició d'ajuda del comte Borrell II, que no va ser atesa per la monarquia franca. L'entronització posterior d'Hug Capet (987) com a rei dels francs va trencar definitivament la legitimitat dinàstica i els vincles jurídics que fins aquell moment havien tingut els comtats de la Marca respecte del poder central.

👑 LA DECADENCIA DE UN IMPERIO

Con la disgregación progresiva del imperio carolingio, sobre todo a partir de la segunda mitad del siglo IX, y el aumento de la autonomía de los poderes territoriales representados por los condes, en el siglo X los títulos condales pasan a ser hereditarios, lo que atestigua claramente este proceso de fragmentación del poder, con la consiguiente pérdida de control y de influencia del poder central sobre los poderes territoriales.

El punto de inflexión definitivo tuvo lugar a finales del siglo X, después de la toma de Barcelona por las tropas de al-Mansur en 985 y la petición de ayuda del conde Borrell II, que no fue atendida por la monarquía franca. La entronización posterior de Hug Capet (987) como rey de los francos rompió definitivamente la legitimidad dinástica y los vínculos jurídicos que hasta aquel momento habían tenido los condados de la Marca respecto del poder central.

◀ Torre de Vallferosa

Torà, la Segarra
Construcció atribuïda al segle X, tot i que intervencions recents podrien fer retrocedir-la fins als segles VIII-IX

Foto: A. Llop – ©Wikicommons

Torre de Vallferosa

Torà, la Segarra
Construcció atribuïda al segle X, aunque intervenciones recientes podrían retrocederla hasta los siglos VIII-IX

Foto: A. Llop – ©Wikicommons

LA CONFIGURACIÓ D'UN NOU ESCENARI TERRITORIAL

La base econòmica del sistema serà eminentment rural, tot i que el poder comtal s'exercia des d'una capital que actuava com a centre polític i religiós, i malgrat que l'organització territorial i el sistema de defensa en aquesta primera fase d'ocupació —després de la conquesta carolíngia— estaven molt centrats en el manteniment dels principals nuclis fortificats, com ara Barcelona i Girona.

Demogràficament, al costat d'aquests nuclis de poder que aglutinaven una part de la població, coexistia un model de poblament semidispers en vil·les i vilars, amb unes poques desenes d'habitants.

Davant d'aquesta realitat, no deu ser forassenyat pensar en la necessitat de disposar d'elements defensius i de control que permetessin assentar les bases d'un sistema d'organització primerenc directament sobre el territori, més enllà de les muralles dels nuclis de població principals. Aquesta funció, en el segle IX i a principis del segle X, sembla que estava representada per l'existència de petits recintes mínimament fortificats i aixecats en llocs en què la topografia facilitava la defensa, la reocupació d'antigues fortificacions —en algun cas d'origen romà, com ara la torre de la Mora a Sant Feliu de Buixalleu—, i, possiblement, també, en una data lleugerament més avançada, a través de la construcció de les primeres torres.

Cal no oblidar també que, a aquest escenari, s'hi sumava el fet d'estar inscrit en un territori

LA CONFIGURACIÓN DE UN NUEVO ESCENARIO TERRITORIAL

La base económica del sistema será eminentemente rural, a pesar de que el poder condal se ejercía desde una capital que actuaba como centro político y religioso, y a pesar de que la organización territorial y el sistema de defensa en esta primera fase de ocupación —después de la conquista carolingia— estaban muy centrados en el mantenimiento de los principales núcleos fortificados, como por ejemplo Barcelona y Gerona.

Demográficamente, junto a estos núcleos de poder, que aglutinaban a una parte de la población, coexistía un modelo de poblamiento semidisperso en villas y aldeas, con unas pocas decenas de habitantes.

Frente a esta realidad, no resulta descabellado pensar en la necesidad de disponer de elementos defensivos y de control que permitieran asentar las bases de un sistema de organización temprana directamente sobre el territorio, más allá de las murallas de los principales núcleos de población. En el siglo IX y a principios del siglo X, esta función parece estar representada por la existencia de pequeños recintos mínimamente fortificados y erigidos en lugares en los que la topografía facilitaba la defensa, mediante la reocupación de antiguas fortificaciones —en algún caso de origen romano, como por ejemplo la torre de la Mora en Sant Feliu de Buixalleu—, y también, posiblemente en una fecha ligeramente más avanzada, a través de la construcción de las primeras torres.

Tampoco hay que olvidar que a este escenario se sumaba el hecho de estar inscrito en un

▲ **Torre d'Ardèvol**

Pinós, el Solsonès
Torre de planta rectangular, considerada una obra del segle X, tot i que tampoc se'n descarta un origen anterior

Foto: J.Contijoch – Calaix / Generalitat de Catalunya

Torre d'Ardèvol

Pinós, el Solsonès
Torre de planta rectangular, considerada una obra del siglo X, aunque tampoco se descarta un origen anterior

Foto: J.Contijoch – Calaix / Generalitat de Catalunya

▲ **Torre mestra del castell de Montsoriu**

Arbúcies - Sant Feliu de Buixalleu, la Selva
Aixecada al segle X

Foto: MEMGA

Torre del homenaje del castillo de Montsoriu

Arbúcies - Sant Feliu de Buixalleu, la Selva
Levantada en el siglo X

Foto: MEMGA

de frontera. Una frontera que al llarg del segle X avançarà vers el sud de la ciutat de Barcelona, amb enclavaments estratègics tan importants com el d'Olèrdola. Es tracta d'una zona en què, malgrat les defenses aixecades pels comtes de Barcelona, les incursions andalusines seran freqüents i no serà fins al segle següent que la frontera es consolidarà al límit del Gaià, poc més de cinquanta quilòmetres al sud.

Davant la realitat d'una societat fortament militaritzada en un escenari de reorganització del poblament i de la pròpia estructura de poder, en què de vegades els comtes són incapaços d'imposar la seva autoritat davant dels vescomtes, veguers i castllans, progressivament prendrà força un element que caracteritzarà el paisatge territorial sobretot a partir del segle X: el castell.

UN SÍMBOL DE DOMINI

El castell, més enllà de configurar una estructura arquitectònica adaptada a un conjunt de funcions respecte a les necessitats de defensa i de control que ha de complir en territori de frontera, constitueix un símbol per la seva presència física en el paisatge.

Un símbol que, més enllà d'indicar la presència d'un poder, constitueix l'element més visible d'una organització territorial, representada sovint per l'existència d'un terme. El castell és, per tant, la manifestació arquitectònica del control de l'entramat econòmic i social que sustenta la societat dels darrers temps de l'alta edat mitjana. En essència, és un símbol de domini, entès en la seva perspectiva més àmplia.

territorio de frontera, una frontera que a lo largo del siglo X avanzará hacia el sur de la ciudad de Barcelona, con enclaves estratégicos tan importantes como el de Olèrdola. Se trata de una zona en la que, a pesar de las defensas levantadas por los condes de Barcelona, las incursiones andalusíes serán frecuentes y no será hasta el siglo siguiente que la frontera se consolidará en el límite del Gaià, a poco más de cincuenta kilómetros al sur.

Ante la realidad de una sociedad fuertemente militarizada en un escenario de reorganización del poblamiento y de la propia estructura de poder, en la que a veces los condes son incapaces de imponer su autoridad frente a los vizcondes, veguers y castellanos, progresivamente tomará fuerza un elemento que caracterizará el paisaje territorial, en especial a partir del siglo X: el castillo.

UN SÍMBOLO DE DOMINIO

El castillo, más allá de configurar una estructura arquitectónica adaptada a un conjunto de funciones con respecto a las necesidades de defensa y de control que debe cumplir en territorio de frontera, constituye un símbolo por su presencia física en el paisaje.

Un símbolo que, más allá de indicar la presencia de un poder, constituye el elemento más visible de una organización territorial, representada a menudo por la existencia de un término. El castillo es, por tanto, la manifestación arquitectónica del control del entramado económico y social que sustenta la sociedad de los últimos tiempos de la Alta Edad Media. En esencia, es un símbolo de dominio, entendido en su perspectiva más amplia.

❁ ELS CASTELLS ROQUERS I LA SEVA EVOLUCIÓ ENTRE ELS SEGLES X-XI

La fesomia dels castells, del període comprès entre el segle X i inicis del segle XI, està en consonància amb les funcions que ha de desenvolupar —defensa, control territorial i residència—, però la seva aparença també està relacionada amb la seva posició en l'estructura del mateix sistema d'organització territorial en què està inscrit i també en la capacitat econòmica del seu propietari.

Per tant, no podem parlar d'una única tipologia de castell, sinó d'una certa diversitat que en el seu graó inferior tindria com a exponent la torre aïllada.

Aquestes torres, generalment de maçoneria, en alguns casos reedificades a partir d'edificis anteriors, presenten habitualment una forma circular i diàmetres variables, tot i que generalment se situen entre els 7 i els 10 metres, amb alçàries també diverses d'entre 12 i 30 metres, i amb una divisió interna en diferents plantes separades habitualment per trespols de fusta i una porta d'accés a l'altura de la primera o de la segona planta.

Pel que fa a l'origen d'aquestes construccions cilíndriques o lleugerament troncocòniques, alguns autors, com ara Jordi Bolòs o Francesc Xavier Hernández, suggereixen la possibilitat que estigués vinculat a la influència de la poliorcètica andalusina.

Aquesta proposta podria estar avalada, en certa manera, pel fet que en contextos prefeudals, en el marc de península Ibèrica (com ara la zona asturleonessa, en què devia perdurar una certa tradició castrenya), la major part de les

❁ LOS CASTILLOS ROQUEROS Y SU EVOLUCIÓN ENTRE LOS SIGLOS X-XI

El aspecto de los castillos del período comprendido entre el siglo X y principios del siglo XI está en consonancia con las funciones que debe desarrollar —defensa, control territorial y residencia—, pero su apariencia también está relacionada con su posición en la estructura del propio sistema de organización territorial en el que está inscrito y con la capacidad económica de su propietario.

Así pues, no podemos hablar de una única tipología de castillo, sino de una cierta diversidad, que en su eslavón inferior tendría como exponente la torre aislada.

Estas torres, generalmente de mampostería, en algunos casos reedificadas a partir de edificios anteriores, presentan habitualmente una forma circular y diámetros variables, aunque generalmente se sitúan entre los 7 y los 10 metros, con alturas también variadas, de entre 12 y 30 metros, y con una división interna en diferentes plantas separadas habitualmente por techados de madera y una puerta de acceso a la altura de la primera o de la segunda planta.

En cuanto al origen de estas construcciones cilíndricas o ligeramente troncocónicas, algunos autores, como por ejemplo Jordi Bolòs o Francesc Xavier Hernández, sugieren la posibilidad de que estuviera vinculado a la influencia de la poliorcética andalusí.

Esta propuesta podría estar avalada, en cierto modo, por el hecho de que en contextos prefeudales, en el marco de la península Ibérica (como por ejemplo la zona asturleonessa, en la que debía perdurar una cierta tradición castreña), la mayor parte de

fortificacions d'aquest període es limiten a la presència de motes fortificades i d'alguna torre quadrangular. En el cas del món franc, tot i que es poden trobar exemples de torres cilíndriques, habitualment, en l'àmbit de construccions militars corresponents als segles IX i X, es tracta sovint de motes fortificades amb estacades de fusta. Mancaria, per tant, a partir d'aquestes tradicions constructives, el referent o model necessari que sí que existeix en el món andalusí.

L'estructura primigènia que constitueix la torre podia evolucionar vers l'existència d'un petit clos amb muralles, adaptades a la topografia del lloc. A l'interior, s'hi podia construir una capella, una cisterna d'aigua o edificacions secundàries vinculades a les necessitats que el castell havia de complir. De fet, aquest serà a grans trets un esquema que veurem repetit en diversos castells entre les acaballes del segle X i el segle XI, com ara és el cas del castell de Montsoriu, el Castelló Sobirà de Sant Miquel de la Vall o el castell de Mur.

las fortificaciones de este período se limitan a la presencia de motas fortificadas y de alguna torre cuadrangular. En el caso del mundo franco, a pesar de que pueden encontrarse ejemplos de torres cilíndricas, normalmente en el ámbito de construcciones militares correspondientes a los siglos IX y X, se trata a menudo de motas fortificadas con empalizadas de madera. Faltaría, por tanto, a partir de estas tradiciones constructivas, el referente o el modelo necesario que sí existe en el mundo andalusí.

La estructura primigenia que constituye la torre podía evolucionar hacia la existencia de un pequeño cercado con murallas, adaptadas a la topografía del lugar. En el interior podía construirse una capilla, una cisterna de agua o edificaciones secundarias vinculadas a las necesidades que el castillo tenía que satisfacer. Este será a grandes rasgos un esquema que veremos repetido en varios castillos entre las postrimerías del siglo X y el siglo XI, como por ejemplo en el castillo de Montsoriu, en el Castelló Sobirà de Sant Miquel de la Vall o en el castillo de Mur.

▲ **Castell de Mur i col·legiata de Santa Maria**

Mur, el Pallars Jussà
Segles X-XI
Foto: A. Llop – ©Wikicommons

Castillo de Mur y colegiata de Santa María

Mur, el Pallars Jussà
Siglos X-XI
Foto: A. Llop – ©Wikicommons

UN CAS SINGULAR: EL CASTELL DE MUR

Documentat des de l'any 969, el seu estat de conservació, així com les tasques de recerca i consolidació dutes a terme, el converteixen en una mostra excepcional de l'arquitectura militar de les darreries del segle X i del segle XI.

En l'actualitat, el castell presenta una estructura arquitectònica definida per un perímetre murat adaptat a la topografia del lloc que li confereix una forma de buc de vaixell, amb una longitud de 31 metres.

L'origen d'aquesta fortificació està en relació amb la presència d'una torre circular integrada actualment al clos del castell i que presenta dos tipus d'aparell: un a la base d'aspecte més irregular, més gran pel que fa als blocs de pedra que el componen i que tradicionalment s'ha datat al segle X; i un altre de carreu petit i més regular, datat al segle XI.

Sota el domini dels comtes de Pallars Jussà, a mitjan segle XI, el castell va ser cedit al noble Arnau Mir de Tost, amb motiu del casament del comte Ramon V amb Valença, filla d'Arnau. El clos es construirà al llarg d'aquest segle XI, amb la característica forma que encara podem contemplar avui.

El conjunt monumental de Mur també integra les restes d'un antic poblat vinculat al castell i el monestir de canonges agustinians de Santa Maria, consagrat el 1069.

UN CASO SINGULAR: EL CASTILLO DE MUR

Documentado desde el año 969, su estado de conservación, así como las tareas de investigación y consolidación llevadas a cabo, lo convierten en una muestra excepcional de la arquitectura militar de finales del siglo X y del siglo XI.

En la actualidad, el castillo presenta una estructura arquitectónica definida por un perímetro amurallado adaptado a la topografía del lugar, que le confiere una forma de buque de barco, con una longitud de 31 metros.

El origen de esta fortificación está relacionado con la presencia de una torre circular integrada actualmente en el recinto del castillo y que presenta dos tipos de aparejo: uno en la base de aspecto más irregular, mayor en cuanto al tamaño de los bloques de piedra que lo componen, que tradicionalmente se ha datado en el siglo X, y otro, de sillar pequeño y más regular, datado en el siglo XI.

Bajo el dominio de los condes de El Pallars Jussà, a mediados de siglo XI el castillo fue cedido al noble Arnau Mir de Tost con motivo de la boda del conde Ramon V con Valença, hija de Arnau. El recinto amurallado se construirá a lo largo de este siglo XI, con la característica forma que aún podemos contemplar hoy.

El conjunto monumental de Mur también integra los restos de un antiguo poblado vinculado al castillo y el monasterio de canónigos agustinianos de Santa María, consagrado en 1069.

EL CASTELL COM A MANIFESTACIÓ ARQUITECTÒNICA DE LA CONSOLIDACIÓ DEL PODER FEUDAL

Des de la perspectiva de la poliorcètica, l'evolució dels castells catalans serà important entre la segona meitat del segle XI i la primera meitat del segle XIII.

A aquest fet, hi contribuirà d'una manera decisiva un context històric definit per diferents factors, com ara la consolidació dels poders feudals territorials i l'afebliment polític dels regnes de taifes islàmics, una vegada desmembrat el califat.

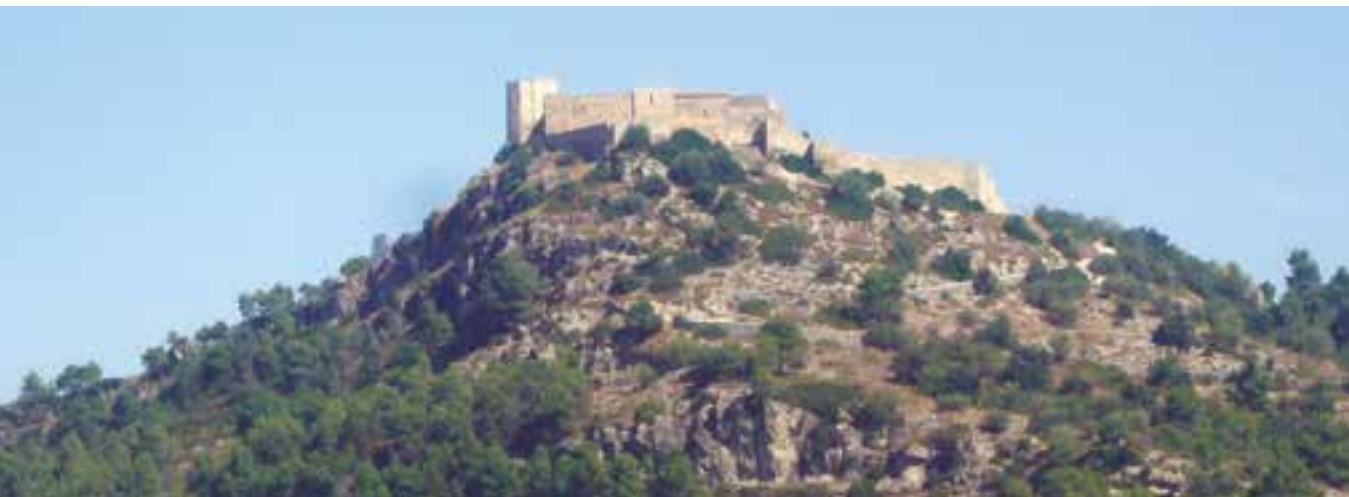
En l'àmbit de l'arquitectura militar, la situació de pujança econòmica i l'acceleració de l'expansió territorial sobre les terres dels regnes andalusins comportarà el desenvolupament d'un nou tipus de castell, amb probables influències de les construccions militars islàmiques desenvolupades un segle abans.

EL CASTILLO COMO MANIFESTACIÓN ARQUITECTÓNICA DE LA CONSOLIDACIÓN DEL PODER FEUDAL

Desde la perspectiva de la poliorcética, la evolución de los castillos catalanes será importante entre la segunda mitad del siglo XI y la primera mitad del siglo XIII.

A este hecho contribuirá de una manera decisiva un contexto histórico definido por diferentes factores, como por ejemplo la consolidación de los poderes feudales territoriales y el debilitamiento político de los reinos de taifas islámicos, una vez desmembrado el califato.

En el ámbito de la arquitectura militar, la situación de crecimiento económico y la aceleración de la expansión territorial sobre las tierras de los reinos andalusíes conllevará el desarrollo de un nuevo tipo de castillo, con probables influencias de las construcciones militares islámicas desarrolladas un siglo antes.

◀ Castell de Claramunt

La Poble de Claramunt, el Penedès Documentat des del segle x i edificat en diferents fases. Un dels millors exemples dintre del conjunt dels anomenats castells de frontera

Foto: Jordi Ferrer - ©Wikicomons

Castillo de Claramunt

La Poble de Claramunt, el Penedès Documentado des del siglo x y edificado en diferentes fases. Uno de los mejores ejemplos dentro del conjunto de los llamados castillos de frontera

Foto: Jordi Ferrer - ©Wikicomons

‡ ELS CASTELLS DE FRONTERA

Al llarg del segle XI, la frontera entre els regnes cristians i l'islam avançarà vers el sud, en un procés que culminarà entre els anys 1148 i 1149 amb la presa de les dues capitals musulmanes: Tortosa i Lleida. Balaguer havia caigut abans, el 1105.

En aquest període de conquesta territorial, que durarà un segle i mig, les fortificacions —partint en molts casos de la torre original i en altres casos de la remodelació d'antigues estructures defensives andalusines— s'aniran fent més complexes.

La manifestació d'aquests canvis la trobarem plasmada en l'evolució d'allò que habitualment s'anomenen castells de frontera, amb exemples tan notables com ara el castell de Claramunt (Poble de Claramunt), vinculat a les famílies Claramunt-Cardona, i el castell de Llordà (Isona

‡ LOS CASTILLOS DE FRONTERA

A lo largo del siglo XI, la frontera entre los reinos cristianos y el islam avanzará hacia el sur, en un proceso que culminará entre los años 1148 y 1149 con la toma de las dos capitales musulmanas: Tortosa y Lérida. Balaguer había caído antes, en 1105.

En este período de conquista territorial, que durará un siglo y medio, las fortificaciones —partiendo en muchos casos de la torre original y en otros casos de la remodelación de antiguas estructures defensivas andalusíes— serán cada vez más complejas.

La manifestación de estos cambios la encontraremos plasmada en la evolución de los que habitualmente se conocen como castillos de frontera, con ejemplos tan notables como el castillo de Claramunt (La Poble de Claramunt), vinculado a las familias Claramunt-Cardona, y el castillo de

i Conca de Dellà), residència d'Arnau Mir de Tost.

Des d'un punt de vista arquitectònic, els castells romànics d'aquesta primera fase corresponent al segle XI, tot i no presentar inicialment grans novetats poliorcètiques respecte a l'arquitectura de finals del segle X, rebran sovint la influència de l'arquitectura romanicolombarda, que trobem implantada tant en l'àmbit religiós com en el civil i el militar.

La torre cilíndrica mantindrà la seva preeminència i l'adaptació topogràfica a les característiques del lloc, pel que fa al desenvolupament dels primers recintes murats, serà una constant.

Quant a les tècniques constructives, es mantindrà l'obra de murs en maçoneria, amb aparell irregular i rebliment interior, aixecats sovint amb ajuda d'encofrats. Tampoc no desapareixeran les edificacions construïdes en tàpia.

En aquest moment, sovint també s'observa la construcció amb petits carreus regulars típics del primer romànic, segons les possibilitats que oferia la pedra del lloc.

La concreció arquitectònica d'aquests castells, entre la segona meitat del segle XI i inicis del segle XII, no deixa de ser una evolució del model que ja hem vist desenvolupar-se al voltant de l'any 1000. Aquest model es pot resumir per la presència d'un nucli central, sovint representat per la torre, amb presència en molts casos d'una sala que millorarà les condicions d'habitatge de l'espai i amb construccions auxiliars que, juntament amb una cisterna i en alguns casos una capella castral (a vegades inserida dins el perímetre de muralles i

Llordà (Isona i Conca Dellà), residència de Arnau Mir de Tost.

Desde un punto de vista arquitectónico, a pesar de no presentar inicialmente grandes novedades poliorcéticas con respecto a la arquitectura de finales del siglo X, los castillos románicos de esta primera fase, correspondiente al siglo XI, recibirán a menudo la influencia de la arquitectura romanicolombarda, que encontramos implantada tanto en el ámbito religioso como en el civil y el militar.

La torre cilíndrica mantendrá su preeminencia y, en cuanto al desarrollo de los primeros recintos murados, la adaptación topográfica a las características del lugar será una constante.

En lo relativo a las técnicas constructivas, se mantendrá la obra de muros de mampostería, con aparejo irregular y relleno interior, levantados a menudo con ayuda de encofrados. Tampoco desaparecerán las edificaciones construidas en tapia.

En este momento también se observa con frecuencia la construcción con pequeños sillares regulares, típicos del primer románico, según las posibilidades que ofrecía la piedra del lugar.

La concreción arquitectónica de estos castillos, entre la segunda mitad del siglo XI y principios del siglo XII, no deja de ser una evolución del modelo que ya hemos visto desarrollarse en torno al año 1000. Este modelo puede resumirse por la presencia de un núcleo central, a menudo representado por la torre, con presencia en muchos casos de una sala que mejorará las condiciones de vivienda del espacio, así como de construcciones auxiliares que, junto con una cisterna y en algunos casos una capilla castral

altres vegades ubicada a prop del castell), restaran closes per una muralla perimetral.

Malgrat tot, el desenvolupament dels diferents castells d'aquest període es durà a terme depenent de la capacitat econòmica i de les necessitats dels seus propietaris, tant pel que fa a la defensa i l'autosuficiència com també segons les millores en habitabilitat dels diversos espais. Aquest fet sovint explica la gran heterogeneïtat que s'observa en la definició final de les plantes d'aquestes construccions, més encara pel fet de tractar-se de construccions adaptades a condicions topogràfiques diverses.

Aquest model evolucionarà amb la construcció d'un segon perímetre emmurallat i protegit per bestorres (recinte jussà). En essència, aquest tipus de castell, que trobarem plenament establert a la segona meitat del segle XII, entronca clarament amb el model de fortificacions andalusines: amb el castell o alcàsser i l'albacar inferior establert com a nucli de refugi per a la població, serveis per al castell o com a espai per allotjar-hi tropes.

L'ARQUITECTURA DEL CASTELL COM A METÀFORA D'UN MODEL D'ORGANITZACIÓ POLÍTIC, ECONÒMIC I SOCIAL

L'arquitectura del castell romànic, com a element plenament funcional, constitueix en si mateix una metàfora del conjunt d'elements que defineixen la societat medieval des d'una perspectiva política, social, econòmica, militar i simbòlica.

Des de la perspectiva econòmica, el castell exerceix com a centre de domini territorial i de

(en ocasiones insertada dentro del perímetro de murallas y otras ubicada cerca del castillo), quedarán cercadas por una muralla perimetral.

A pesar de todo, el desarrollo de los diferentes castillos de este período se llevará a cabo en función de la capacidad económica y de las necesidades de sus propietarios, tanto en lo relativo a la defensa y la autosuficiencia como a las mejoras en habitabilidad de los diferentes espacios. Este hecho explica a menudo la gran heterogeneidad que se observa en la definición final de las plantas de estas construcciones, más aún por el hecho de tratarse de construcciones adaptadas a condiciones topográficas diversas.

Este modelo evolucionará con la construcción de un segundo perímetro amurallado y protegido por torres flanqueantes (recinto inferior). En esencia, este tipo de castillo, que encontraremos plenamente establecido en la segunda mitad del siglo XII, entronca claramente con el modelo de fortificaciones andalusíes, con el castillo o alcázar y la albacara inferior establecida como núcleo de refugio para la población, como servicios para el castillo o como espacio para alojar tropas.

LA ARQUITECTURA DEL CASTILLO COMO METÀFORA DE UN MODELO DE ORGANIZACIÓN POLÍTICA, ECONÓMICA Y SOCIAL

La arquitectura del castillo románico, como elemento plenamente funcional, constituye en sí misma una metàfora del conjunto de elementos que definen la sociedad medieval desde una perspectiva política, social, econòmica, militar y simbòlica.

Desde la perspectiva económica, el castillo ejerce como centro de dominio territorial y de

▲ Castell del Catllar

Centre d'Interpretació dels Castells del Baix Gaià, el Tarragonès.
Segles XI-XVI. Aixecat possiblement sobre una antiga fortificació andalusina

Foto: M. R. Ferre - ©Wikicommons

Castillo del Catllar

Centro de Interpretación de los Castillos del Baix Gaià, el Tarragonès.
Siglos XI-XVI. Levantado posiblemente sobre una antigua fortificación andalusí

Foto: M. R. Ferre - ©Wikicommons

▲ Castell de Boixadors

Sant Pere Sallavinera, l'Anoia
Segles XI-XVII

Foto: Le dirinde

Castillo de Boixadors

Sant Pere Sallavinera, l'Anoia
Siglos XI-XVII

Foto: Le dirinde

concentració de recursos i excedents (cosa que es tradueix en la presència de sitges i cellers per guardar aquesta producció), fet que també incideix directament en la seva pròpia autosuficiència. La dimensió social l'observem, entre d'altres, en la seva funció com a espai de refugi i de protecció de població, com és el cas del castell de Calafell en la seva fase inicial. Malgrat tot —i a diferència de les grans construccions defensives andalusines, en què tindrà un pes específic important l'espai de refugi de la població—, els castells de la Marca evolucionaran sobretot en relació amb la seva funció militar i residencial com a habitatge o lloc de refugi d'un noble. Aquest fet prendrà una importància decisiva a partir dels segles següents, amb els grans castells-palau gòtics. I, finalment, la funció simbòlica, no tan sols representada per la seva posició en el paisatge, sinó també per la seva magnitud arquitectònica davant de les pobres construccions pageses, l'existència habitual d'una capella com a element de sacralització de l'espai i també per la seva pròpia disposició arquitectònica en dos o més recintes: un de superior, on s'ubicarà el nucli residencial del senyor (recinte sobirà) i, si era el cas, un d'inferior, destinat a acollir tropes o població (recinte jussà), representació gràfica de l'estructura social de la societat medieval.

concentración de recursos y excedentes (lo que se traduce en la presencia de silos y bodegas para guardar esta producción), lo que también incide directamente en su propia autosuficiencia. La dimensión social la observamos, entre otros, en su función como espacio de refugio y de protección de la población, como en el caso del castillo de Calafell en su fase inicial. A pesar de todo —y a diferencia de las grandes construcciones defensivas andalusíes, en las que tendrá un importante peso específico el espacio de refugio de la población—, los castillos de la Marca evolucionarán sobre todo en relación con su función militar y residencial como vivienda o lugar de refugio de un noble. Este hecho adquirirá una importancia decisiva a partir de los siglos siguientes, con los grandes castillos-palacio góticos. Y, por último, la función simbólica, no solo representada por su posición en el paisaje, sino también por su magnitud arquitectónica frente a las pobres construcciones campesinas, por la existencia habitual de una capilla como elemento de sacralización del espacio y también por su propia disposición arquitectónica en dos o más recintos: uno superior, donde se ubicará el núcleo residencial del señor (recinto soberano) y, si acaso, uno inferior, destinado a acoger tropas o población (recinto inferior), como representación gráfica de la estructura social de la sociedad medieval.

▲ **Castell de Llordà**

Isona i Conca Dellà, el Pallars Sobirà
Segles XI-XIV

Foto: J. Contijoch - Calaix / Generalitat de Catalunya

Castillo de Llordà

Isona i Conca Dellà, el Pallars Sobirà
Siglos XI-XIV

Foto: J. Contijoch - Calaix / Generalitat de Catalunya

UN CAS SINGULAR: EL CASTELL DE LLORDÀ

El castell de Llordà (Isona i Conca de Dellà, el Pallars Sobirà) està ubicat en un punt estratègic, amb un ampli domini visual sobre la major part de la comarca.

D'aquesta fortificació, se'n tenen notícies des del segle X, tot i que el castell actual no apareix documentat fins a l'any 1033.

Propietat dels comtes d'Urgell, va ser donat a canvi de 2.000 sous a Arnau Mir de Tost i la seva muller Arsenda. Sembla que aquest noble va ser qui va dur a terme una profunda remodelació del castell amb l'objectiu de convertir-lo en la seva residència i amb capacitat per poder allotjar una guarnició important.

Arnau Mir de Tost va ser el fundador del vescomtat d'Àger. Després de la seva mort, el 1072, el vescomtat va passar a mans de la seva filla Lletgarda, casada amb Ponç Guerau de Cabrera, vescomte de Girona.

Arquitectònicament, el castell de Llordà consta de tres recintes, aixecats bàsicament entre els segles XI i XII. La part més enlairada del castell o recinte sobirà resta presidit pel nucli residencial o palau, una potent estructura arquitectònica de planta rectangular irregular amb tres plantes i coberta.

El segon recinte, de planta triangular, atesa la seva disposició adaptada a la topografia del lloc, destaca per la presència encara dempeus d'una torre angular de forma quadrada que protegia la façana de ponent, l'única accessible i des d'on s'obria la porta d'accés.

Finalment, el conjunt monumental tenia un tercer recinte en què s'ubica l'església de Sant Sadurní, consagrada el 1085.

UN CASO SINGULAR: EL CASTILLO DE LLORDÀ

El castillo de Llordà (Isona i Conca Dellà, el Pallars Jussà) está ubicado en un punto estratégico, con un amplio dominio visual sobre la mayor parte de la comarca.

Se tienen noticias de esta fortificación desde el siglo X, aunque el castillo actual no aparece documentado hasta el año 1033.

Propiedad de los condes de Urgell, fue dado a cambio de 2.000 sueldos a Arnau Mir de Tost y su mujer, Arsenda. Según parece, fue este noble quien realizó una profunda remodelación del castillo con el objetivo de convertirlo en su residencia y darle capacidad para poder alojar a una guarnición importante.

Arnau Mir de Tost fue el fundador del vizcondado de Àger. Después de su muerte, en 1072, el vizcondado pasó a manos de su hija Lletgarda, casada con Ponç Guerau de Cabrera, vizconde de Gerona.

Arquitectónicamente, el castillo de Llordà consta de tres recintos, edificados básicamente entre los siglos XI y XII. La parte más elevada del castillo, o recinto soberano, está presidida por el núcleo residencial o palacio, una potente estructura arquitectónica de planta rectangular irregular con tres plantas y cubierta.

El segundo recinto, de planta triangular, dada su disposición adaptada a la topografía del lugar, destaca por la presencia aún en pie de una torre angular de forma cuadrada que protegía la fachada de ponente, la única accesible y desde donde se abría la puerta de acceso.

Por último, el conjunto monumental tenía un tercer recinto, en el que se ubica la iglesia de Sant Sadurní, consagrada en 1085.

† **ELS NOUS PODERS TERRITORIALS: ELS ORDES MILITARS**

En el període comprès entre mitjan segle XI i el primer quart del segle XII es crearan, amb l'objectiu inicial d'actuar en defensa dels llocs sants i dels peregrins que arribaven a Terra Santa, els ordes militars dels Hospitalers (orde de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem) i dels Templers (orde del Temple de Jerusalem), màxims exponents, juntament amb l'orde del Sant Sepulcre i el de Sant Jordi d'Alfama, dels diferents ordes militars que van actuar a Catalunya en els segles XII i XIII.

Subjectes directament a la jurisdicció pontifícia, en el cas dels templers, la seva presència a Catalunya s'iniciarà amb Ramon Berenguer III i tindrà una rellevància notable durant el regnat de Ramon Berenguer IV, comte de Barcelona i príncep d'Aragó, i es mantindrà fins a la presa del castell de Miravet per part de les tropes reials, a les darreries del 1308.

Aquests ordes van tenir un paper destacat, sobretot a partir de mitjan segle XII, en la defensa de la frontera, la conquesta de les ciutats de Tortosa i Lleida, i també en la presa de diferents fortificacions de la línia de l'Ebre, per la qual cosa van ser àmpliament recompensats amb donacions comtals de terres i castells, sobretot a la Catalunya Nova (com ara Gardeny, a les terres de Lleida, i Miravet i Amposta a l'Ebre).

† **ELS CASTELLS DELS ORDES MILITARS**

A partir de la segona meitat del segle XII es començarà a desenvolupar una nova tipologia

† **LOS NUEVOS PODERES TERRITORIALES: LAS ÓRDENES MILITARES**

En el período comprendido entre mediados del siglo XI y el primer cuarto del siglo XII se crearán, con el objetivo inicial de actuar en defensa de los lugares santos y de los peregrinos que llegaban a Tierra Santa, las órdenes militares de los Hospitalarios (orden del Hospital de San Juan de Jerusalén) y de los Templarios (orden del Templo de Jerusalén), los máximos exponentes, junto con la orden del Santo Sepulcro y la de San Jorge de Alfama, de las diferentes órdenes militares que actuaron en Cataluña en los siglos XII y XIII.

Sujetos directamente a la jurisdicción pontificia, la presencia de los templarios en Cataluña se iniciará con Ramon Berenguer III, tendrá una relevancia notable durante el reinado de Ramon Berenguer IV, conde de Barcelona y príncipe de Aragón, y se mantendrá hasta la toma del castillo de Miravet por parte de las tropas reales a finales de 1308.

Estas órdenes tuvieron un papel destacado, sobre todo a partir de mediados del siglo XII, en la defensa de la frontera, en la conquista de las ciudades de Tortosa y Lérida y en la toma de diferentes fortificaciones de la línea del Ebro, por lo que fueron ampliamente recompensadas con donaciones condales de tierras y castillos, especialmente en la Cataluña Nueva (como por ejemplo Gardeny en las tierras de Lérida y Miravet y Amposta en el Ebro).

† **LOS CASTILLOS DE LAS ÓRDENES MILITARES**

A partir de la segunda mitad del siglo XII empezará a desarrollarse una nueva tipología de castillo, en

de castell en què destaca la presència d'un pati central, al voltant del qual s'articularen les diferents dependències de la fortificació.

Aquest castell, a diferència de les construccions militars del segle XI que observem en el context de la Marca, presenta habitualment una planta de tipus regular de forma quadrada o rectangular, amb torres i bestorres angulars i sovint també disposades en punts intermedis de les muralles. D'aquesta manera es facilitava la protecció dels mateixos murs a partir del tir de flanqueig que possibilita aquesta forma.

Habitualment s'ha buscat l'origen d'aquest model de castell en l'experiència poliorcètica acumulada pels ordes militars a Terra Santa. A aquest fet, possiblement cert en el cas de molts castells aixecats en aquest període a l'Europa Occidental, en el cas de la península Ibèrica, cal afegir-hi un matís prou important: l'experiència de les construccions militars andalusines aixecades segles abans i que, de ben segur, eren prou conegudes tant pels senyors feudals com pels mestres d'obres encarregats de la construcció d'aquest nou model de fortificació.

La resposta al fet que no fos fins a la segona meitat de segle XII i el segle XIII que es comencessin a bastir aquest tipus de construccions en el context del món feudal cal cercar-la, segurament, en la dificultat i en els costos inabastables que comportava construir un castell d'aquest tipus per a una noblesa feudal amb recursos limitats.

No serà estrany, doncs, que precisament siguin els ordes militars els encarregats d'aixecar els primers models d'aquest tipus de construcció en el context català, ja que

la que destaca la presencia de un patio central en torno al cual se articularán las diferentes dependencias de la fortificación.

Este castillo, a diferencia de las construcciones militares del siglo XI que observamos en el contexto de la Marca, presenta habitualmente una planta de tipo regular de forma cuadrada o rectangular con torres angulares, a menudo también dispuestas en puntos intermedios de las murallas. De esta forma se facilitaba la protección de los propios muros a partir del tiro de flanqueo que permite esta forma.

Habitualmente se ha buscado el origen de este modelo de castillo en la experiencia poliorcética acumulada por las órdenes militares en Tierra Santa. A este hecho, posiblemente cierto en el caso de muchos de los castillos erigidos en este período en la Europa Occidental, cabe añadir en el caso de la península Ibérica un matiz importante: la experiencia de las construcciones militares andalusíes levantadas siglos antes y que, con toda seguridad, eran bien conocidas tanto por los señores feudales como por los maestros de obras encargados de la construcción de este nuevo modelo de fortificación.

La respuesta al hecho de que no fuera hasta la segunda mitad de siglo XII y durante el siglo XIII que empezaran a edificarse este tipo de construcciones en el contexto del mundo feudal hay que buscarla, seguramente, en la dificultad y en los costes inasumibles que conllevaba construir un castillo de este tipo para una nobleza feudal con recursos limitados.

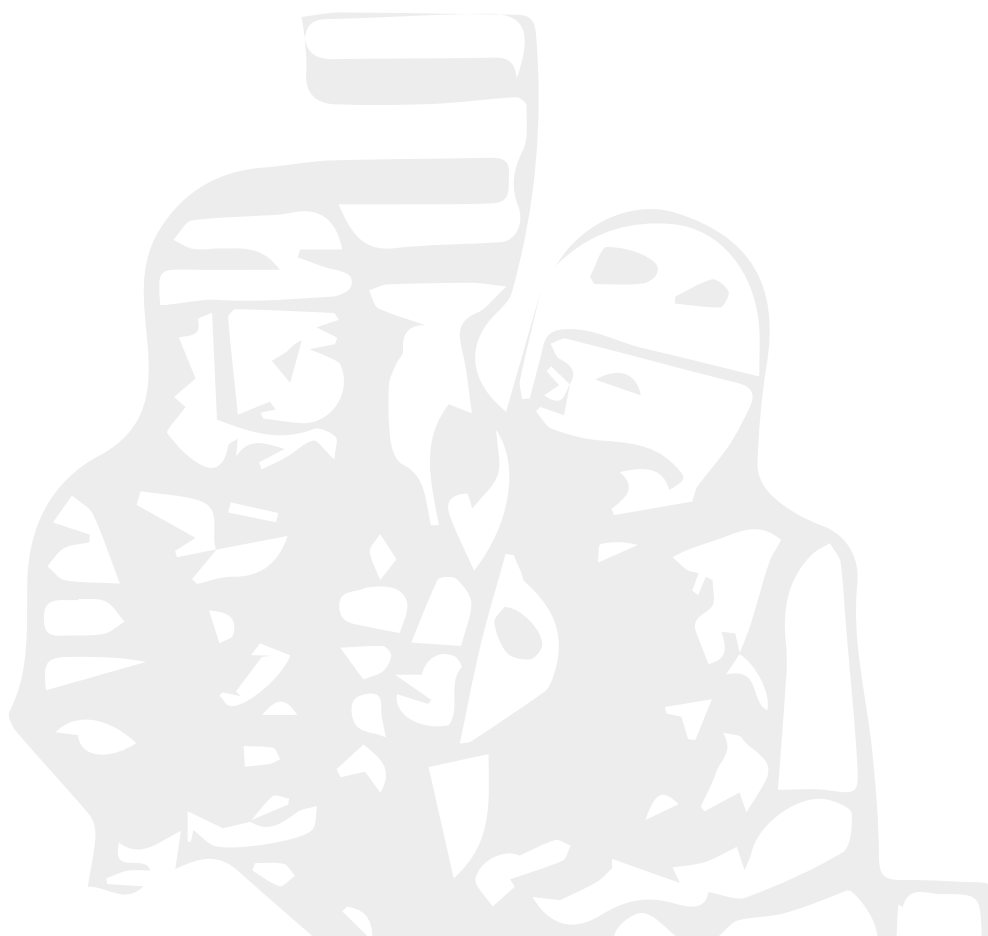
No será extraño, pues, que precisamente sean las órdenes militares las encargadas de levantar los primeros modelos de este tipo de construcción en el contexto catalán, puesto que

essencialment seran dels primers poders territorials amb prou disponibilitat econòmica per emprendre una obra d'aquest tipus.

A partir d'aquí, les raons també s'han de cercar en el sentit de l'orde militar i en les regles monàstiques que aquests ordes obeïen, motiu pel qual el castell també es configura com a espai conventual. No cal ni dir que la forma definida per l'existència d'un pati al voltant del qual s'articulen els diferents àmbits funcionals del castell s'adiu amb aquesta voluntat. De la mateixa manera que les ràbides aixecades en el context andalusí segles abans sembla que també acomplien aquesta funció.

esencialmente serán uno de los primeros poderes territoriales con suficiente disponibilidad económica como para emprender una obra de este tipo.

A partir de aquí, las razones también deben buscarse en el sentido de la orden militar y en las reglas monásticas que estas órdenes obedecían, motivo por el cual el castillo también se configura como espacio conventual. Ni que decir tiene que la forma definida por la existencia de un patio alrededor del cual se articulan los diferentes ámbitos funcionales del castillo se aviene con esta voluntad, del mismo modo que las rábidas levantadas en el contexto andalusí siglos antes también parecen cumplir esta función.

UN CAS SINGULAR: EL CASTELL DE MIRAVET

El castell de Miravet (Ribera d'Ebre), situat estratègicament sobre un meandre del riu Ebre, està considerat com una de les construccions militars més rellevants dels segles XII i XIII a Catalunya i una de les millors mostres de l'arquitectura militar templera a Europa.

El castell va ser erigit per l'orde del Temple aprofitant les restes d'una fortificació andalusina anterior, poc després de la presa d'aquestes terres per part de Ramon Berenguer IV (1153).

Arquitectònicament, tot i que amb transformacions posteriors, presenta els trets essencials del castell templar original.

El castell consta de dos recintes que ressegueixen en bona mesura la disposició de la fortificació andalusina, amb un nucli residencial a la zona més enlairada i un albarcar o recinte jussà als peus.

El nucli residencial o recinte sobirà, de forma rectangular i protegit per torres, s'articula al voltant d'un pati en què es disposen perimetralment els diferents àmbits. Arquitectònicament, en aquest recinte, hi destaca el sector de tramuntana, amb tres plantes construïdes; l'església s'ubica a la primera planta. Al recinte, s'hi accedia per una única porta d'entrada oberta al mur de llevant. Al costat de la porta s'ubica el cos de guàrdia i, molt a prop, un aljub o cisterna.

El recinte jussà o albarcar és un immens recinte protegit per muralles i bestorres. La porta d'accés al recinte, disposada en colze, dona pas a un ampli espai en què s'ubica una cisterna, les cavalleries i altres construccions auxiliars, així com un altre espai fortificat identificat sovint com un espai per acollir tropes o bé població refugiada en cas de perill.

UN CASO SINGULAR: EL CASTILLO DE MIRAVET

El castillo de Miravet (La Ribera d'Ebre), situado estratégicamente sobre un meandro del río Ebro, está considerado como una de las construcciones militares más relevantes de los siglos XII y XIII en Cataluña y una de las mejores muestras de la arquitectura militar templaria en Europa.

El castillo fue erigido por la orden del Templo aprovechando los restos de una fortificación andalusí anterior, poco después de la toma de estas tierras por parte de Ramon Berenguer IV (1153).

Arquitectónicamente, a pesar de las transformaciones posteriores, presenta los rasgos esenciales del castillo templario original.

El castillo consta de dos recintos, que resiguen en buena medida la disposición de la fortificación andalusí, con un núcleo residencial en la zona más elevada y una albacara o recinto inferior a los pies.

El núcleo residencial, o recinto soberano, de forma rectangular y protegido por torres, se articula alrededor de un patio, en el que se disponen perimetralmente los diferentes ámbitos. Arquitectónicamente, en este recinto destaca el sector norte, con tres plantas construidas; la iglesia se ubica en la primera planta. Se accedía al recinto por una única puerta de entrada, abierta en el muro de levante. Junto a la puerta se ubica el cuerpo de guardia y muy cerca de este, un aljibe o cisterna.

El recinto inferior, o albacara, es un inmenso recinto protegido por murallas y torres flanqueantes. La puerta de acceso al recinto, dispuesta en codo, da paso a un amplio espacio, en el que se ubican una cisterna, las caballerizas y otras construcciones auxiliares, así como a otro espacio fortificado, identificado a menudo como un espacio para acoger tropas o bien a población refugiada en caso de peligro.

▲ **Castell de Mirvet**

Ribera d'Ebre
Segles XII-XIII amb remodelacions posteriors
Foto: J. Contijoch - Calaix / Generalitat de Catalunya

Castillo de Mirvet

Ribera d'Ebre
Siglos XII-XIII con remodelaciones posteriores
Foto: J. Contijoch - Calaix / Generalitat de Catalunya

TESTIMONIS D'UNA ÈPOCA D'EXPANSIÓ ECONÒMICA I REAFIRMACIÓ DEL PODER REIAL

Els segles XIII i XIV constitueixen, en termes generals i en el context de la història de Catalunya, una època d'expansió, tant des de la perspectiva territorial com des de l'econòmica. Les conquestes de València, de les Illes Balears i el control sobre Sardenya i Sicília van convertir la Corona d'Aragó en una veritable potència mediterrània.

Des d'una perspectiva política i social, serà en aquest període quan la monarquia intentarà progressivament imposar la seva autoritat sobre el conjunt de la noblesa territorial. Paral·lelament, serà també al llarg dels segles XIII i XIV quan es podran veure consolidats els poders municipals entre la noblesa i la corona, a partir de diferents privilegis que garantien la seva autonomia.

Serà en aquests segles quan l'arquitectura militar medieval assolirà la seva màxima expressió, representada per la fortificació de les principals ciutats, com ara Barcelona, Girona, Tarragona, Vic, Solsona, Manresa, etc. Un procés de millora de les defenses que també afectarà diverses viles del país, amb testimonis tan notables —i que encara avui podem contemplar— com ara Montblanc, Hostalric, Tossa de Mar, Pals, Peratallada o Torroella de Montgrí.

Evidentment, aquest procés no serà aliè a les vicissituds històriques a què es veurà sotmesa la Catalunya de la baixa edat mitjana i, en especial, el període comprès entre el segle XIII i el segle XIV, en què es precipitarà l'expansió territorial de la Corona. Al mateix temps, això va suposar la confrontació amb les diferents potències emergents representades per França i Castella, amb episodis com la croada contra Pere el Gran (1283-1285), encapçalada per rei de França Felip III, o la guerra amb Castella (1356-1375), moment en què hi ha una intensa acció fortificadora de la monarquia tant en l'àmbit de les fronteres com a les principals ciutats i viles del territori.

Serà significatiu el fet que a partir de mitjan segle XIV, coincidint amb el regnat de Pere III, la defensa del territori se centrarà en la fortificació dels principals nuclis de població, més que no pas en els antics castells feudals.

TESTIGOS DE UNA ÈPOCA DE EXPANSIÓN ECONÓMICA Y REAFIRMACIÓN DEL PODER REAL

Los siglos XIII y XIV constituyen, en términos generales y en el contexto de la historia de Cataluña, una época de expansión, tanto desde la perspectiva territorial como desde la económica. Las conquistas de Valencia y de las Islas Baleares y el control sobre Cerdeña y Sicilia convirtieron la Corona de Aragón en una verdadera potencia mediterránea.

Desde una perspectiva política y social, será en este período cuando la monarquía intentará progresivamente imponer su autoridad sobre el conjunto de la nobleza territorial. Paralelamente, será también a lo largo de los siglos XIII y XIV cuando podrán verse consolidados los poderes municipales entre la nobleza y la corona, a partir de diferentes privilegios que garantizaban su autonomía.

Será en estos siglos cuando la arquitectura militar medieval alcanzará su máxima expresión, representada por la fortificación de las principales ciudades, como Barcelona, Gerona, Tarragona, Vic, Solsona, Manresa, etc. Un proceso de mejora de las defensas que también afectará a diversas villas del país, con ejemplos tan notables —y que aún hoy podemos contemplar— como Montblanc, Hostalric, Tossa de Mar, Pals, Peratallada o Torroella de Montgrí.

Evidentemente, este proceso no será ajeno a las vicisitudes históricas a que se verá sometida la Cataluña de la Baja Edad Media y, en especial, del período comprendido entre los siglos XIII y XIV, durante el cual se precipitará la expansión territorial de la Corona. Al mismo tiempo, esto supuso la confrontación con las diferentes potencias emergentes, representadas por Francia y Castilla, con episodios como la cruzada contra Pere el Gran (1283-1285), encabezada por rey de Francia Felipe III, o la guerra con Castilla (1356-1375), momento en el que hay una intensa acción fortificadora de la monarquía tanto en el ámbito de las fronteras como en las principales ciudades y villas del territorio.

Será significativo el hecho de que a partir de mediados del siglo XIV, coincidiendo con el reinado de Pere III, la defensa del territorio se centrará en la fortificación de los principales núcleos de población más que en los antiguos castillos feudales.

! L'EVOLUCIÓ DELS CASTELLS AL LLARG DELS SEGLES XIII I XIV

Ja hem vist com, des de les darreries del segle XI i durant el segle XII, els principals castells del país van iniciar un procés de desenvolupament que va afectar tant els aspectes defensius com els residencials. Habitualment, aquest fet es va traduir, d'una banda, en un augment de la dimensió arquitectònica i de la superfície construïda de les fortificacions i, de l'altra, en la generalització, en molts casos, dels castells formats per dos recintes diferenciats.

! LA EVOLUCIÓN DE LOS CASTILLOS A LO LARGO DE LOS SIGLOS XIII Y XIV

Ya hemos visto cómo, desde finales del siglo XI y durante el siglo XII, los principales castillos del país iniciaron un proceso de desarrollo que afectó tanto a sus aspectos defensivos como a los residenciales. Habitualmente, este hecho se tradujo, por un lado, en un aumento de la dimensión arquitectónica y de la superficie construida de las fortificaciones y, por otro, en la generalización, en muchos casos, de los castillos formados por dos recintos diferenciados.

◀ Castell de Bellver

Mallorca
1300-1311. Castell gòtic de planta circular,
articulat a partir d'un pati central

Foto: www.inkariatransfer.com

Castillo de Bellver

Mallorca
1300-1311. Castillo gótico de planta circular,
articulado a partir de un patio central

Foto: www.inkariatransfer.com

Aquest augment de la grandària de les fortificacions anirà acompanyat de millores en els sistemes de defensa i de la creació de nous recintes de muralles protegits per bestorres als angles i entre trams llargs de cortines i la refortificació del nucli central del castell (el *donjon* dels castells francesos), concebut com un recinte autònom dins la pròpia fortificació.

Aquest model de castell es consolidarà al llarg dels segles XIII i XIV amb la construcció de barbicanes, el sobreaixecament de les muralles, de les torres i de les bestorres, l'atalussament de la base d'aquestes muralles i sovint, també, amb l'eixamplament del gruix dels murs; aquest fet, a més d'augmentar-ne la resistència, permetrà la creació de passos de ronda perimetrals i d'adarbs. Al mateix temps, aquest disseny servirà per millorar les possibilitats de defensa des de la part superior de les fortificacions, amb la protecció que oferien els merlets, les corseres i les verdesques.

UN NOU HORIZÓ EN L'ARQUITECTURA DELS CASTELLS: EL CASTELL-PALAU D'ÈPOCA GÒTICA

El castell, més enllà de seva funció militar, s'ha d'interpretar també com un reflex de la societat que el va desenvolupar. Seria, per tant, un error veure'l com un element aïllat de la realitat econòmica i social que l'envoltava.

Un bon exemple d'aquesta relació el trobarem en el castell-palau d'època gòtica. Aquest model, que integra perfectament la dimensió defensiva amb la funció residencial, es bastirà sovint a partir de la creació d'un pati central, la qual cosa

Este aumento del tamaño de las fortificaciones irá acompañado de mejoras en los sistemas de defensa, de la creación de nuevos recintos de murallas protegidos por torres flanqueantes en los ángulos y entre tramos largos de cortinas y de la refortificación del núcleo central del castillo (el *donjon* de los castillos franceses), concebido como un recinto autónomo dentro de la propia fortificación.

Este modelo de castillo se consolidará a lo largo de los siglos XIII y XIV con la construcción de barbicanas, el sobrelevantamiento de las murallas, de las torres y de las torres flanqueantes, el ataludamiento de la base de estas murallas y a menudo, también, con el ensanchamiento del grosor de los muros; este hecho, además de aumentar su resistencia, permitirá la creación de pasos de ronda perimetrales y de adarves. Al mismo tiempo, este diseño servirá para mejorar las posibilidades de defensa desde la parte superior de las fortificaciones, con la protección que ofrecían las almenas, los matacanes y las troneras.

UN NUEVO HORIZONTE EN LA ARQUITECTURA DE LOS CASTILLOS: EL CASTILLO-PALACIO DE ÉPOCA GÓTICA

El castillo, más allá de su función militar, debe interpretarse también como un reflejo de la sociedad que lo desarrolló. Sería, por tanto, un error verlo como un elemento aislado de la realidad económica y social que lo rodeaba.

Un buen ejemplo de esta relación lo encontraremos en el castillo-palacio de época gótica. Este modelo, que integra perfectamente la dimensión defensiva con la función residencial, se edificará a menudo a partir de la creación de un patio central, lo que

implicarà una regularització prèvia del terreny i una adaptació de la topografia sobre la qual es bastirà el castell.

Ja s'ha comentat, en analitzar els castells dels ordres militars, la configuració de les fortificacions a partir d'un veritable pati disposat a manera de claustre, en el qual s'obrien les diferents habitacions i àmbits del recinte.

Aquest tipus de castell servirà, en molts aspectes, com a model per al castell-palau gòtic que trobarem àmpliament desenvolupat sobretot entre les darreries del segle XIII i el segle XIV, amb exemples tan notables com el castell de Bellver (de planta circular) a Mallorca o el Palau dels Reis de Mallorca a Perpinyà. Sovint, aquest castell serà dissenyat per encabir-hi amplis espais de representació com ara aules o sales nobles amb cobertes sustentades per arcs diafragmàtics, amb amplis finestrals de festejadors biforats i triforats, amb la presència de llars de foc monumentals, latrines, etc. Estem parlant, per tant, d'un castell que també representa l'estatus social, polític i econòmic del propietari.

✂ EL CASTELL COM A ESPAI DE VIDA QUOTIDIANA

A partir de la documentació escrita que ens ha arribat en forma d'inventaris, testaments, llibres de comptes, etc., i també a través de fonts literàries i manifestacions artístiques, pel que fa a la representació escultòrica, pictòrica o en forma de miniatures, però d'una manera especial a través de la recerca arqueològica, avui en dia podem conèixer un aspecte absolutament transcendent dels castells: la vida quotidiana que s'hi desenvolupava.

implicará una regularización previa del terreno y una adaptación de la topografía sobre la que se construirá el castillo.

Ya se ha comentado, al analizar los castillos de las órdenes militares, la configuración de las fortificaciones a partir de un verdadero patio dispuesto a manera de claustro, al que se abrían las diferentes habitaciones y ámbitos del recinto.

Este tipo de castillo servirá, en muchos aspectos, como modelo para el castillo-palacio gótico, que encontraremos ampliamente desarrollado sobre todo entre finales del siglo XIII y el siglo XIV, con ejemplos tan notables como el castillo de Bellver (de planta circular) en Mallorca o el Palacio de los Reyes de Mallorca en Perpinyà. A menudo, este castillo se diseñará para acomodar amplios espacios de representación, como aulas o salas nobles con cubiertas sustentadas por arcos diafragmáticos, con amplios ventanales, con la presencia de chimeneas monumentales, letrinas, etc. Estamos hablando, por tanto, de un castillo que también representa el estatus social, político y económico del propietario.

✂ EL CASTILLO COMO ESPACIO DE VIDA COTIDIANA

A partir de la documentación escrita que nos ha llegado en forma de inventarios, testamentos, libros de cuentas, etc., y también a través de fuentes literarias y manifestaciones artísticas, en cuanto a la representación escultórica, pictórica o en forma de miniaturas, pero de una manera especial a través de la investigación arqueológica, hoy en día podemos conocer un aspecto absolutamente trascendente de los castillos: la vida cotidiana que se desarrollaba en ellos.

A partir dels inventaris podem conèixer la disposició i la funció dels espais, i també la presència d'elements mobles; els llibres de comptes ens parlen d'oficis, de feines de la llar, d'adquisició i de venda de productes, de vestimentes, de tasques agrícoles i forestals, etc. Els llibres de cuina representen un extraordinari document per conèixer un àmbit tan important com és el de l'alimentació de les classes nobles, amb exemples tan notables a Catalunya com el *Llibre de Sent Soví* (segle XIV) o el *Llibre de Coch*, del mestre Robert (segle XVI).

L'art medieval també ens permet, a través de les representacions d'època, conèixer l'aspecte d'espais, la vestimenta, els objectes musicals, l'armament, etc.

Finalment, l'arqueologia ens permet recuperar els testimonis materials de la vida quotidiana als castells a través de l'estudi de la ceràmica, dels objectes de vidre, dels metalls, de la fauna i l'alimentació, de la circulació monetària, de la distribució comercial de productes, etc.

Tenim, per tant, un amplíssim camp de recerca i de coneixement, més enllà de l'estudi de l'arquitectura, que, tot i ser el testimoni més evident d'una realitat que ha arribat fins als nostres dies, en definitiva no deixa de ser un element més d'un àmbit molt més complex: l'estudi de la cultura i de la societat medieval.

De fet, sense interpretar en la seva globalitat el conjunt d'elements geogràfics, socioeconòmics i mentals de la societat feudal —com bé diu Teresa Vinyoles—, difícilment podrem interpretar els castells (tot i que constitueixen un dels principals símbols del seu temps), ja que en essència aquest tipus de construcció és producte i resultat de les necessitats de la societat d'una època.

A partir de los inventarios podemos conocer la disposición y la función de los espacios, así como la presencia de elementos muebles; los libros de cuentas nos hablan de oficios, de trabajos del hogar, de adquisición y de venta de productos, de vestimentas, de tareas agrícolas y forestales, etc. Los libros de cocina representan un extraordinario documento para conocer un ámbito tan importante como lo es el de la alimentación de las clases nobles, con ejemplos tan notables en Cataluña como el *Llibre de Sent Soví* (siglo XIV) o el *Llibre de Coch*, del maestro Robert (siglo XVI).

El arte medieval también nos permite, a través de las representaciones de época, conocer el aspecto de los espacios, la vestimenta, los objetos musicales, el armamento, etc.

Por último, la arqueología nos permite recuperar los restos materiales de la vida cotidiana en los castillos a través del estudio de la cerámica, de los objetos de cristal, de los metales, de la fauna y la alimentación, de la circulación monetaria, de la distribución comercial de productos, etc.

Tenemos, por tanto, un amplísimo campo de investigación y de conocimiento, más allá del estudio de la arquitectura, que, a pesar de ser el testigo más evidente de una realidad que ha llegado hasta nuestros días, no deja de ser en definitiva un elemento más de un ámbito mucho más complejo: el estudio de la cultura y de la sociedad medievales.

En realidad, sin interpretar en su globalidad el conjunto de elementos geográficos, socioeconómicos y mentales de la sociedad feudal —como bien dice Teresa Vinyoles—, difícilmente podremos interpretar los castillos (aun a pesar de que constituyen uno de los principales símbolos de su tiempo), puesto que este tipo de construcción es, en esencia, producto y resultado de las necesidades de la sociedad de una época.

♥ LA VIDA ALS CASTELLS MEDIEVALS

El castell és, en primer lloc, una construcció militar i, per tant, aquesta funció serà absolutament preeminent. Això es traduirà en una definició de l'aparença i de l'espai arquitectònic adaptat a complir la tasca encomanada: murs alts i sòlids, obertures estretes, visibilitat sobre l'entorn, etc.

A mesura que els castells s'aniran desenvolupant arquitectònicament, també augmentarà la disponibilitat d'espai. És evident que les torres dels castells primerencs dels segles X i XI podien acomplir un conjunt important de funcions des d'un punt de vista militar i residencial, però també és evident que les disponibilitats d'espai eren molt limitades. Amb l'evolució de la societat veurem com, en molts casos, els castells també evolucionaran adaptant-se a les noves necessitats dels seus propietaris, a partir del creixement de la superfície disponible i també a través de reformes arquitectòniques destinades a millorar la defensa, l'accessibilitat i l'habitabilitat.

Un bon exemple és la construcció d'aules al costat de les antigues torres circulars i l'aixecament d'edificis auxiliars que permetien augmentar alhora les possibilitats d'autosuficiència dels castells a partir de la construcció de cuines, forns, dipòsits per guardar-hi el gra, cellers, estables, cisternes, galliners, etc.

Exemples d'aquest desenvolupament arquitectònic els tenim també en l'aplicació de novetats arquitectòniques com ara la construcció de llars de foc, sobretot a partir del segle XIII, fet que, evidentment, augmentava el confort de l'espai, alhora que resolva un dels problemes importants de les torres i els vells castells roquers: els habituals incendis provocats per brasers o per focs a terra.

♥ LA VIDA EN LOS CASTILLOS MEDIEVALES

El castillo es, en primer lugar, una construcción militar y, por tanto, esta función será absolutamente preeminente. Esto se traducirá en una definición de la apariencia y del espacio arquitectónico adaptado para cumplir la tarea encomendada: muros altos y sólidos, aberturas estrechas, visibilidad sobre el entorno, etc.

A medida que los castillos se irán desarrollando arquitectónicamente, también aumentará la disponibilidad de espacio. Es evidente que las torres de los primeros castillos del siglo X y XI podían realizar un conjunto importante de funciones desde un punto de vista militar y residencial, pero también es evidente que las disponibilidades de espacio eran muy limitadas. Con la evolución de la sociedad veremos cómo, en muchos casos, los castillos también evolucionarán para adaptarse a las nuevas necesidades de sus propietarios, a partir del crecimiento de la superficie disponible y también a través de reformas arquitectónicas destinadas a mejorar la defensa, la accesibilidad y la habitabilidad.

Buenos ejemplos de ello son la construcción de aulas al lado de las antiguas torres circulares y el levantamiento de edificios auxiliares que permitían aumentar, al mismo tiempo, las posibilidades de autosuficiencia de los castillos a partir de la construcción de cocinas, hornos, depósitos para guardar el grano, bodegas, establos, cisternas, gallineros, etc.

Ejemplos de este desarrollo arquitectónico los tenemos también en la aplicación de novedades arquitectónicas, como por ejemplo la construcción de chimeneas, sobre todo a partir del siglo XIII, lo que, evidentemente, aumentaba el confort del espacio, al mismo tiempo que resolvía uno de los problemas importantes de las torres y los viejos castillos roqueros: los habituales incendios provocados por braseros u hogares.

També és evident que la construcció de latrines va suposar una millora important en la higiene dels habitants dels castells, com també ho van ser els aiguamans a les aules o les banyeres de fusta, com així s'explicita en alguns inventaris i en representacions pictòriques.

Al mateix temps, la construcció de noves habitacions permetia augmentar la intimitat del grup humà que residia al castell: senyors, fills, servents, clergues, etc.

La definició del castell gòtic, en què seran presents la major part d'aquests elements, constitueix un testimoni directe no tan sols de l'avenç de les tècniques militars aplicades a l'arquitectura, sinó també un exemple de l'evolució de la societat i d'una nova manera, més evident si cal, de mostrar el poder dels propietaris a través de l'arquitectura que mostrava —sense oblidar la perspectiva de la defensa— uns espais arquitectònics que també permetien projectar la dimensió de la capacitat econòmica i del poder en termes generals d'aquests senyors.

También es evidente que la construcción de letrinas supuso una mejora importante en la higiene de los habitantes de los castillos, como también lo fueron los aguamaniles en las aulas o las bañeras de madera, tal como se explicita en algunos inventarios y en representaciones pictóricas.

Al mismo tiempo, la construcción de nuevas habitaciones permitía aumentar la intimidad del grupo humano que residía en el castillo: señores, hijos, sirvientes, clérigos, etc.

La definición del castillo gótico, en el que estarán presentes la mayor parte de estos elementos, constituye no solo un testigo directo del progreso de las técnicas militares aplicadas a la arquitectura, sino también un ejemplo de la evolución de la sociedad y de una nueva manera, más evidente si cabe, de mostrar el poder de los propietarios a través de la arquitectura, que presentaba —sin olvidar la perspectiva de la defensa— unos espacios arquitectónicos que también permitían proyectar en términos generales la dimensión de la capacidad económica y del poder de estos señores.

UN CAS SINGULAR: EL CASTELL DEL MONTGRÍ, UNA FORTIFICACIÓ INACABADA

El castell del Montgrí (Torroella de Montgrí), ubicat al cim del massís que li dona nom, va ser aixecat entre els anys 1294 i 1301 pel rei Jaume II.

Tot i que es tracta d'una obra que mai no es va acabar, la seva presència integra els trets essencials de l'arquitectura militar gòtica: estructura quadrangular definida a partir d'un pati central, murs perimetrals alts amb torres cilíndriques adossades als seus angles i presència d'un pas de ronda que permet recórrer el perímetre de la fortificació, defensat per merlets, espitlleres i matacans.

Al voltant del pati es devien aixecar les diferents dependències del castell. Aquestes construccions no es van finalitzar mai, a causa de la consolidació del poder reial sobre les terres del comtat d'Empúries, fet que feia innecessària, per tant, la funció per a la qual havia estat dissenyat.

UN CASO SINGULAR: EL CASTILLO DEL MONTGRÍ, UNA FORTIFICACIÓN INACABADA

El castillo del Montgrí (Torroella de Montgrí), ubicado en la cima del macizo que le da nombre, fue levantado entre los años 1294 y 1301 por el rey Jaime II.

A pesar de que se trata de una obra que nunca se terminó, su presencia integra los rasgos esenciales de la arquitectura militar gótica: estructura cuadrangular definida a partir de un patio central, muros perimetrales altos con torres cilíndricas adosadas a sus ángulos y presencia de un paso de ronda que permite recorrer el perímetro de la fortificación, defendido por almenas, aspilleras y matacanes.

Alrededor del patio debían levantarse las diferentes dependencias del castillo. Estas construcciones no se finalizaron nunca debido a la consolidación del poder real sobre las tierras del condado de Empúries, lo que hacía innecesaria, por tanto, la función para la cual había sido diseñado.

► Castell del Montgrí

Torroella de Montgrí, el Baix Empordà
Finals del segle XIII-principis del segle XIV
Foto: B. Masters - Calaix / Generalitat de Catalunya

Castillo del Montgrí

Torroella de Montgrí, el Baix Empordà
Finales del siglo XIII-principios del siglo XIV
Foto: B. Masters - Calaix / Generalitat de Catalunya

EL CASTELL DE MONTSORIU

Montsoriu constitueix un dels millors exemples per observar l'evolució de l'arquitectura militar medieval. A aquest fet hi contribueix especialment la presència d'importantíssims testimonis arquitectònics superposats al llarg de la seva història que abasten una franja cronològica compresa entre el segle X i finals del segle XIV.

Un altre element a tenir en compte és que, a diferència de moltes altres edificacions medievals que seran profusament remodelades al llarg dels segles XV i XVII, Montsoriu gairebé no patirà modificacions, amb la qual cosa ens trobem davant d'un autèntic fòssil vivent de l'arquitectura gòtica europea del segle XIV.

Una joia arquitectònica que ja va ser reconeguda pels mateixos cronistes contemporanis, com va ser el cas de Bernat Desclot (segle XIII), el qual, amb motiu de la croada contra Pere el Gran d'Aragó, va escriure: **«E en Vallès se tenia lo castell de Montsoriu, qui és un dels bells e dels nobles del món...»**

EL CASTILLO DE MONTSORIU

Montsoriu constituye uno de los mejores ejemplos para observar la evolución de la arquitectura militar medieval. A este hecho contribuye especialmente la presencia de importantísimos restos arquitectónicos superpuestos a lo largo de su historia, que abarcan una franja cronológica comprendida entre el siglo X y finales del siglo XIV.

Otro elemento a tener en cuenta es que, a diferencia de muchas otras edificaciones medievales que serán profusamente remodeladas a lo largo de los siglos XV y XVII, Montsoriu no sufrirá prácticamente ninguna modificación, con lo que nos encontramos frente a un auténtico fósil viviente de la arquitectura gótica europea del siglo XIV.

Una joya arquitectónica que ya fue reconocida por los mismos cronistas contemporáneos, como fue el caso de Bernat Desclot (siglo XIII), quien, con motivo de la cruzada contra Pere el Gran de Aragón, escribió: **«E en Vallès se tenia lo castell de Montsoriu, qui és un dels bells e dels nobles del món...»**

▲ **Castell de Montsoriu**

Arbúcies-Sant Feliu de Buixalleu, la Selva
Segles X-XIV

Foto: Ricard Vaqué – Patronat Castell de Montsoriu

Castillo de Montsoriu

Arbúcies-Sant Feliu de Buixalleu, la Selva
Siglos X-XIV

Foto: Ricard Vaqué – Patronat Castell de Montsoriu

III CINC SEGLES D'HISTÒRIA DE L'ARQUITECTURA EN UNA SOLA CONSTRUCCIÓ

D'una manera semblant a moltes de les grans catedrals europees iniciades en l'edat mitjana, Montsoriu no serà fruit d'una única etapa constructiva. Aquesta construcció és el resultat d'una adaptació constant de la seva arquitectura a les necessitats i als avenços tècnics de la enginyeria militar de les diferents èpoques que va viure fins a la seva darrera gran etapa constructiva de mitjan segle XIV, en estil gòtic, que, de fet, li atorga una part important de l'aspecte que encara avui podem admirar, i que ha esdevingut al mateix temps un dels castells gòtics —originals— més bells d'Europa.

L'evolució arquitectònica del castell a partir de la segona meitat del segle X (el castell es documenta per primera vegada a principis del segle XI, tot i que els testimonis arquitectònics ens remeten a una cronologia anterior) s'iniciarà partint d'una torre circular aixecada en maçoneria, conservada actualment fins a una alçària de 17 metres, i que devia tenir un mínim de quatre plantes separades per trespols de fusta, amb la porta oberta a l'alçària de la segona planta. Molt aviat aquesta estructura inicial es va complementar amb la construcció d'una capella castral i el bastiment d'un primer clos de muralles, a l'interior de les quals, a més de la capella, s'hi va construir una cisterna i diferents àmbits auxiliars. El total de la superfície d'aquest primitiu castell roquer era de poc més de 500 m², amb unes dimensions màximes de 30 x 19 metres.

A la segona meitat del segle XII s'iniciarà un important procés de remodelació del castell, amb la construcció d'un segon recinte

III CINCO SIGLOS DE HISTORIA DE LA ARQUITECTURA EN UNA ÚNICA CONSTRUCCIÓN

Igual que muchas de las grandes catedrales europeas iniciadas en la Edad Media, Montsoriu no será fruto de una única etapa constructiva. Esta construcción, uno de los castillos góticos —originales— más bellos de Europa, es el resultado de una adaptación constante de su arquitectura a las necesidades y a los avances técnicos de la ingeniería militar de las diferentes épocas que vivió hasta su última gran etapa constructiva de mediados de siglo XIV, en estilo gótico, que es la que, en realidad, le otorga una parte importante del aspecto que aún hoy podemos admirar.

La evolución arquitectónica del castillo a partir de la segunda mitad del siglo X (el castillo se documenta por primera vez a principios del siglo XI, a pesar de que los restos arquitectónicos nos remiten a una cronología anterior) se iniciará partiendo de una torre circular levantada en mampostería, conservada actualmente hasta una altura de 17 metros, que debía tener un mínimo de cuatro plantas separadas por techados de madera, con la puerta abierta a la altura de la segunda planta. Muy pronto esta estructura inicial se complementó con la construcción de una capilla castral y de un primer recinto de murallas, en cuyo interior, además de la capilla, se construyeron también una cisterna y diferentes ámbitos auxiliares. El total de la superficie de este primitivo castillo roquero era de poco más de 500 m², con unas dimensiones máximas de 30 x 19 metros.

Durante la segunda mitad del siglo XII se iniciará un importante proceso de remodelación del castillo, con la construcción de un segundo recinto protegido por torres flanqueantes

protegit per bestorres disposades als angles de la fortificació. La longitud total de les muralles construïdes superarà els 200 metres, amb una superfície total de més de 3.100 m². Unes dimensions gens menyspreables per a un castell feudal del segle XII. Malgrat tot, abans de la finalització del segle, en aquest segon recinte es bastirà una nova capella dedicada a sant Pere. Al llarg de la primera meitat del segle XIII, s'hi continuaran fent obres de millora i s'aprofitarà aquest segon recinte per bastir-hi un conjunt de nous àmbits a partir de la definició d'un pati central.

LA CONSTRUCCIÓN D'UN GRAN CASTELL-PALAU GÓTIC

Al mateix temps, i ja en la segona meitat del segle XIII, s'hi construirà una barbacana per millorar la defensa de la porta principal d'accés. Paral·lelament, s'hi bastirà un nou recinte a tramuntana del castell. Aquest nou recinte, sobre el qual actualment s'han iniciat les intervencions arqueològiques, restaria tancat per un nou perímetre emmurallat de gairebé 350 metres, protegit, com a mínim, per dues potents torres rectangulars, de les quals destaca l'anomenada torre de les bruixes (11,70 x 7,85 m i amb una alçària conservada de 3,5 m), situada dominant la vall d'Arbúcies. Amb aquest nou recinte, el conjunt de la fortificació superava els 6.000 m². Unes dimensions extraordinàries que feien necessària la presència d'un veritable exèrcit tan sols per defensar-lo.

A mitjan segle XIV, el castell patirà una nova etapa de remodelacions que li donaran l'aspecte que avui podem veure. Aquestes remodelacions van consistir en el desmantellament del recinte situat a tramuntana

dispuestas en los ángulos de la fortificación. La longitud total de las murallas construidas superará los doscientos metros, con una superficie total de más de 3.100 m². Unas dimensiones nada despreciables para un castillo feudal del siglo XII. A pesar de todo, antes de finales de este siglo en este segundo recinto se erigirá una nueva capilla, dedicada a san Pedro. A lo largo de la primera mitad del siglo XIII continuarán realizándose obras de mejora y se aprovechará este segundo recinto para edificar un conjunto de nuevos ámbitos a partir de la definición de un patio central.

LA CONSTRUCCIÓN DE UN GRAN CASTILLO-PALACIO GÓTICO

Al mismo tiempo, y ya en la segunda mitad del siglo XIII, se construirá una barbacana para mejorar la defensa de la puerta principal de acceso. Paralelamente, se levantará un nuevo recinto en el sector norte del castillo. Este nuevo recinto, sobre el cual se han iniciado actualmente las intervenciones arqueológicas, quedaría cerrado por un nuevo perímetro amurallado de casi 350 metros protegido, como mínimo, por dos potentes torres rectangulares, de las que destaca la llamada Torre de las Brujas (11,70 x 7,85 m y con una altura conservada de 3,5 m), situada dominando el valle de Arbúcies. Con este nuevo recinto, el conjunto de la fortificación superaba los 6.000 m². Unas dimensiones extraordinarias que hacían necesaria la presencia de un verdadero ejército solo para defenderlo.

A mediados de siglo XIV el castillo sufrirá una nueva etapa de remodelaciones, que le darán el aspecto que hoy podemos ver. Estas remodelaciones consistieron en el

—del qual perviuran les torres defensives que restaran com a torres albarranes— i la construcció d'un nou recinte de muralles situat a llevant del nucli central del castell.

Aquest nou recinte es disposarà concèntricament respecte al centre del castell, amb la qual cosa es millorà substancialment la defensa del conjunt de la fortificació, ja que el nucli central de la fortalesa —per la banda de llevant, la més accessible— restava clos per una quàdruple línia de muralles disposades de forma graonada de tal manera que el recinte superior sempre podia defensar l'inferior.

desmantelamiento del recinto situado en el sector norte —del cual pervivirán las torres defensivas, que quedarán como torres albarranas— y la construcción de un nuevo recinto de murallas situado a levante del núcleo central del castillo.

Este nuevo recinto se dispondrá concéntricamente respecto al centro del castillo, con lo cual se mejoró sustancialmente la defensa del conjunto de la fortificación, puesto que el núcleo central de la fortaleza —por el lado de levante, el más accesible— quedaba cerrado por una cuádruple línea de murallas dispuestas

◀ Castell de Montsoriu

Arbúcies-Sant Feliu de Buixalleu, la Selva
Segles X-XIV

Foto: MEMGA

Castillo de Montsoriu

Arbúcies-Sant Feliu de Buixalleu, la Selva
Siglos X-XIV

Foto: MEMGA

Les muralles d'aquesta fase arriben a assolir una alçària de més de 25 metres en el sector de tramuntana de la fortificació. No és estrany, doncs, que aquest castell fos capaç de resistir un setge de més d'un any, entre 1367 i 1368, d'un exèrcit reial de 1.200 soldats.

Serà també en aquesta fase constructiva, situada entre 1347 i 1356, quan es remodelarà totalment el segon recinte del castell o pati d'armes, en el qual es disposaran la major part dels àmbits residencials: cuines, aula, habitacions, capella, estada del prevere, etc.

UNA TROBALLA SINGULAR

Les intervencions arqueològiques dutes a terme al castell al llarg de les dues darreres dècades han tret a la llum un extraordinari fons arqueològic.

Entre aquestes troballes cal destacar un dels fons de vida quotidiana més espectaculars que s'han localitzat fins ara, corresponent al segle XV i primera meitat del segle XVI.

Aquesta troballa es va produir l'any 2007 durant l'excavació de la cisterna de la bestorre est del castell. Es tracta d'un fons format per prop de 400 objectes, molts dels quals en un estat de conservació excel·lent, que constitueixen un dels millors testimonis existents de les formes de vida als castells durant el període de transició entre l'edat mitjana i l'edat moderna, en un moment en què Montsoriu està a punt d'abandonar-se definitivament. Es tracta, per tant, de la darrera gran vaixella del castell.

Aquest fons està format per gairebé cinquanta serveis de taula, amb plats, escudelles,

de forma escalonada, de tal forma que el recinte superior sempre podia defensar al inferior.

Las murallas de esta fase llegan a alcanzar una altura de más de 25 metros en el sector norte de la fortificación. No es extraño, pues, que este castillo pudiera resistir un asedio de más de un año, entre 1367 y 1368, de un ejército real de 1.200 soldados.

Será también en esta fase constructiva, situada entre 1347 y 1356, cuando se remodelará totalmente el segundo recinto del castillo, o patio de armas, en el que se dispondrán la mayor parte de los ámbitos residenciales: cocinas, aula, habitaciones, capilla, estancia del presbítero, etc.

UN HALLAZGO SINGULAR

Las intervenciones arqueológicas llevadas a cabo en el castillo a lo largo de las dos últimas décadas han sacado a luz un extraordinario fondo arqueológico.

Entre estos hallazgos cabe destacar uno de los fondos de vida cotidiana más espectaculares que se han localizado hasta ahora, correspondiente al siglo XV y la primera mitad del siglo XVI.

Este hallazgo se produjo en el año 2007 durante la excavación de la cisterna de la torre flanqueante este del castillo. Se trata de un fondo formado por cerca de cuatrocientos objetos, muchos de ellos en un estado de conservación sobresaliente, que constituyen uno de los mejores testigos existentes de las formas de vida en los castillos durante el período de transición entre la Edad Media y la Edad Moderna, en el momento en que Montsoriu está a punto de ser definitivamente

escudelles gresales, pitxers, gerres, copes de vidre, etc., així com més d'un centenar d'olles, greixeres, greixoneres, pots, gibrells, etc. destinats a les tasques de la cuina i a l'emmagatzematge de productes alimentaris.

Complementen el fons diferents estris de metall: ganivets, tisores, i també dos flabiols d'os i una petita col·lecció de monedes dels segles XV-XVI. També cal destacar l'aparició, en el mateix context arqueològic, d'una troballa de més de 10.000 restes de fauna; una vegada estudiades pel laboratori d'arqueozoologia de la UAB, aquestes restes constitueixen una font d'informació extraordinària sobre els processos de cuina i de selecció animal per al consum, i també sobre l'ecologia de l'entorn del castell.

▼ **Presentació del fons arqueològic abans de la seva restauració.**

2008

Foto: MEMGA

Presentación del fondo arqueológico antes de su restauración

2008

Foto: MEMGA

abandonado. Se trata, por tanto, de la última gran vajilla del castillo.

Este fondo está formado por casi cincuenta servicios de mesa, con platos, escudillas, jarrones, jarras, copas de cristal, etc., así como más de un centenar de ollas, graseras, tarros, lebrillos, etc. destinados a las tareas de la cocina y al almacenaje de productos alimentarios.

Complementan el fondo diferentes utensilios de metal, como cuchillos y tijeras, y también dos flautines de hueso y una pequeña colección de monedas de los siglos XV-XVI. También cabe destacar el hallazgo, en el mismo contexto arqueológico, de más de diez mil restos de fauna; una vez estudiados por el laboratorio de arqueozoología de la UAB, estos restos constituyen una fuente de información extraordinaria sobre los procesos de cocina y de selección animal para el consumo, y también sobre la ecología del entorno del castillo.

NOUS HORIZONS POLÍTIQS I ECONÒMICS I AVENÇ DE LES TÈCNQUES MILITARS

En el context de la història de Catalunya i de la Corona d'Aragó, els segles XV i XVI representen una època convulsa, amb una important crisi econòmica al Principat i amb diverses revoltes i aixecaments populars com ara la guerra civil catalana (1462-1472) o les Germanies a València i a les Illes Balears (1519-1523).

Paral·lelament, l'inici de l'edat moderna va coincidir amb la consolidació del nou estat monàrquic davant de l'antic sistema feudal. En aquest període, els regnes de Castella i Aragó es van unir amb el matrimoni de Ferran i Isabel (1479). La creació i el desenvolupament de l'imperi hispànic va configurar un nou escenari en què la tecnologia militar va tenir un paper determinant, sobretot a partir de la generalització de les armes de foc, tant en el combat com en el conjunt de la poliorcètica.

El desenvolupament i la millora de l'artilleria va suposar una transformació radical de les fortificacions. Els antics castells medievals amb muralles, que en ocasions superaven els 20 metres d'alçària, van esdevenir blancs fàcils i poc resistents davant les noves armes, la qual cosa va implicar el disseny d'un nou tipus de fortificació.

NUEVOS HORIZONTES POLÍTICOS Y ECONÓMICOS Y AVANCE DE LAS TÉCNICAS MILITARES

En el contexto de la historia de Cataluña y de la Corona de Aragón, los siglos XV y XVI representan una época convulsa, con una importante crisis económica en el Principado y con diversas revueltas y levantamientos populares, como por ejemplo la guerra civil catalana (1462-1472) o las Germanías en Valencia y las Islas Baleares (1519-1523).

Paralelamente, el inicio de la Edad Moderna coincidió con la consolidación del nuevo estado monárquico frente al antiguo sistema feudal. En este período, los reinos de Castilla y Aragón se unieron con el matrimonio de Fernando e Isabel (1479). La creación y el desarrollo del imperio hispánico configuró un nuevo escenario, en el que la tecnología militar jugó un papel determinante, sobre todo a partir de la generalización de las armas de fuego, tanto en el combate como en el conjunto de la poliorcética.

El desarrollo y la mejora de la artillería supuso una transformación radical de las fortificaciones. Los antiguos castillos medievales con murallas, que en ocasiones superaban los veinte metros de altura, se convirtieron en blancos fáciles y poco resistentes ante las nuevas armas, lo que implicó el diseño de un nuevo tipo de fortificación.

ELS CASTELLS MEDIEVALS, ENTRE L'ABANDONAMENT I LA TRANSFORMACIÓ

Perduda en bona part la seva eficàcia defensiva, i en un marc econòmic de davallada dels poders territorials representats per la noblesa d'origen feudal, la major part dels vells castells quedaran obsolets per al desenvolupament de dues de les funcions principals per a les quals van ser concebuts: la de defensa i la d'espai de residència i representació de poder.

La major part d'aquests castells iniciaran una progressiva decadència que s'acabarà amb l'allunyament dels antics propietaris i, finalment, en l'abandonament definitiu. Aquest procés no l'observarem necessàriament d'una manera sobtada, sinó que en molts casos es perllongarà en el temps, sovint en un marc cronològic que abastarà un període relativament ampli al llarg dels segles XV i XVI.

En alguns casos, però, veurem com aquests castells, per la seva posició estratègica davant els nous escenaris geopolítics, o bé depenent dels interessos dels propietaris —sobretot en el cas d'estar ubicats en territoris de fort dinamisme econòmic— seran profundament remodelats; aquest és el cas de castells com ara els d'Arbeca, de Cardona o de Montcortès.

NOVES PERSPECTIVES GEOESTRÀTEGIQUES. EL PAPER DE LA MONARQUÍA HISPÁNICA

Amb el nou mapa geopolític que s'obrirà amb la unificació dels regnes d'Aragó i Castella, i posteriorment amb la creació de l'Imperi hispànic, amb escenaris de conflicte i de

LOS CASTILLOS MEDIEVALES, ENTRE EL ABANDONO Y LA TRANSFORMACIÓN

Perdida en gran parte su eficacia defensiva, y en un marco económico de mengua de los poderes territoriales representados por la nobleza de origen feudal, la mayor parte de los viejos castillos quedarán obsoletos para el desarrollo de dos de las funciones principales para las cuales fueron concebidos: la de defensa y la de espacio de residencia y representación de poder.

La mayor parte de estos castillos iniciarán una progresiva decadencia, que terminará con el alejamiento de los antiguos propietarios y, por último, en su abandono definitivo. No observaremos este proceso necesariamente de una manera repentina, sino que en muchos casos se prolongará en el tiempo, a menudo en un marco cronológico que abarcará un período relativamente amplio a lo largo de los siglos XV y XVI.

No obstante, en algunos casos veremos cómo estos castillos, por su posición estratégica ante los nuevos escenarios geopolíticos, o bien según los intereses de los propietarios —sobre todo si estaban ubicados en territorios de fuerte dinamismo económico—, serán profundamente remodelados; este es el caso de castillos como por ejemplo los de Arbeca, Cardona o Montcortès.

NUEVAS PERSPECTIVAS GEOESTRÁTEGICAS. EL PAPEL DE LA MONARQUÍA HISPÁNICA

Con el nuevo mapa geopolítico que se abrirá con la unificación de los reinos de Aragón y Castilla, y posteriormente con la creación del Imperio Hispánico, con escenarios de conflicto y de

conquesta en diferents indrets d'Europa, de la Mediterrània i d'Amèrica, és evident que caldrà dissenyar un nou sistema de defenses que implicarà la construcció de noves fortificacions, adaptades tant a aquest nou escenari territorial com a les perspectives obertes per l'avenç tècnic de la poliorcètica, marcada en aquest cas —d'una manera molt especial— pel desenvolupament de l'artilleria.

Per tant, no és estrany observar com una part important d'aquestes noves fortificacions les trobarem ubicades a les zones de frontera, als nous territoris annexats o conquerits per la monarquia, en indrets en què per la seva posició estratègica calia consolidar la seva defensa o en enclavaments especialment importants per al desenvolupament i la seguretat de línies comercials.

En el cas de Catalunya —i específicament en l'àmbit de la frontera amb el regne de França, una de les grans potències sovint enfrontades a la monarquia hispànica—, destacarà per sobre de tot el cas del castell de Salses.

conquista en diferentes lugares de Europa, del Mediterráneo y de América, es evidente que deberá diseñarse un nuevo sistema de defensas, que implicará la construcción de nuevas fortificaciones adaptadas tanto a este nuevo escenario territorial como a las perspectivas abiertas por el avance técnico de la poliorcética, marcada en este caso —de una manera muy especial— por el desarrollo de la artillería.

Así pues, no es extraño observar que una parte importante de estas nuevas fortificaciones las encontraremos ubicadas en las zonas de frontera, en los nuevos territorios anexados o conquistados por la monarquía, en lugares cuya defensa es necesario consolidar por su posición estratégica o en enclaves especialmente importantes para el desarrollo y la seguridad de líneas comerciales.

En el caso de Cataluña —y específicamente en el ámbito de la frontera con el reino de Francia, una de las grandes potencias a menudo enfrentadas a la monarquía hispánica—, destacará por encima de todos los demás el caso del castillo de Salses.

◀ **Castell de Cardona**

Cardona, el Bages
Segles IX-XVIII

Foto: Paradores - ©Wikicommons

Castillo de Cardona

Cardona, el Bages
Siglos IX-XVIII

Foto: Paradores - ©Wikicommons

UN CAS SINGULAR: EL CASTELL DE SALSES

Situat a la vila de Salses, al peu de les Corberes, al territori del Rosselló, en una posició estratègica dominant sobre la principal ruta d'accés entre el regne de França i els territoris catalans sota el domini de la corona espanyola, va ser aixecat entre els anys 1497 i 1503 per iniciativa del rei Ferran el Catòlic i sota la direcció de Francisco Ramírez.

Aquesta fortificació està considerada, dins de l'àmbit de transició entre les velles fortificacions medievals i les d'època moderna, com una veritable obra mestra de l'arquitectura militar.

Els trets principals d'aquesta nova construcció seran l'enfonsament del conjunt de la fortificació dins dels fossats per minimitzar les possibilitats d'impacte dels projectils d'artilleria, l'arrodoniment de les parts altes dels murs i la combinació en la construcció de pedra i material ceràmic (en aquest darrer cas, sobretot a les zones més susceptibles de rebre impactes, ja que aquest material és més fàcil de reparar i amorteix millor l'impacte de les bales de ferro que no pas la pedra).

► Castell de Salses

Comarca del Rosselló, França
Edificat entre els anys 1497 i 1503
Foto: C. Von Rohault

Castillo de Salses

Comarca del Rosellón, Francia
Construido entre los años 1497 y 1503
Foto: C. Von Rohault

UN CASO SINGULAR: EL CASTILLO DE SALSES

Situado a la villa de Salses, al pie de las Corbières, en el territorio del Rosellón, en una posición estratégica dominante sobre la principal ruta de acceso entre el reino de Francia y los territorios catalanes bajo el dominio de la corona española, fue levantado entre los años 1497 y 1503 por iniciativa del rey Fernando el Católico y bajo la dirección de Francisco Ramírez.

Esta fortificación está considerada, dentro del ámbito de transición entre las viejas fortificaciones medievals y las de época moderna, como una verdadera obra maestra de la arquitectura militar.

Los principales rasgos de esta nueva construcción serán el hundimiento del conjunto de la fortificación dentro de los fosos para minimizar las posibilidades de impacto de los proyectiles de artillería, el redondeo de las partes altas de los muros y la combinación en la construcción de piedra y material cerámico (en este último caso, sobre todo en las zonas más susceptibles de recibir impactos, puesto que este material es más fácil de reparar y amortigua mejor el impacto de las balas de hierro que la piedra).

DESPRÉS DELS CASTELLS MEDIJEVALS. L'APLICACIÓ D'UN NOU MODEL DE FORTIFICACIÓ: LA TRAJA ITALIANA DEL SEGLE XVI

Amb la generalització de l'ús de l'artilleria es va fer necessari desenvolupar un nou tipus de fortificació adaptada a aquesta realitat.

Els orígens d'aquest nou model caldrà cercar-los a les darreries del segle XV i, en especial, a la primera meitat del segle XVI, moment en què trobarem els primers exemples d'aquest tipus de defenses a la península Itàlica —d'això li ve el nom—, en el marc dels intents d'invasió per part de la monarquia francesa, amb exemples com els setges a Pisa (1500) o a Pàdua (1509).

En essència, aquest nou disseny de fortificacions es basava a construir muralles baixes i amples, aixecades amb materials que facilitessin l'absorció dels impactes de l'artilleria, juntament amb la introducció de revellins i baluards, amb l'objectiu d'evitar el foc directe sobre les muralles i alhora facilitar el foc creuat des de la fortificació. Un altre fet habitual va ser l'excavació de fossats amplis i profunds destinats a dificultar l'accés a les cortines o a les muralles dels assetjadors i evitar, en la mesura del possible, l'atac amb explosius. Davant d'aquests fossats s'aixecaven potents terraplens —anomenats glacis— disposats en lleugera pendent per aconseguir amagar, d'aquesta manera, les muralles del foc directe de l'artilleria.

En alguns casos, aquestes fortificacions es van aixecar a partir del reaprofitament d'antigues defenses medievals, que eren rebaixades en altura. La terra extreta de l'excavació dels fossats, acumulada i compactada a la part

DESPUÉS DE LOS CASTILLOS MEDIJEVALES. LA APLICACIÓN DE UN NUEVO MODELO DE FORTIFICACIÓN: LA TRAZA ITALIANA DEL SIGLO XVI

Con la generalización del uso de la artillería se hizo necesario desarrollar un nuevo tipo de fortificación adaptada a esta realidad.

Los orígenes de este nuevo modelo deben buscarse a finales del siglo XV y, en especial, durante la primera mitad del siglo XVI, momento en que encontraremos los primeros ejemplos de este tipo de defensas en la península Itálica —de aquí su nombre—, en el marco de los intentos de invasión por parte de la monarquía francesa, con ejemplos como los sitios de Pisa (1500) o de Padua (1509).

En esencia, este nuevo diseño de fortificaciones se basaba en construir murallas bajas y anchas, levantadas con materiales que facilitarían la absorción de los impactos de la artillería, junto con la introducción de revellines y baluartes con el objetivo de evitar el fuego directo sobre las murallas y, al mismo tiempo, facilitar el fuego cruzado desde la fortificación. Otro hecho habitual fue la excavación de fosos amplios y profundos destinados a dificultar el acceso a las cortinas o a las murallas por parte de los atacantes y evitar, en la medida de lo posible, el ataque con explosivos. Frente a estos fosos se levantaban potentes terraplenes —llamados glacis— dispuestos en ligera pendiente para conseguir ocultar, de esta forma, las murallas del fuego directo de la artillería.

En algunos casos, estas fortificaciones se levantaron a partir del reaprovechamiento de antiguas defensas medievals, que se rebajaban en altura. La tierra extraída

posterior de les muralles, servia per dotar de solidesa al conjunt. En alguns casos, a part de l'aixecament de baluards sòlids, també s'aprofitaven les antigues torres circulars medievals rebaixades en altura i reblertes a l'interior per dotar-les de més solidesa davant els impactes de l'artilleria.

La concreció d'aquests canvis va donar com a resultat l'aparició de fortificacions en forma d'estrella, que va caracteritzar els sistemes de defensa durant els tres segles següents.

UN DISSENY ADAPTAT AL PODER DE L'ESTAT D'ÈPOCA MODERNA

L'aparició d'aquest nou tipus de fortificació, aplicada normalment sobre ciutats i nuclis estratègics, va transformar de manera radical la manera d'afrontar els setges i de plantejar el conflicte.

La definició pràctica d'aquest model, a causa de la magnitud de les obres de realització del conjunt de muralles, baluards, revellins, així com l'excavació d'amplíssims fossats i l'aixecament dels glacis, implicava al mateix temps un volum de despesa tan enorme que només podia ser assumit pels recursos d'un estat.

Per contra, l'atac a aquest tipus de fortificacions suposava unes despeses també enormes, tant en homes com en recursos, ja que l'única manera de vèncer-les era a partir de setges que es podien perllongar durant molts mesos. Aquest fet implicava una realitat òbvia: la dimensió dels costos de la guerra només la podien afrontar les grans potències militars de l'època.

de la excavación de los fosos, acumulada y compactada en la parte posterior de las murallas, servía para dotar de solidez al conjunto. En algunos casos, además de levantar baluartes sólidos, también se aprovechaban las antiguas torres circulares medievales rebajadas en altura y llenas de ripio en el interior para dotarlas de más solidez ante los impactos de la artillería.

La concreción de estos cambios dio como resultado la aparición de fortificaciones en forma de estrella, que caracterizó los sistemas de defensa durante los tres siglos siguientes.

UN DISEÑO ADAPTADO AL PODER DEL ESTADO DE ÉPOCA MODERNA

La aparición de este nuevo tipo de fortificación, aplicada normalmente sobre ciudades y núcleos estratégicos, transformó de manera radical la manera de afrontar los asedios y de plantear el conflicto.

La definición práctica de este modelo, debido a la magnitud de las obras de realización del conjunto de murallas, baluartes y revellines, así como de excavación de anchísimos fosos y levantamiento de los glacis, implicaba un volumen de gasto tan enorme que solo podía ser asumido por los recursos de un estado.

Por su parte, el ataque a este tipo de fortificaciones suponía unos gastos también enormes, tanto en hombres como en recursos, puesto que la única manera de vencerlas era a partir de asedios que podían prolongarse durante muchos meses. Este hecho implicaba una realidad obvia: solo las grandes potencias militares de la época podían afrontar la dimensión de los costes de la guerra.

UN CAS SINGULAR: LA FORTIFICACIÓ DE LA VILA DE ROSES

Ubicada al golf que porta el mateix nom, a la comarca de l'Alt Empordà, constitueix un punt estratègic de gran importància, tant pel seu magnífic port natural, amb una excel·lent comunicació amb les comarques de l'interior, com per la seva posició molt propera a la frontera.

Aquesta importància estratègica de Roses va motivar l'interès de la monarquia hispànica a l'hora de fortificar l'indret. En aquest sentit, Carles I, l'any 1543, serà qui va manar l'inici d'un important conjunt d'obres de fortificació, entre les quals destaquen la construcció del castell de la Trinitat i les muralles de la vila.

El disseny de les muralles amb baluards de Roses va anar a càrrec de l'enginyer d'origen italià Giovanni Batista Calvi, autor de nombrosos projectes, entre els quals podríem destacar les defenses d'Eivissa, el castell de Sant Felip a Maó, així com diverses obres de fortificació a Barcelona, Gibraltar, Pamplona, etc.

Les obres d'aquesta fortificació es van iniciar a mitjan segle XVI i van tenir continuïtat fins a mitjan segle següent, quan van assolir la forma que, en bona part, podem veure avui.

► Porta d'accés a la fortificació de Roses

Roses, Alt Empordà
Segles XVI-XVIII

Foto: @Wikicommons

► Puerta de acceso a la fortificación de Roses

Roses, Alt Empordà
Siglos XVI-XVIII

Foto: @Wikicommons

UN CASO SINGULAR: LA FORTIFICACIÓN DE LA VILLA DE ROSES

Ubicada en el golfo que lleva el mismo nombre, en la comarca de L'Alt Empordà, constituye un punto estratégico de gran importancia, tanto por su magnífico puerto natural, con una sobresaliente comunicación con las comarcas del interior, como por su posición muy próxima a la frontera.

Esta importancia estratégica de Roses motivó el interés de la monarquía hispánica a la hora de fortificar el lugar. En este sentido, fue Carlos I quien en 1543 mandó iniciar un importante conjunto de obras de fortificación, entre las que destacan la construcción del castillo de la Trinitat y las murallas de la villa.

El diseño de las murallas con baluartes de Roses fue a cargo del ingeniero de origen italiano Giovanni Batista Calvi, autor de numerosos proyectos, entre los que podríamos destacar las defensas de Ibiza y el castillo de San Felipe en Mahón, así como varias obras de fortificación en Barcelona, Gibraltar, Pamplona, etc.

Las obras de esta fortificación se iniciaron a mediados del siglo XVI y tuvieron continuidad hasta mediados del siglo siguiente, cuando alcanzaron la forma que, en gran parte, podemos ver hoy.

BIBLIOGRAFIA

BIBLIOGRAFÍA

BIBLIOGRAPHY

Bibliografia/Bibliografía/Bibliography

BOLÒS, Jordi; HURTADO, Víctor. *Atlas dels comtats de Cerdanya i Berga (v788-990)*. Barcelona: Rafael Dalmau editors, 2015.

BOLÒS, Jordi (ed.). *La caracterització del paisatge històric. Territori i societat: el paisatge històric*. Lleida: Universitat de Lleida, 2010.

BURCH, Jordi; GARCIA, Gustau; NOLLA, Josep M.; PALAHÍ, Lluís; SAGRERA, Jordi; SUREDA, Marc; VIVÓ, David; MIQUEL, Isabel. *Excavacions arqueològiques a la muntanya de Sant Julià de Ramis. 2. El castellum*. Ajuntament de Sant Julià de Ramis, 2006.

CATALÀ, Pere (dir.) *Els castells catalans*. Barcelona: Dalmau editors, 1967-1979.

CABESTANY, Joan F.; BERTRAN, Prim; RIU, Manuel [et al.]. *El castell de Mataplana*. L'evolució d'una fortificació senyorial (s. XI-XV). Monografies d'arqueologia medieval i postmedieval, núm. I. El Ripollès. Barcelona. Departament d'Història Medieval. Universitat de Barcelona, 1994.

FONT, Gemma; CODOLÀ, Joan Carles; LLORENS, Josep M.; TURA, Jordi; MATEU, Joaquim; PUJADAS, Sandra. *Montsoriu. El castell gòtic de Catalunya. Santa Coloma de Farners*. Consell Comarcal de La Selva – Museu Etnològic del Montseny, 2016.

HERNÁNDEZ, Francesc Xavier. *Història militar de Catalunya: aproximació didàctica. 4 vols*. Barcelona: Rafael Dalmau, 2001-2004.

PLADEVALL, Antoni (dir.). *Catalunya romànica*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1984-1998.

EIXIMENIS, Francesc. *Com usar bé de beure e menjar*. Barcelona: Curial, 1977.

MONREAL, Lluís; BARRACHINA, Jaume. *El castell de Llinars del Vallès*. Publicacions de l'abadia de Montserrat, 1983.

OLLIH, Imma; ROCAFIGUERA, Montserrat. *L'Esquerda: 2500 anys d'història, 25 anys de recerca*. Roda de Ter: Fundació Privada l'Esquerda, 2001.

RUEDA, Josep. M.; TURA, Jordi (coord.). *Actes del Congrés. Els castells medievals a la Mediterrània nord-occidental*. Museu Etnològic del Montseny, 2004.

SANCHO, Marta (dir.). *Mur, la història d'un castell feudal a la llum de la recerca històrico-arqueològica*, Tremp: Garsineu Edicions, 2009.

VINYOLES, Teresa. L'ús de l'espai i el ritme del temps als castells medievals. Actes del Congrés. *Els castells medievals a la Mediterrània nord-occidental*. Museu Etnològic del Montseny, 2004, p. 247-288.

**CATÀLEG
D'OBJECTES
DE L'EXPOSICIÓ**

**CATÁLOGO
DE OBJETOS
DE LA
EXPOSICIÓN**

**CATALOGUE
OF THE
EXIBITION
OBJECTS**

01. Casc

Casc militar de ferro del tipus celada.
Segle XV

Casco

Casco militar de hierro de tipo celada.
Siglo XV

Helmet

de hierro de tipo celada.
15th century

Castell de Llívia
(Llívia, Cerdanya)

DGP-Museu Municipal de Llívia
Núm inv./Inventory num. UE 51201
Ferro/Hierro/Iron
25 x 25 x 32 cm

FERREER, M. T. "La Guerra". *Catàleg de l'exposició: El naixement de la Generalitat de Catalunya*. Cervera: Museu Comarcal de Cervera, 2003, p. 35.

02. Olla

Olleta de terrissa de cuita reductora - oxidada amb fons lleugerament bombat i perfil en S. Presenta vora exvasada, arrodonida i de perfil sinuós.

Segle IX

Olla

Ollita de barro de cocción reductora - oxidada con fondo ligeramente abombado y perfil en S. Presenta borde exvasado, redondeado y de perfil sinuoso.

Siglo IX

Pot

Small pot in reduced/oxidized baked clay with a slightly warped base and S-shaped profile. It has a tapered edge, rounded shape and sinuous silhouette.

9th century

Torre de la Mora
(Sant Feliu de Buixalleu, la Selva)

MEMGA
Núm inv./Inventory num. 3517
Ceràmica/Cerámica/Ceramic
Ø 13,5 x 17 cm

FONT, G. [et al.]. "Torre de la Móra, una fortificació altmedieval en els primers contraforts del Montseny". A: *Actes del Congrés Internacional Gerbert d'Orlhac i el seu temps: Catalunya i Europa a la fi del 1r mil·lenni*. Vic: Eumo Editorial, 1999, p. 409-418.

03. Gerreta

Gerreta de ceràmica a torn. Decorada en verd i manganès amb la tècnica de la corda seca. Primera meitat del segle XI

Jarro

Jarrito de cerámica a torno. Decorada en verde y manganeso con la técnica de la cuerda seca.

Primera mitad del siglo XI

Jug

Turned ceramic jug. Decorated in green and manganese using the dry-cord technique. First half of the 11th century

Pla d'Almatà
(Balaguer, Lleida)

Museu de la Noguera
Núm inv./Inventory num. MN 2188
Ceràmica/Cerámica/Ceramic
23,1 x 28,5 x 14,4 cm

ALÒS, C; SOLANES, E. (Coords) 2010, *Catàleg de la col·lecció de materials andalusins del Museu de la Noguera*. Balaguer: Museu de la Noguera, Institut Municipal Progrés i Cultura de Balaguer, Dept de Cultura i Mitjans de Comunicació - Generalitat de Catalunya, Obra Social Caixa Catalunya.

04. Gerra

Gerra de 5 nanses per contenir líquids, de ceràmica fina oxidada amb vernís de color melat a la part interna.

Segona meitat del segle XI

Jarra

Jarra de 5 asas para contener líquidos, de ceràmica fina oxidada con barniz de color melado en la parte interna.

Segunda mitad del siglo XI

Jug

Pot with 5 handles for containing liquids, made from fine oxidized ceramic with a honey-coloured glaze inside.

Second half of the 11th century

Pla d'Almatà
(Balaguer, Lleida)

Museu de la Noguera
Núm inv./Inventory num. MN 2351
Ceràmica/Cerámica/Ceramic
16,5 x 21 x 10 cm

ALÒS, C; SOLANES, E. (Coords) 2010, *Catàleg de la col·lecció de materials andalusins del Museu de la Noguera*. Balaguer: Museu de la Noguera, Institut Municipal Progrés i Cultura de Balaguer, Dept de Cultura i Mitjans de Comunicació - Generalitat de Catalunya, Obra Social Caixa Catalunya.

05. Harpia

Representació antropomorfa pràcticament sencera d'una harpia amb dues mans, disposada de perfil i amb el cap gairebé de front. Presenta un pentinat acabat a banda i banda per un lòbul semicircular ressaltat i l'extrem dels cabells punxegut. L'harpia té dues mans amb els dits encogits, excepte l'índex que sembla que assenyali alguna cosa. És possible que estigués totalment pintada, malgrat que conservem poques restes de color (negre i vermell)

Mitjans del segle XI

Arpia

Representación antropomorfa prácticamente entera de una arpía con dos manos, dispuesta de perfil y con la cabeza casi de frente. Presenta un peinado acabado a ambos lados por un lóbulo semicircular resaltado y el extremo del pelo puntiagudo. La arpía tiene dos manos con los dedos encogidos, excepto el índice que parece señalar alguna cosa. Es posible que estuviera totalmente pintada, aunque conservamos pocos restos de color (negro y rojo).

Mediados del siglo XI

Harpy eagle

An almost complete anthropomorphic representation of a harpy with two hands, seen in profile with the head almost to the front. It has a hairstyle finished on each side by a notable semi-circular lobe, ending in a sharp point. The harpy has two hands with

the fingers drawn in, apart from the index one which appears to be pointing to something. It is possible that it was once completely painted, though very few traces of colour remain (black and red).

1Mid-11th century

Castell Formós
(Balaguer, Lleida)

Museu de la Noguera
Núm inv./Inventory num. MN 331
Guix/Yeso/Plaster
20,7 × 14,4 × 6,5 cm

ALÓS, C; SOLANES, E. (Coords) 2010, *Catàleg de la col·lecció de materials andalusins del Museu de la Noguera*. Balaguer: Museu de la Noguera, Institut Municipal Progrés i Cultura de Balaguer, Dept de Cultura i Mitjans de Comunicació - Generalitat de Catalunya, Obra Social Caixa Catalunya.
GIRALT, J., *Catalunya Romànica*. Vol. XVII. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1994, 225-238.
EWERT, C., *Hallazgos islámicos en Balaguer y la Aljafaría de Zaragoza. Excavaciones Arqueológicas en España* [Ministerio de Educación y Ciencia; DG Patrimonio Artístico y Cultural], núm. 97 (1979).

06. Peces d'escacs

Conjunt de peces que formen un joc d'escacs en cristall de roca. Està documentat l'any 1068 en l'inventari de béns d'Arnau Mir de Tost i de la seva esposa Arsenda.

Segles X-XI

Piezas de ajedrez

Conjunto de piezas que forman un juego de ajedrez en cristal de roca. Está documentado en el año 1068 en el inventario de bienes de Arnau Mir de Tost y de su esposa Arsenda.

Siglos X-XI

Chess pieces

A series of pieces that form a chess set in rock crystal. It was documented in 1068 in the inventory of the assets of Arnau Mir de Tost and his wife Arsenda.

10th-11th centuries

Ex-col·legiata de Sant Pere d'Àger
(Àger, la Noguera)

Museu de Lleida
Núm inv./Inventory num. MLDC 1473
Cristall de roca/Hierro/Iron

1. Alfí: 4,5 × 3 cm; 2. Firzan: 3,7 × 2,3 cm; 3. Rei: 4,6 × 3,2 cm; 4. Cavall: 3,8 × 3,4 cm; 5. Torre: 3,7 × 3,1 × 1,8 cm; 6 i 7. Peó: 2,6 × 2 cm; 8 i 9. Peó: 2,5 × 2 cm; 10. Peó 2,4 × 1,9 cm; 11. Peó 2,6 × 2,2 cm; 12. Peó 2,5 × 2,1 cm; 13 i 14. Peó: 2,5 × 2,1 cm; 15. Cavall: 3,6 × 2,6 cm; 16. Alfí 4,5 × 2,9 cm; 17 i 18. Rei: 4,3 × 3,2 cm; 19. Alfí 4,3 × 2,9 cm.

FITÉ, F. "El lot de peces d'escacs de cristall de roca del museu diocesà de Lleida. Procedents del tresor de la col·legiata d'Àger (s. XI)". *Acta historica et archaeologica Mediaevalia* [Barcelona: Departament d'Història Medieval, Paleografia i Diplomàtica de la Universitat de Barcelona], núm. 5-6 (1984), p. 281-312.

07. Safa

Plat de ceràmica vidriada procedent de Medina Larida.
1050-1149

Safa

Plato de ceràmica vidriada procedente de Medina Larida.
1050-1149

Serving dish

Glazed ceramic serving dish from Medina Larida.
1050-1149

Cardenal Remolins, 9-11
(Lleida)

Arxiu Arqueològic - Ajuntament de Lleida
Núm inv./Inventory num. 959
Ceràmica/Ceràmica/Ceramic
27,5 x 10 cm

FERRER, M. T. "La Guerra". *Catàleg de l'exposició: El naixement de la Generalitat de Catalunya*. Cervera: Museu Comarcal de Cervera, 2003, p. 35.

08. Safa

Ceràmica vidriada decorada amb motius de color verd.
1149-1299

Safa

Ceràmica vidriada decorada con motivos de color verde.
1149-1299

Serving dish

Glazed ceramic serving dish with green decorative motifs.
1149-1299

Cardenal Remolins, 9-11
(Lleida)

Arxiu Arqueològic - Ajuntament de Lleida
Núm inv./Inventory num. 596
Ceràmica/Ceràmica/Ceramic
30 x 10,5 cm

09. Safa

Ceràmica esmaltada en estany i decorada en reflex metàl·lic. Motiu decoratiu de fulles vegetals emmarcades en orla. Peu d'anella.
Primer quart del segle XVI

Safa

Ceràmica esmaltada en estaño y decorada en reflejo metálico. Motivo decorativo de hojas vegetales enmarcadas en orla. Pie de anilla.
Primer cuarto del siglo XVI

Serving dish

Enamelled-tin ceramic decorated with a metallic lustre. Decorative pattern of leafy plants within a border. Ring-shaped base.
First quarter of the 16th century

Castell de Montsoriu
(Arbúcies - Sant Feliu de Buixalleu, la Selva)

MEMGA
Núm inv./Inventory num. 4349
Ceràmica/Ceràmica/Ceramic
19,3 x 6,3 cm

FONT, G. [et al.]. "Montsoriu al segle XVI. Testimonis arqueològics de l'abandonament d'un gran castell". *Tribuna d'Arqueologia 2011-2012* [Barcelona: Departament de Cultura; Generalitat de Catalunya] (2014), p. 244-263.

10. Capitel

Capitell de pedra tallada, d'estil corinti, de factura troncopiramidal i decorat amb motius vegetals: palmetes encerclades per arcs apuntats. Presenta collari llis i coronament igualment llis a manera d'àbac.

Segona meitat del segle XI

Capitel

Capitel de piedra tallada en estilo corintio, de factura piramidal y decorado con motivos vegetales: palmetas rodeadas por arcos apuntados. Presenta collarín liso y coronamiento igualmente liso a modo de ábaco.

Segunda mitad del siglo XI

Capital

Corinthian-style capital in carved stone. Truncated cone shape, decorated with plant motifs: palms encircled by pointed arches. It has a smooth collar and an equally smooth crown like an abacus.

Second half of the 11th century

Església de l'antiga canònica de Sant Pere d'Ager
(Ager, La Noguera)

MNAC
Núm inv./Inventory num. 024002-000
Pedra/Piedra/Stone
30 x 33 x 37 cm

FITÉ, F. "L'escultura romànica de la col·legiata de Sant Pere d'Ager. Segle XI. Algunes qüestions sobre el seu estil i la seva iconografia". *Ilerda* [Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs], núm. 48/2 (1990), p. 11-30.

11. Espasa

Espasa llarga de ferro amb restes de fibres de fusta a l'empunyadura.

Segles XIV-XV

Espada

Espada larga de hierro con restos de fibras de madera en la empuñadura.

Siglos XIV-XV

Sword

A long iron sword with traces of wood fibres at the hilt.

14th-15th centuries

Castell de Montclús
(Sant Esteve de Palautordera, Vallès Oriental)

Museu de Granollers
Núm inv./Inventory num. MDG 12757
Ferro, fusta/Hierro, madera/Iron, wood
95 x 12 x 2 cm / L 93 x 15,5 x 4 cm

FERRER, M. T. "La Guerra". *Catàleg de l'exposició: El naixement de la Generalitat de Catalunya*. Cervera: Museu Comarcal de Cervera, 2003, p. 37.

12. Olla

Olla de ceràmica grisa medieval de cuita reductora a torn. Presenta broc pinçat a la vora de llavi recte, i cos de forma globular.

Segle XIII - primer quart del segle XIV

Olla

Olla de ceràmica gris medieval de cocción reductora a torno. Presenta labio recto, pico y cuerpo globular.

Siglo XIII - primer cuarto del siglo XIV

Pot

Medieval grey ceramic turned pot in reduced baked clay, with a pinched spout on the edge of a straight lip, in a globular shape.

13th century – first quarter of the 14th century

L'Esquerda
(Roda de Ter, Osona)

Museu Arqueològic de l'Esquerda
Núm inv./Inventory num. MART 489/35
Ceràmica/Ceràmica/Ceramic
17,5 x 27 x 27 cm

13. Capitel

Capitel esculpit en pedra de granit, decorat amb el motiu de la flor de lis a les 4 cares, acompanyada de motius en forma circular. Procedent de la façana oest del castell del Montgrí.

1294-1301

Capitel

Capitel esculpido en piedra de granito, decorado con el motivo de la flor de lis en las 4 caras, acompañada de motivos en forma circular. Procedente de la fachada oeste del castillo de El Montgrí.

1294-1301

Capital

Sculpted granite capital decorated with a fleur de lys pattern on four sides, accompanied by circular motifs. From the western façade of Montgrí Castle.

1294-1301

Castell del Montgrí
(Torroella de Montgrí, Baix Empordà)

Museu de la Mediterrània
Núm inv./Inventory num. MM1242
Pedra/Piedra/Stone
26 x 21 x 21 cm

BADIA, J.; ROCAS, G. "Els capitells del castell del Montgrí". *Libre de la Festa Major de Torroella de Montgrí*. Torroella de Montgrí: Ajuntament de Torroella de Montgrí, 1994, p. 37-47.

14. Àbac

Àbac procedent d'un finestral gòtic. Presenta decoració en rosetes gòtiques en tres dels laterals. Pedra calcària repicada i polida.

Mitjans del segle XIV

Àbaco

Àbaco procedente de un ventanal gòtic. Presenta decoración en rosetas góticas en tres de los laterales. Piedra calcárea repicada y pulida.

Mediados del siglo XIV

Abacuso

Abacus from a Gothic picture window decorated with Gothic rosettes on three of its sides.

Hammered, polished limestone.

Mid-14th century

Castell de Montsoriu
(Àrbucies - Sant Feliu de Buixalleu, la Selva)

MEMGA
Núm inv./Inventory num. 4157
Pedra/Piedra/Stone
18,5 x 25,5 x 22,5 cm

15. Capitel

Capitel per a finestral gòtic que presenta decoració amb motius vegetals de fulles d'acant. Esculpit en pedra calcària polida i repicada.

Mitjans del segle XIV

Capitel

Capitel para ventanal gòtico que presenta decoración con motivos vegetales de hojas de acanto. Esculpido en piedra calcárea pulida y repicada.

Mediados del siglo XIV

Capital

Capital for a Gothic window decorated with plant motifs featuring acanthus leaves. Sculpted from hammered, polished limestone.

Mid-14th century

Castell de Montsoriu
(Arbúcies - Sant Feliu de Buixalleu, la Selva)

MEMGA
Núm inv./Inventory num. 4163
Pedra/Piedra/Stone
23 x 18,5 x 18,5 cm

16. Rajola

Rajola catalana o tova de ceràmica, amb l'empremta d'una mà incrustada.

Mitjans del segle XIV

Baldosa

Baldosa catalana o adobe de ceràmica, con la huella de una mano incrustada.

Mediados del siglo XIV

Floor tile

Catalan or ceramic tile, with the embedded imprint of a hand.

Mid-14th century

Castell de Montsoriu
(Arbúcies - Sant Feliu de Buixalleu, la Selva)

MEMGA
Núm inv./Inventory num. 4521
Tova/Adobe/Adobe
28 x 28 x 3 cm

17. Escut (adarga)

Escut circular de ferro forjat i repicat format per tres peces concèntriques sobreposades: una placa de metall possiblement recobert per fusta que presenta dues ranures lineals i una segona placa al centre o *umbilicus*. Presenta marques de reparacions realitzades amb trossos petits de xapa tallada i rebllons. Es pot observar també un impacte de sageta de ballesta en una de les vores. La part central és convexa.

Segles XV-XVI

Escudo (adarga)

Escudo circular de hierro forjado y repicado formado por tres piezas concéntricas sobrepuestas: una placa de metal posiblemente recubierta por madera que presenta dos ranuras lineales y una segunda placa en el centro o *umbilicus*. Presenta marcas de reparaciones realizadas con trozos pequeños de chapa cortada y remaches. Se puede observar también un impacto de saeta de ballesta en uno de los bordes. La parte central es convexa.

Siglos XV-XVI

Shield (adarga)

A circular hammered wrought iron shield comprising three concentric superimposed pieces: a metal plaque, possibly covered by wood, with two linear grooves and a second plaque in the centre or umbilicus.

It shows the marks where repairs have been carried out with small bits of carved sheet metal and rivets. You can also see the impact of an arrowhead on one of the sides. The central part is convex.

15th-16th centuries

Castell de Rocabruna
(Camprodon, Ripollès)

DGPC SAM-Girona
Núm inv./Inventory num. RCB14 n436
Ferro/Hierro/Iron
54 cm Ø x 0,2 cm

AGUSTÍ, B. [et al.]. *Cavallers i ferrers al castell de Rocabruna*. Catàleg exposició homònima. Girona: Diputació de Girona, 2017.

18. Daga llarga

Daga llarga de doble tall, amb mànec o empuñadura que presenta una anella per ser sostinguda.

Segles XIV-XVI

Daga larga

Daga larga de doble corte, con mango o empuñadura que presenta una anilla para ser sostenida.

Siglos XIV-XVI

Long dagger

A long, double-sided dagger with a handle or hilt that features a ring for a more secure grip.

14th-15th centuries

Castell de Rocabruna
(Camprodon, Ripollès)

DGPC SAM-Girona
Núm inv./Inventory num. RCB14 n455
Ferro/Hierro/Iron
65,2 × 3,7 × 0,5 cm

AGUSTÍ, B. [et al.]. *Cavallers i ferrers al castell de Rocabruna*. Catàleg exposició homònima. Girona: Diputació de Girona, 2017.

19. Mènsula

Fragment de mènsula que presenta un relleu amb motiu decoratiu de castell.

Segles XIV-XV

Ménsula

Fragmento de ménsula que presenta un relieve con motivo decorativo de castillo.

Siglos XIV-XV

Bracket

Fragment of a bracket featuring a relief of a decorative motif of a castle.

14th-15th centuries

Procedència desconeguda

MAC Girona
Núm inv./Inventory num. MAC-GIR 41947
Pedra/Pidra/Stone
19 × 16 × 7 cm

20. Penjoll

Penjoll cruciforme elaborat en bronze platejat i esmaltat. Presenta decoració amb motiu d'animal fantàstic.

Segles XIV-XV (1375-1450)

Colgante

Colgante cruciforme elaborado en bronce plateado y esmaltado. Presenta decoración con motivo de animal fantástico.

Siglos XIV-XV (1375-1450)

Pendant

A cruciform pendant made from plated bronze and enamel. It is decorated with the motif of an imaginary creature.

14th-15th centuries (1375-1450)

Domus d'Olivet
(Canovelles, Vallès Oriental)

Museu de Granollers
Núm inv./Inventory num. MDG 7352
Bronze /Bronce /Bronze
8 × 7,1 × 0,1 cm

CANTARELL, C.; DANTÍ, J. *Senyors i pagesos a la domus d'Olivet (segles XI-XI)*. Granollers: Ajuntament de Canovelles; Museu de Granollers, 2007. (Història de Canovelles; 2).

21. Penjoll

Aplic cruciforme elaborat en bronze amb bany de plata.

Segle XIV-XV (1375-1450)

Colgante

Aplicue cruciforme elaborado en bronce con baño de plata.

Siglos XIV-XV (1375-1450)

Pendant

Cruciform wall pendant made from bronze with silver plating.

14th-15th centuries (1375-1450)

Domus d'Olivet
(Canovelles, Vallès Oriental)

Museu de Granollers
Núm inv./Inventory num. MDG 7353
Bronze /Bronce /Bronze
7,2 × 6,9 × 0,2 cm

CANTARELL, C.; DANTÍ, J. *Senyors i pagesos a la domus d'Olivet (segles XI-XI)*. Granollers: Ajuntament de Canovelles; Museu de Granollers, 2007. (Història de Canovelles; 2).

22. Escudella

Escudella de ceràmica esmaltada en estany i decorada en manganès amb un motiu de castell al fons.

Segle XIV

Escudilla

Escudilla de ceràmica esmaltada en estaño y decorada en manganeso con motivo de castillo en el fondo.

Siglo XIV

Bowl

Tin-enamelled ceramic bowl decorated in manganese with a castle motif in the background.

14th century

Hotel dels Italians
(Girona, el Gironès)

MAC-Girona
Núm inv./Inventory num. MAC-GIR 111588
Ceràmica/Cerámica/Ceramic
4,7 x 12,7 cm

MATARÓ, M.; RIGO, A. "Excavacions arqueològiques d'urgència a l'antic Hotel dels Italians de Girona". A: *Primeres jornades d'arqueologia de les comarques de Girona (Sant Feliu de Guixols, 1992)*. Sant Feliu de Guixols: Comissió de les Jornades, 1992, p. 137-143.

23. Plat

Plat de ceràmica esmaltat en estany i decorat en manganès amb motiu de castell al fons.

Segle XIV

Plato

Plato de ceràmica esmaltado en estaño y decorado en manganeso con motivo de castillo en el fondo.

Siglo XIV

Plate

Tin-enamelled ceramic bowl decorated in manganese with a castle motif in the background.

14th century

Hotel dels Italians
(Girona, el Gironès)

MAC-Girona
Núm inv./Inventory num. MAC-GIR 1116000
Ceràmica/Cerámica/Ceramic
5,4 x 24,5 cm

24. Gerra

Gerra esmaltada en verd de forma globular amb decoració en moldures, coll alt i recte amb vora arrodonida. Presenta peu d'anella. Procedent probablement del mediterrani oriental.

Finals del segle XIV

Jarra

Jarra esmaltada en verde de forma globular con decoración en molduras, cuello alto y recto con borde redondeado. Presenta pie de anilla. Procedente probablemente del mediterráneo oriental.

Finales siglo XIV

Vase

Green glazed globular-shaped vase with moulded decorative features, a high neck and rounded rounded lip. It has a ring-type base. Probably imported from Eastern Mediterranean.

Late 14th century

Castell de Montsoriu
(Arbúcies - Sant Feliu de Buixalleu, la Selva)

MEMGA
Núm inv./Inventory num. 4928
Ceràmica/Cerámica/Ceramic
18,5 x 12 cm

25. Punta de llança

Punta de llança de ferro.
Segona meitat del segle XIV

Punta de lanza

Punta de lanza de hierro.
Segunda mitad del siglo XIV

Lance point

Iron lance point.
Second half of the 14th century

Castell de Montsoriu
(Arbúcies - Sant Feliu de Buixalleu, la Selva)

MEMGA
Núm inv./Inventory num. 4819
Ferro/Hierro/Iron
c. 28 x 6 cm

26. Punta de sageta incendiària

Punta de sageta per a ballesta, amb tija llarga i punta de secció piramidal.
Primera meitat del segle XIV

Punta de saeta incendiària

Punta de saeta para ballesta, con tallo largo y punta de sección piramidal.
Primera mitad del siglo XIV

Fire arrowhead

Head of an incendiary arrow, with a long shaft and a pyramid-shaped head.
First half of the 14th century

Castell de Montsoriu
(Arbúcies - Sant Feliu de Buixalleu, la Selva)

MEMGA
Núm inv./Inventory num. CM16 40108
Ferro/Hierro/Iron
10,8 × 1 cm

27. Projectil

Projectil de secció circular esculpit en granit, de grans dimensions.
Segona meitat segle XIV

Proyectil

Proyectil de sección circular esculpido en granito, de grandes dimensiones.
Segunda mitad del siglo XIV

Projectile

Large circular projectile carved from granite.
Second half of the 14th century

Castell de Montsoriu
(Arbúcies - Sant Feliu de Buixalleu, la Selva)

MEMGA
Núm inv./Inventory num. 4578
Granit/Granito/Granite
24 cm

28. Cota de malla

Cota de malla de ferro de cavaller que es conserva rebregada per acció del foc d'un incendi i l'enderroc posterior que va patir la *domus*.

Segles XIV-XV

Cota de malla

Cota de malla de hierro de una armadura de caballero que se conserva arrugada por acción del fuego de un incendio y el derrumbe posterior que sufrió la *domus*.

Siglos XIV-XV

Chain mail

Iron mesh suit from a knight that has been preserved in this damaged state due to a fire and the subsequent demolition of the *Domus*.

14th-15th centuries

Domus d'Olivet
(Canovelles, Vallès Oriental)

Museu de Granollers
Núm inv./Inventory num. MDG 7500
Ferro /Hierro /Iron
70 × 50 cm / 12 -15 mm × 2 mm

CANTARELL, C.; DANTÍ, J. *Senyors i pagesos a la domus d'Olivet (segles XI-XV)*. Granollers: Ajuntament de Canovelles; Museu de Granollers, 2007. (Història de Canovelles; 2).

29. Servidora

Ceràmica catalana esmaltada en estany i decorada en blau cobalt. Motiu decoratiu figuratiu que mostra un ocell envoltat per elements vegetals com roses i palmetes. Orla de línies concèntriques i espiga, peu circular pla. Presenta dos forats de suspensió a la vora.
Primera meitat del segle XVI

Servidora

Cerámica catalana esmaltada en estaño y decorada en azul cobalto. Motivo decorativo figurativo que muestra un pájaro rodeado por elementos vegetales como rosas y palmetas. Orla de líneas concéntricas y espiga, pie circular plano. Presenta dos agujeros de suspensión en el borde.

Primera mitad del siglo XVI

Platter

Catalan Catalan tin enamelled ceramic decorated in cobalt blue. The figurative decorative motif shows a bird surrounded by plants such as roses and palm leaves. The border is made up of concentric doweled lines and it has a flat circular base. It has two holes for hanging at the side.
First half of the 16th century

Castell de Montsoriu
(Arbúcies - Sant Feliu de Buixalleu, la Selva)

MEMGA
Núm inv./Inventory num. 4266
Ceràmica/Cerámica/Ceramic
37 × 7,1 cm

FONT, G. [et al.]. "Montsoriu al segle XVI. Testimonis arqueològics de l'abandonament d'un gran castell". *Tribuna d'Arqueologia 2011-2012* [Departament de Cultura; Generalitat de Catalunya] (2014), p. 244-263.

30. Pítxer

Objecte de terrissa de cuita oxidant, vidrada a l'interior i a la vora exterior en verd gòtic. De cos troncocònic i base en forma d'anella. El coll és alt, recte i marcat, acabat en una vora arrodonida amb bec. Presenta una sola nansa.

Primer quart del segle XVI

Jarra

Objeto de barro de cocción oxidante, vidriado en el interior y el borde exterior en verde gótico. De cuerpo troncocónico y base en forma de anilla. El cuello es alto, recto y marcado, acabado en un borde redondeado con pico. Presenta una sola asa.

Primer cuarto del siglo XVI

Jug

Oxidized baked clay jug, glazed inside and on the outer edge in Gothic green. With a tapered body and ring-shaped base. It has a high, straight, defined neck finished with a rounded edge with a spout. It has just one handle.

First quarter of the 16th century

Castell de Montsoriu
(Arbúcies - Sant Feliu de Buixalleu, la Selva)

MEMGA
Núm inv./Inventory num. 4398
Ceràmica/Cerámica/Ceramic
11 x 30,6 cm

FONT, G. [et al.]. "Montsoriu al segle XVI. Testimonis arqueològics de l'abandonament d'un gran castell". *Tribuna d'Arqueologia 2011-2012* [Departament de Cultura; Generalitat de Catalunya] (2014), p. 244-263.

31. Escudella

Ceràmica valenciana esmaltada en estany i decorada en blau cobalt i reflex metàl·lic. Motiu decoratiu de la palmeta central envoltada per punts daurats i fulles. A les parets trobem motius vegetals i fulles de "julivert" en blau cobalt. Oria d'un cercle en blau cobalt. Peu d'anella.

Segona meitat del segle XV

Escudilla

Cerámica valenciana esmaltada en estaño y decorada en azul cobalto y reflejo metálico. Motivo decorativo de la palmeta central rodeada por puntos dorados y hojas. En las paredes encontramos motivos vegetales y hojas de "perejil" en azul cobalto. Orla de un círculo en azul cobalto. Pie de anilla.

Segunda mitad del siglo XV

Bowl

Valencian tin-enamelled ceramic, decorated in cobalt blue and metallic gloss. The central decorative motif of a palm leaf is surrounded by golden dots and leaves. On the inner sides there are plant motifs and parsley leaves in cobalt blue. Circular border in cobalt blue. Ring-shaped base.

Second half of the 15th century

Castell de Montsoriu
(Arbúcies - Sant Feliu de Buixalleu, la Selva)

MEMGA
Núm inv./Inventory num. 4275
Ceràmica/Cerámica/Ceramic
13,5 x 4,7 cm

FONT, G. [et al.]. "Montsoriu al segle XVI. Testimonis arqueològics de l'abandonament d'un gran castell". *Tribuna d'Arqueologia 2011-2012* [Barcelona: Departament de Cultura; Generalitat de Catalunya] (2014), p. 244-263.

32. Plat

Ceràmica catalana esmaltada en estany i decorada en blau cobalt. Motiu decoratiu religiós on es presenta una creu cristiana entre dues muntanyes.

Primera meitat del segle XVI

Plato

Ceràmica catalana esmaltada en estaño y decorada en azul cobalto. Motivo decorativo religioso donde se presenta una cruz cristiana entre dos montañas.

Primera mitad del siglo XVI

Plate

Catalan tin-enamelled ceramic decorated in cobalt blue. Religious decorative motif featuring a Christian cross between two mountains.

First half of the 16th century

Castell de Montsoriu
(Arbúcies - Sant Feliu de Buixalleu, la Selva)

MEMGA
Núm inv./Inventory num. 4273
Ceràmica/Cerámica/Ceramic
23,6 × 4,3 cm

FONT, G. [et al.]. "Montsoriu al segle XVI. Testimonis arqueològics de l'abandonament d'un gran castell". *Tribuna d'Arqueologia 2011-2012* [Departament de Cultura; Generalitat de Catalunya] (2014), p. 244-263.

33. Escudella

Ceràmica catalana esmaltada en estany i decorada en reflex metàl·lic. Motiu decoratiu de tipus esquemàtic simple. Conserva dues orelletes laterals.

Segle XV

Escudilla

Ceràmica catalana esmaltada en estaño y decorada en reflejo metálico. Motivo decorativo de tipo esquemático simple. Conserva dos orejitas laterales.

Siglo XV

Bowl

Catalan tin-enamelled ceramic decorated in metallic metallic gloss. Simple schematic decorative motif. It has two small handles on the sides.

15th century

Castell de Montsoriu
(Arbúcies - Sant Feliu de Buixalleu, la Selva)

MEMGA
Núm inv./Inventory num. 4926
Ceràmica/Cerámica/Ceramic
12,5 × 5 cm

FONT, G. [et al.]. "Montsoriu al segle XVI. Testimonis arqueològics de l'abandonament d'un gran castell". *Tribuna d'Arqueologia 2011-2012* [Departament de Cultura; Generalitat de Catalunya] (2014), p. 244-263.

34. Plat

Ceràmica catalana esmaltada en estany i decorada en reflex metàl·lic. Decoració esquemàtica de tipus geomètric.

Segle XV

Plato

Ceràmica catalana esmaltada en estaño y decorada en reflejo metálico. Decoración esquemática de tipo geométrico.

Siglo XV

Plate

Catalan tin-enamelled ceramic decorated in metallic gloss. Geometric schematic decoration.

15th century

Castell de Montsoriu
(Arbúcies - Sant Feliu de Buixalleu, la Selva)

MEMGA
Núm inv./Inventory num. 4925
Ceràmica/Cerámica/Ceramic
22,5 Ø × 3 cm

FONT, G. [et al.]. "Montsoriu al segle XVI. Testimonis arqueològics de l'abandonament d'un gran castell". *Tribuna d'Arqueologia 2011-2012* [Departament de Cultura; Generalitat de Catalunya] (2014), p. 244-263.

35. Safa

Ceràmica valenciana esmaltada en estany i decorada en reflex metàl·lic. L'orla exterior presenta sanefa en rombes i creus. Peu d'anella.

Primer quart del segle XVI

Safa

Ceràmica valenciana esmaltada en estaño y decorada en reflejo metálico. La orla exterior presenta cenefa en rombos y cruces. Pie de anilla.

Primer cuarto del siglo XVI

Serving dish

Valencian ceramic glazed in tin and decorated in metallic gloss. The outer side features a frieze of diamonds and crosses. Ring-shaped base.

First quarter of the 16th century

Castell de Montsoriu
(Arbúcies - Sant Feliu de Buixalleu, la Selva)

MEMGA
Núm inv./Inventory num. 4353
Ceràmica/Cerámica/Ceramic
19,5 × 6,4 cm

FONT, G. [et al.]. "Montsoriu al segle XVI. Testimonis arqueològics de l'abandonament d'un gran castell". *Tribuna d'Arqueologia 2011-2012* [Departament de Cultura; Generalitat de Catalunya] (2014), p. 244-263.

36. Greixonera

Terrissa de cuina de cuita reductora. Presenta el fons lleugerament bombat, dues nanses, revora i bec.

Primera meitat del segle XVI

Grasera

Cerámica de cocina de cocción reductora. Presenta el fondo ligeramente abombado, dos asas, reborde y pico.

Primera mitad del siglo XVI

Dripping pan

Reduced baked clay kitchenware. The bottom is slightly curved and it has two handles, a fluted lip and a spout.

First half of the 16th century

Castell de Montsoriu
(Arbúcies - Sant Feliu de Buixalleu, la Selva)

MEMGA
Núm inv./Inventory num. 4387
Ceràmica/Cerámica/Ceramic
22 x 12,9 cm

FONT, G. [et al.]. "Montsoriu al segle XVI. Testimonis arqueològics de l'abandonament d'un gran castell". *Tribuna d'Arqueologia 2011-2012* [Departament de Cultura; Generalitat de Catalunya] (2014), p. 244-263.

37. Greixera

Terrissa de cuina de cuita oxidant amb vidrat de plom a l'interior. Fons pla. Presenta una sola nansa i bec.

Primera meitat del segle XVI

Grasera

Cerámica de cocina de cocción oxidante. Fondo plano. Presenta una sola asa y pico.

Primera mitad del siglo XVI

Roasting dish

Oxidized baked clay kitchenware with lead glazing on the inside. Flat base. It has just one handle and a spout.

First half of the 16th century

Castell de Montsoriu
(Arbúcies - Sant Feliu de Buixalleu, la Selva)

MEMGA
Núm inv./Inventory num. 4388
Ceràmica/Cerámica/Ceramic
47,5 x 21,5 x 4,6 cm

FONT, G. [et al.]. "Montsoriu al segle XVI. Testimonis arqueològics de l'abandonament d'un gran castell". *Tribuna d'Arqueologia 2011-2012* [Departament de Cultura; Generalitat de Catalunya] (2014), p. 244-263.

38. Gerra d'oli

Terrissa d'obra verda, de cuita oxidant vidrada en verd gòtic a l'interior i part de la vora exterior. Presenta base plana, cos troncocònic i coll marcat, d'on arrenca un nansa lateral i el bec.

Segle XVI

Jarra de aceite

Jarra de cerámica, de cocción oxidante vidriada en verde gótico en el interior y parte del borde exterior. Presenta base plana, cuerpo troncocónico y cuello marcado, de donde arranca un asa lateral y el pico.

Siglo XVI

Oil jug

Oxidized baked clay green ware pottery glazed in Gothic green inside and on part of the outside. It has a flat base, tapered body and defined neck, which has a handle on the side and a spout.

16th century

Castell de Montsoriu
(Arbúcies - Sant Feliu de Buixalleu, la Selva)

MEMGA
Núm inv./Inventory num. 4418
Ceràmica/Cerámica/Ceramic
23 x 28,4 cm

FONT, G. [et al.]. "Montsoriu al segle XVI. Testimonis arqueològics de l'abandonament d'un gran castell". *Tribuna d'Arqueologia 2011-2012* [Departament de Cultura; Generalitat de Catalunya] (2014), p. 244-263.

39. Olla

Terrissa de cuina de cuita reductora. Olla de forma globular amb el fons bombat. Coll marcat i llavi exvasat. Presenta dues nanses laterals..

Primera meitat del segle XVI

Olla

Cerámica de cocina de cocción reductora. Olla de forma globular con el fondo abombado. Cuello marcado y labio exvasado. Presenta dos asas laterales.

Primera mitad del siglo XVI

Pot

Reduced baked clay kitchenware. Globular-shaped pot with a curved base. Defined neck collar and out-turned lip, with two handles on the sides.

First half of the 16th century

Castell de Montsoriu
(Arbúcies - Sant Feliu de Buixalleu, la Selva)

MEMGA
Núm inv./Inventory num. 4439
Ceràmica/Cerámica/Ceramic
21,5 x 21 cm

FONT, G. [et al.]. "Montsoriu al segle XVI. Testimonis arqueològics de l'abandonament d'un gran castell". *Tribuna d'Arqueologia 2011-2012* [Departament de Cultura; Generalitat de Catalunya] (2014), p. 244-263.

40. Gerra

Terrissa de cuina de cuita reductora. Gerra de cos troncocònic, fons pla i coll marcat i estret. Decoració acanalada d'una línia al voltant de la peça.

Primera meitat del segle XVI

Jarra

Ceràmica de cocina de cocción reductora. Jarra de cuerpo troncocónico, fondo plano y cuello marcado y estrecho. Decoración acanalada de una línea alrededor de la pieza.

Primera mitad del siglo XVI

Flagon

Reduced baked clay kitchenware. Flagon with a tapered body, flat base and narrow, defined neck. Fluted decoration with one line running around the piece.

First half of the 16th century

Castell de Montsoriu
(Arbúcies - Sant Feliu de Buixalleu, la Selva)

MEMGA
Núm inv./Inventory num. 4396
Ceràmica/Cerámica/Ceramic
10,2 × 21,5 cm

FONT, G. [et al.]. "Montsoriu al segle XVI. Testimonis arqueològics de l'abandonament d'un gran castell". *Tribuna d'Arqueologia 2011-2012* [Departament de Cultura; Generalitat de Catalunya] (2014), p. 244-263.

41. Copa

Copa de vidre bufat de color blanc translúcid. Peu circular lleugerament cònic. Presenta anella a motlle que separa el cos de la copa, de forma troncocònica.

Primera meitat del segle XVI

Copa

Copa de vidrio de color blanco translúcido. Pie circular ligeramente cónico. Presenta una anilla hecha a molde que separa el cuerpo de la copa, de forma troncocónica.

Primera mitad del siglo XVI

Glass

Translucent white glass. Circular and slightly conical base. Features a moulded ring separating the base from the body of the glass, which is tapered in shape..

First half of the 16th century

Castell de Montsoriu
(Arbúcies - Sant Feliu de Buixalleu, la Selva)

MEMGA
Núm inv./Inventory num. 4470
Vidre/Vidrio/Glass
9 × 17 cm

FONT, G. [et al.]. "Montsoriu al segle XVI. Testimonis arqueològics de l'abandonament d'un gran castell". *Tribuna d'Arqueologia 2011-2012* [Departament de Cultura; Generalitat de Catalunya] (2014), p. 244-263.

42. Flabiol

Instrument musical de vent, elaborat en os d'ovella. Flauta de forma cilíndrica que presenta sis forats circulars equidistants i un al darrere, per ser tocat amb una mà. La finestra té forma de D, amb el trencavents semicircular. No conserva llengüeta.

Primera meitat del segle XVI

Flautín

Instrumento musical de viento, elaborado en hueso de oveja. Flauta de forma cilíndrica que presenta seis agujeros circulares equidistantes y uno detrás, para ser tocado con una mano. La ventana tiene forma de D, con el labio semicircular. No conserva lengüeta.

Primera mitad del siglo XVI

Flabiol (fipple flute)

Bone wind instrument. A cylindrical shaped flute with six equidistant circular holes on the front and one at the back, for playing with a single hand. The window is D-shaped with semi-circular windway ducts. The reed is no longer there..

First half of the 16th century

Castell de Montsoriu
(Arbúcies - Sant Feliu de Buixalleu, la Selva)

MEMGA
Núm inv./Inventory num. 4477
Os /Hueso /Bone
15,8 × 2,5 cm

MITJANS, R.; SOLER, T. "Els flabiols de Montsoriu. Two Popular Bone Flutes, Probably from the Sixteenth Century", *The Galpin Society Journal*, 2009, 62, p. 25-29
<http://openmusiclibrary.org/article/740437/>

43. Didal

Peça de metall repujat, indicat per col·locar-hi el dit i protegir-lo de les puntades de l'agulla de cosir.

Segle XV

Dedal

Pieza de metal repujado, indicado para colocar el dedo y protegerlo de las puntadas de la aguja de coser.

Siglo XV

Thimble

A hammered metal piece for protecting the fingers from the needle when sewing.

15th century

Castell de Montsoriu
(Arbúcies - Sant Feliu de Buixalleu, la Selva)

MEMGA
Núm inv./Inventory num. 4916
Ferro/Hierro/Iron
1,6 x 1,9 cm

44. Estilet

Objecte d'os treballat, presenta el cos allargat i prim, acabat en punta i al capdamunt una figura de cap d'home amb casc. Indicat per esborrar escrits sobre tauleta de cera.

Segona meitat del segle XIV - inicis del segle XV

Estilete

Objeto de hueso trabajado, presenta el cuerpo alargado y delgado, acabado en punta y rematado por una cabeza masculina con casco. Indicado para borrar escritos sobre tablilla de cera.

Segunda mitad del siglo XIV - inicios del siglo XV

Stylet

A carved bone object with a thin, elongated body finishing in a point, topped with a man's head wearing a round cap, intended for rubbing out writing on a wax tablet.

Second half of the 14th century/early 15th century

Castell de Montsoriu
(Arbúcies - Sant Feliu de Buixalleu, la Selva)

MEMGA
Núm inv./Inventory num. CM11 9204
Os/Hueso/Bone
1,7 x 8 cm

45. Tisores

Dues peces de ferro en forma de ganivet i acabades en anella que s'entrecruzen a la part central formant una tisora.

Segle XV

Tijeras

Dos piezas de hierro en forma de cuchillo y acabadas en anilla que se entrecruzan en la parte central formado una tijera.

Siglo XV

Scissors

Two pieces of iron in the shape of a knife, finishing in a ring that interlinks them at the central point to form a pair of scissors.

15th century

Castell de Montsoriu
(Arbúcies - Sant Feliu de Buixalleu, la Selva)

MEMGA
Núm inv./Inventory num. 4786 CM11 9202
Ferro/Hierro/Iron
12,5 x 5 cm

46. Llàntia d'oli

Cassoleta de ferro de forma circular, amb bec. Presenta agafador vertical on es col·locava el cordill per encendre el ble i alhora servia per sostenir la llàntia.

Segle XV

Lámpara de aceite

Cazoleta de hierro de forma circular, con pico. Presenta asidero vertical donde se colocaba el cordel para encender la mecha y al mismo tiempo servía para sostener la lámpara.

Siglo XV

Oil lamp

A small, round iron cup with a spout. It has a vertical handle which is where the cord is attached to light the wick and also serves to hold the lamp.

15th century

Castell de Montsoriu
(Arbúcies - Sant Feliu de Buixalleu, la Selva)

MEMGA
Núm inv./Inventory num. 4784 CM10 9202
Ferro/Hierro/Stone
6,2 x 14 cm

47. Brigantina

Conjunt de plaques de ferro que formen una cuirassa o brigantina de cavaller. Correspondria a un dels primers models format per una seixantena de plaques. Van imbricades les unes amb les altres i proporcionen una gran protecció al tors. Estaven unides a una espècie d'armilla de cuir mitjançant rebllons, fet que permetia molta mobilitat al seu portador.

Segles XIV-XV

Brigantina

Conjunto de placas de hierro que forman una coraza o brigantina de caballero. Correspondería a uno de los primeros modelos formado por unas sesenta placas. Van imbricadas unas con otras y proporcionan una gran protección al torso. Estaban unidas a una especie de chaleco de cuero mediante remaches, permitiendo mucha movilidad a su portador.

Siglos XIV-XV

Brigandine

A series of iron plates forming a knight's cuirass or brigandine, corresponding to one of the first models made up of around sixty plates. The plates overlap each other and provide excellent protection for the torso. They were linked together by rings attached to a kind of leather jerkin which allowed the wearer considerable mobility.

14th - 15th centuries

Castell de Montsoriu
(Arbúcies - Sant Feliu de Buixalleu, la Selva)

MEMGA
Núm inv./Inventory num. CM16 40108
Ferro/Hierro/Iron
-

48. Plato

Pisa italiana esmaltada en estany i decorada en policromia. Motiu decoratiu de la flor central emmarcada per orla en doble cinta entrelaçada que forma una estrella de 9 puntes. Peu circular lleugerament còncav. Primer quart del segle XVI

Plato

Loza italiana esmaltada en estaño y decorada en policromía. Motivo decorativo de la flor central enmarcada por orla en doble cinta entrelazada formando una estrella de 9 puntas. Pie circular ligeramente cóncavo.

Primer cuarto del siglo XVI

Plate

Tin-enamelled Italian earthenware decorated in polychrome. The central decorative motif of a flower is surrounded by a double interlaced border forming a nine-point star. Slightly concave circular base.

First quarter of the 16th century

Castell de Montsoriu
(Arbúcies - Sant Feliu de Buixalleu, la Selva)

MEMGA
Núm inv./Inventory num. 4284
Ceràmica/Cerámica/Ceramic
20,5 x 3,3 cm

FONT, G. [et al.]. "Montsoriu al segle XVI. Testimonis arqueològics de l'abandonament d'un gran castell". *Tribuna d'Arqueologia 2011-2012* [Departament de Cultura; Generalitat de Catalunya] (2014), p. 244-263.

49. Plato

Plat de ceràmica catalana esmaltada en estany i decorat en blau cobalt. Motiu decoratiu de palmets, fulles i flors, de traç gruixut.

Segle XV

Plato

Plato de ceràmica catalana esmaltada en estaño y decorado en azul cobalto. Motivo decorativo de palmetas, hojas y flores, de trazo grueso.

Siglo XV

Plate

Catalan tin-enamelled plate and decorated in cobalt blue. Decorative motif of palms, leaves and flowers in thick tracery.

15th century

Castell de Montsoriu
(Arbúcies - Sant Feliu de Buixalleu, la Selva)

MEMGA
Núm inv./Inventory num. 3507
Ceràmica/Cerámica/Ceramic
23 cm

FONT, G. [et al.]. "Montsoriu al segle XVI. Testimonis arqueològics de l'abandonament d'un gran castell". *Tribuna d'Arqueologia 2011-2012* [Departament de Cultura; Generalitat de Catalunya] (2014), p. 244-263.

50. Setra

Terrissa d'obra verda, de cuita oxidant, vidrada en verd gòtic a l'interior i part del cos exterior. Cos globular, amb bec i una única nansa. Base plana.

Segle XV

Acetre

Acetre de ceràmica, de cocción oxidante, vidriada en verde gòtic en el interior y parte del cuerpo exterior. Cuerpo globular, con pico y una única asa. Base plana.

Siglo XV

Oil jug

Oxidized baked green ware pottery glazed in Gothic green both on the inside and part of the outside. Globular body with a spout and a single handle. Flat base.

15th century

Castell de Montsoriu
(Arbúcies - Sant Feliu de Buixalleu, la Selva)

MEMGA
Núm inv./Inventory num. CM11 9201
Ceràmica/Cerámica/Ceramic
11 x 18 cm

FONT, G. [et al.]. "Montsoriu al segle XVI. Testimonis arqueològics de l'abandonament d'un gran castell". *Tribuna d'Arqueologia 2011-2012* [Departament de Cultura; Generalitat de Catalunya] (2014), p. 244-263.

51. Pedrenyal

Pedrenyal de canó allargat, de fusta, ferro forjat, calat i cisellat. Pany de pedra foguera. Primera meitat del segle XVII

Pedreñal

Pedreñal de cañón alargado, de madera, hierro forjado, calado y cincelado. Llave de pedernal.

Primera mitad del siglo XVII

Wheel-lock pistol

A wheel-lock pistol with a long barrel, in wood and wrought iron with chiselled openwork and a flint-key mechanism.

First half of the 17th century

Ripoll

Museu Etnogràfic de Ripoll
Núm inv./Inventory num. MER 883
Fusta, ferro/Madera, hierro /Ceramic
13 x 71,5 x 6,5 cm

PALOMERAS, D.; CRIVILLÉ, F. "Les armes de foc de Ripoll". A: *Guia del Museu Etnogràfic de Ripoll*. Ripoll: Museu Etnogràfic de Ripoll, 2013, p. 134.

52. Pistola

Pistola ripollesa de pedrenyal, de fusta recoberta amb planxa de llautó repujat i gravat. Ferro forjat. Pany de pedra foguera de la marca Valls.

Últim quart del segle XVII / mitjans del segle XVIII

Pistola

Pistola procedente de Ripoll de pedreñal, de madera recubierta con plancha de latón repujado y grabado. Hierro forjado. Cerradura de pedernal de la marca Valls.

Último cuarto del siglo XVII / mediados del siglo XVIII

Pistol

A Ripoll-made flint-lock pistol in wood covered with a sheet of hammered and engraved brass. Wrought iron. Flint-lock mechanism by the Valls brand.

Last quarter of the 17th century/mid-18th century

Ripoll

Museu Etnogràfic de Ripoll
Núm inv./Inventory num. MER 5855
Fusta, ferro i llautó/Madera, hierro y latón/Wood, iron and brass
12 x 30 x 6 cm

53. Màscara

Màscara de protecció de cavaller realitzada en ferro, de perfil triangular. Presenta obertures pels ulls de forma rectangular.

Segle XIV

Máscara

Máscara de protección de caballero realizada en hierro, de perfil triangular. Presenta apertura en los ojos de forma rectangular.

Siglo XIV

Mask

A knight's protective mask made from iron in a triangular shape. It has rectangular openings for the eyes.

14th century

Castell de Linars
(Linars del Vallès, Vallès Oriental)

Museu del Castellvell de Linars
Núm inv./Inventory num. -
Metall/Metal/Metal
17 x 23 cm

MONREAL, L. [et al.]. "El Castell de llinars del Vallès: un casal noble a la Catalunya del segle XV", Abadía de Montserrat, 1983.

54. Casc - morrió de cresta

Casc morrió de ferro amb detalls de coure i cuir a la part interna. Completament decorat amb escena mitològica.

En una banda representa un carro estirat per dos ocells i conduït per un amoret que transporta una dama (Venus); aquesta li ofereix una fletxa perquè la llanci amb el seu arc. A l'altra banda, hi ha un carro estirat per dos llebrers i conduït per un auriga amb armadura d'estil heroic, escut i espasa (Mart), al costat d'una au fènix i uns trofeus militars. La cresta presenta un repussat d'un rostre barbut provist d'un tocat amb ales i flanquejat per dos monstres mitològics. Reblons de llautó per fixar el folre, no conservat.

Segles XVI-XVII

Casco - morrión de cresta

Casco - bozal de hierro con detalles de cobre y cuero en la parte interna. Completamente decorado con escena mitológica. En un lado representa un carro tirado por dos pájaros y conducido por un amorcillo que transporta a una dama (Venus); esta le ofrece una flecha para que la tire con su arco. En el otro, hay un carro tirado por dos galgos y conducido por un auriga con armadura de estilo heroico, escudo y espada (Marte), junto a un ave fénix y unos trofeos militares. La cresta presenta un repujado de un rostro barbudo provisto de uno tocado con alas y flanqueado por dos monstruos mitológicos. Roblones de latón para fijar el forro, no conservado.

Siglos XVI-XVII

Crested helmet

Crested iron helmet with leather and copper details inside. Completely decorated with mythological scenes.

One side portrays a chariot being pulled by two greyhounds and driven by a charioteer with heroic-style armour, a sword and shield (Venus); she is offering him an arrow to fire with his bow. On the other side there is a chariot pulled by two greyhounds and driven by a charioteer with heroic-style armour, a sword and shield (Mars) next to a phoenix and military trophies. The crest features a relief of a bearded face with a winged headdress flanked by two mythological monsters. The brass rivets to attach the lining have not been preserved.

16th-17th centuries

Museu Frederic Marès
Núm inv./Inventory num. MFM 4659
Ferro, coure, cuir/Hierro, cobre, cuero/Iron, copper, leather
28 × 21 × 38 cm

DURÁN, F. "Exposición de cuadros-bordados-muebles-cerámica-indumentaria procedentes de la colección Moragas", Sala Parés, Barcelona, Gráficas Alfa, 1959, p. Armes 73.

DURÁN, F. "Exposición de cuadros-bordados-muebles-cerámica-indumentaria procedentes de la colección Moragas", Galerías Cisne, Barcelona, Gráficas Alfa, 1960, p. Armes 73.
FRAGUA, J.M. "Museo Militar y Castillo de Montjuich. Guía Breve", Barcelona, 1970, p. 35.

55. Espasa de Sant Martí

Espasa de virtut dels comtes de Barcelona elaborada en ferro forjat, fusta i argent daurat. Conserva un relleu de Sant Martí en una cara i el senyal reial de les quatre barres a l'altra.

Segle XIII

Espada de San Martín

Espasa de virtud de los condes de Barcelona elaborada en hierro forjado, madera y plata dorada. Conserva un relieve de San Martín en una cara y la marca real de las cuatro barras en la otra.

Siglo XIII

Sword of St Martin

Épée belonging to the Counts of Barcelona made from iron, wood and gilded silver. It still has a relief of Sant Martin on one side and the Royal mark of four bars on the other.

13th century

Musée de l'Armée. Paris
Núm inv./Inventory num. 718 PO; J (Fonds militaire)
Ferro, plata i pell/Hierro, plata y piel/Iron, silver and leather
92 × 22,5 cm

DE RIQUER, M. "L'arnès del cavaller: armes i armadures catalanes medievals". Barcelona: Edicions Ariel, 1968.

56. Caixeta de jocs

Caixeta portàtil d'ivori i fusta que conté el tauler de dos jocs de taula.

Segle XV

Cajita de juegos

Cajita portátil de marfil y madera que contiene el tablero de dos juegos de mesa.

Siglo XV

Games box

A portable box of ivory and wood containing two board games.

15th century

Nord d'Itàlia

Museu Episcopal de Vic
Núm inv./Inventory num. MEV 4184
Fusta, os, banús i teixit/Madera, hueso, ébano y tejido/Wood, bone, ebony and fabric
6,3 x 19,3 x 15,8 cm

AADD, *Viatjar a l'edat Mitjana*. Barcelona: Institut Europeu de la Mediterrània (IEMed.), 2015.
GUDIOL, J. *El Museu Arqueològic-Artístic Episcopal de Vic en 1917*. Memòria, Vic, 1912.

Crèdits fotogràfics

Créditos fotográficos

Photographic credits

01. Museu Municipal de Llívia
02. Museu Etnològic del Montseny - La Gabella (MEMGA)
03. Museu de la Noguera
04. Museu de la Noguera
05. Museu de la Noguera
06. Museu de Lleida
07. Arxiu Arqueològic de l'Ajuntament de Lleida
08. Arxiu Arqueològic de l'Ajuntament de Lleida
09. Museu Etnològic del Montseny - La Gabella (MEMGA)
10. © Museu Nacional d'Art de Catalunya (MNAC)
11. Museu de Granollers
12. Museu Arqueològic de l'Esquerda
13. Museu de la Mediterrània
14. Museu Etnològic del Montseny - La Gabella (MEMGA)
15. Museu Etnològic del Montseny - La Gabella (MEMGA)
16. Museu Etnològic del Montseny - La Gabella (MEMGA)
17. © Servei de Monuments - Diputació de Girona. Jordi S. Carrera
18. © Servei de Monuments - Diputació de Girona. Jordi S. Carrera
19. Arxiu d'imatges. Museu d'Arqueologia de Catalunya – Girona
20. Museu de Granollers
21. Museu de Granollers
22. Arxiu d'imatges. Museu d'Arqueologia de Catalunya – Girona
23. Arxiu d'imatges. Museu d'Arqueologia de Catalunya – Girona
24. Museu d'Arqueologia de Catalunya – MAC Barcelona. T. Palomo
25. Museu d'Arqueologia de Catalunya – MAC Barcelona. T. Palomo
26. Museu d'Arqueologia de Catalunya – MAC Barcelona. T. Palomo
27. Museu Etnològic del Montseny - La Gabella (MEMGA)
28. Museu de Granollers
29. Museu Etnològic del Montseny - La Gabella (MEMGA)
30. Museu Etnològic del Montseny - La Gabella (MEMGA)
31. Museu Etnològic del Montseny - La Gabella (MEMGA)
32. Museu Etnològic del Montseny - La Gabella (MEMGA)
33. Museu Etnològic del Montseny - La Gabella (MEMGA)
34. Museu Etnològic del Montseny - La Gabella (MEMGA)
35. Museu Etnològic del Montseny - La Gabella (MEMGA)
36. Museu Etnològic del Montseny - La Gabella (MEMGA)
37. Museu Etnològic del Montseny - La Gabella (MEMGA)
38. Museu Etnològic del Montseny - La Gabella (MEMGA)
39. Museu Etnològic del Montseny - La Gabella (MEMGA)
40. Museu Etnològic del Montseny - La Gabella (MEMGA)
41. Museu Etnològic del Montseny - La Gabella (MEMGA)
42. Museu Etnològic del Montseny - La Gabella (MEMGA)
43. Museu Etnològic del Montseny - La Gabella (MEMGA)
44. Museu Etnològic del Montseny - La Gabella (MEMGA)
45. Museu Etnològic del Montseny - La Gabella (MEMGA)
46. Museu Etnològic del Montseny - La Gabella (MEMGA)
47. Àngel Rodríguez (Alma Cubrae)
48. Museu Etnològic del Montseny - La Gabella (MEMGA)
49. Museu Etnològic del Montseny - La Gabella (MEMGA)
50. Museu Etnològic del Montseny - La Gabella (MEMGA)
51. Museu Etnogràfic de Ripoll
52. Museu Etnogràfic de Ripoll
53. Museu Monogràfic del Castellvell de Llinars. Mercè Vilaseca
54. © Museu Frederic Marès. Foto: Guillem F-H, M. Josep M. Trullén, Neus Peregrina, Ernest Ortoll, Berta Ribé
55. © Musée de l'Armée, Dist. RMN-Grand Palais / Pascal Segrette
56. © Museu Episcopal de Vic. Joan M. Díaz

THE SPLENDOR OF CATALAN MEDIIEVAL CASTLES

INTRODUCTION

Catalonia, as a border territory for most of the Middle Ages, is an ideal location for the observation, study and understanding the evolution of castles. This grew even truer when the region became a place of exchange for knowledge and technical advances due its geographical location and its historical context of confrontation-relation between two very powerful yet permeable cultures in the Iberian Peninsula: Muslim and Christian.

Among the manifestations of these advances, architecture is the most valuable, specifically, in a context of conquest and territorial reorganisation, military architecture becomes a relevant area.

Beyond a purely architectural, historic and archaeological perspective however, many medieval castles have often not only become prominent elements of the landscape, but also elements of social cohesion and development through their restoration, significant elements of the identities of the human communities in which they are located and, from an economic perspective, tools for local development through tourism if managed successfully.

THE CASTLE AS A STORY ELEMENT

Few elements of architectural heritage have such a strong power of seduction as castles.

It is therefore far from strange that evidence of these buildings has survived into the present day as visible striking elements of the landscapes which, having excited the imagination of the human communities surrounding them, have an incredibly wide

range of forms that in many cases form part of what is known as immaterial heritage (toponyms, legends, etc.), but also as elements of mythical stories about the origins and identities of these communities.

This should not be treated as a minor element, but rather as quite the opposite, as an item of extraordinary value which partly explains the emotional connection that the general public has with these remains.

THE IMAGE OF MEDIEVAL CASTLES

In the same way we tend to reduce and homogenise complex concepts in order to make them easier to understand, a very similar thing has happened in the case of castles.

When we talk about castles, we are generally referring to military fortifications designed for control, defence, exploitation of resources and power over a territory, among other purposes. As a result, the look, dimensions, location, materials and architectural elements of a castle can be very different and depend on multiple factors: time of construction, adaptation to topology, availability of resources and the material needed for its construction and adaptation to certain uses, such as a residence or garrisoning troop garrison.

In reality, therefore, the designs of these fortifications are, in essence, varied, although in general terms an evolutionary line can be drawn based on advances in military technology and the adaptation of these architectural structures to these advances, with one turning point that would radically

change the appearance and design of castles: the development of firearms and the use of artillery, primarily from the second half of the 14th and the 15th centuries.

ABANDONMENT AND RESTORATION OF CASTLES

Losing most of their military purpose, from the 15th and 16th centuries, many medieval castles were abandoned and began to decay. Pieces of these buildings were in fact maintained for residential purposes, often as clear exponents of Renaissance influences in the Iberian Peninsula (Manzanares el Real, La Mota, Coca, Olite, Belmonte, etc.), erected between the 15th and 17th centuries and with particularly fine examples in Segarra and Urgell (Montcortès, Ciutadilla, Montclar, etc.).

From the second half of the 19th century, at the same time as the Catalan cultural renaissance (or *Renaixença*) and the consolidation of the romantic ideal of patriotic exaltation and interest in the past and historical themes, architectural movements such as historicism or even Modernism began to emerge, often under the patronage of the cultured elite and largely inspired by the Middle Ages, which left numerous examples of old castles which were transformed into residences for members of the aristocracy: Requesens, Peralada, Santa Florentina, Castelldefels, Castellet de Foix, Montesquiu, Balsareny, etc.

These residences were typically characterised by an architectural projection of an idealised image inspired by medieval castles. They are buildings which must be viewed as successful evidence of a certain architectural style or trend: neo-romantic, neo-Arabic, neo-Gothic,

etc. Many of these buildings were used in the 20th century as film sets, contributing the spread of a stereotyped and sometimes fantastical image of medieval castles.

Alongside this, and particularly during the Commonwealth of Catalonia (1914-1925)—an era of a new Noucentist, modernist and Europeanist ideology—the first territorial planning initiatives regarding heritage protection began to emerge, such as the creation of the Servei de Catalogació i Conservació de Monuments (Service for the Cataloging and Conservation of Historic Monuments) in connection with the Institut d'Estudis Catalans, with an area of operations covering the whole of Catalonia. The service's first director was Jeroni Martorell, whose work was marked by respect for original architectural elements and by a planning job that was in essence aimed at the documentation and rescue of this heritage. One of the most famous tasks carried out by the service was not simply the creation of thousands of catalogued files, but also the awarding of monument status, which allowed numerous historic monuments and their surrounding area to be protected.

The Primo de Rivera dictatorship put an end to these operations. Despite the efforts during the Second Spanish Republic to continue the work carried out by the Commonwealth government, the outbreak of the Spanish Civil War and its immediate aftermath led to the halting of the majority of initiatives aimed at protecting heritage.

The most important legislation regarding heritage was the drafting and approval of the Decree of 22 April 1949, regarding the protection of castles in Spain, regardless of whether they were ruined or not. This

document made the protection of most castles legal, as well as much of their surrounding areas. On top of this, the creation, in 1952, of the Asociación Española de Amigos de los Castillos (Spanish Association of Friends of Castles), which was approved by the Consejo de Ministros on 22 December 1966, should also be mentioned. The work carried out by heritage services at a provincial level must not be forgotten either.

During the 1950s and 1960s, a more favourable economic situation led to new heritage restoration initiatives, either by private owners, such as with the castles at Roca del Vallès or Montsonís (home to the Fundació Castells Culturals de Catalunya), to name but a few examples, or by the Spanish State, which launched the construction of the Paradores Nacionales de Turismo with two primary examples in Catalonia: the castles of Suda de Tortosa and Cardona.

During this period a number of publications appeared which helped to spread information about this rich heritage, including *Els castells medievals de Catalunya* [Medieval castles of Catalonia] (1955-1965), by Luís Monreal Tejada and Martí de Riquer, and *Els castells catalans* [Catalan castles] by Pere Català i Roca (1966-1979).

Another factor that should be noted is the development of scientific research, a field which in terms of medieval archaeology arrived in Spain comparatively late, primarily during the late 1970s and 1980s in the form of researchers such as Manuel Riu, Joan F. Cabestany, Miquel Barceló, Jose I. Padilla, Albert López, Jordi Bolòs, Imma Ollich, Ramon Martí and Marta Sancho, with important excavations at Mataplana Castle, the fortified settlement of L'Esquerda and Mur Castle.

SOCIAL RECOGNITION AND HERITAGE MANAGEMENT

From the latter part of the 20th century many restoration initiatives began to appear, often in connection with protest movements by special interest groups, developed with ever more conservationist criteria which were adapted to the new legal framework and with a primary function of archaeological research. Among these initiatives were a number of programmes started by municipal authorities under the patronage of provincial governments, regional councils or the Generalitat of Catalonia itself, with restoration projects for the castles at Montgrí, Miravet, Claramunt, Llordà, Boixadors and Montsoriu.

Finally there needs to be a focus on a key aspect of heritage protection, that is to say, the matter of their management. In this field, in which there is still a lot to be configured, work carried out through both private and public initiative must be highlighted, with examples including the network of historic monuments and archaeological sites created by the Generalitat of Catalunya, which includes a number of castles, or the Fundació Castells Culturals de Catalunya, which has the important task of spreading information through the development of activities.

It should be noticed that within Catalonia numerous tourist trails have been created with a particular emphasis on castles: Lleida Castles Trail, Sió Castles Trail, Border Castles Trail, Domus Templi (Knights Templar) Trail, etc., as well as numerous visitor centres, which often act as starting points for these trails: Catllar Castle (Visitors Centre for the castles of Baix Gaià) or Concabella Castle (Visitors Centre for the castles of Sió), among others.

ORIGINS OF CASTLE ARCHITECTURE IN THE NORTH-EAST OF THE IBERIAN PENINSULA

The word *castle* has its origins in the Latin word *castellum*, a diminutive form of *castrum*, or fortification.

Evidence of these buildings, occupied during the Middle Ages and surviving up to the present, show that their origins are to be found between the 10th and early 11th centuries. The most recent data provided by archaeological research however suggests even earlier origins, dating back as far as the 7th or early 8th centuries, as is the case for the tower at Vallferosa or the fortified walls at L'Esquerda.

INFLUENCE OF DIFFERENT ARCHITECTURAL MODELS

There has been a lot of discussion about the origins of these buildings and the architectural influences which served as models for building them during the High Middle Ages.

Part of the doubts that we still have are due to the still limited amount of knowledge of castles built between the 7th -9th centuries, in the middle of the Visigothic, Muslim and Carolingian eras.

A DIVERSE REALITY

Of course, as well as the historical context in which these building evolved,

a number of different factors regarding their construction and final appearance must be taken into account: firstly, their function; secondly, the availability of economic resources and raw materials for their construction, and finally the architectural models or influences used when constructing them, not exclusively referring to contemporary models but also to pre-existing buildings.

RESEARCH ON PRE-EXISTING MODELS

To this end, we have to take into account the survival of Roman-era buildings, which were reused during the medieval period. In particular, beyond the spectacular defences of the cities of Barcino (Barcelona) and Gerunda (Girona), which retained the use of their Roman fortified walls, much like how Tarragona used part of the defences of the Roman city of Tarraco, mention should also be made of the towers which date back to the Roman Republic, such as Falgars Castle (Beuda), Torrassa del Moro (Llinars del Vallès) or Torre de la Mora (Sant Feliu de Buixalleu).

Another example of these late Antiquity remains is the *castellum fractum* (Sant Julià de Ramis), a fort erected in the mid-4th and early 5th centuries and which may have been in use for a large part of the Visigothic period.

Also corresponding to the Visigothic period, and also in the field of fortification, alongside the well-known hill fort of les Muralles de Puig Rom (Roses), in use between the 6th and 8th centuries, it is worth mentioning the new perspectives in this field of researched offered by recent archaeological excavations of the walls at L'Esquerda (Roda de Ter).

FORTIFICATIONS DURING THE CAROLINGIAN ERA IN NORTHERN CATALONIA

Since the Carolingian conquest of Northern Catalunya there is evidence of re-fortification (such as what happened to Girona), or the reuse of old Roman fortifications (such as with the Tower of la Mora, in Sant Feliu de Buixalleu, occupied since the 4th century).

Alongside these examples, during this period other military constructions have also been documented, such as *Castellum Velloso* in Puig de Sant Andreu (Ullastret) or *Castrum Tolone* (Peralada), to which the evidence of occupation and fortification at the site at L'Esquerda (Roda de Ter) can also be added.

In spite of all this, our knowledge of Carolingian defensive structures in Catalonia is still very limited. These were fortifications located in elevated and easy to defend locations, adapted to the local topography and built with local stone, apart from a few wooden examples such as the tower at L'Esquerda.

MAJOR MUSLIM IBERIAN FORTIFICATIONS

In terms of military construction during the 8th and 10th centuries, the most technically advanced examples that have survived are those built by Muslim Iberians in the south and east of Catalonia.

The citadels or *alcassabas* of Tortosa and Lleida, as well as the fortifications at Balaguer, to which we can add other Muslim Iberian castles such as Miravet, Ulldcona and Mora

d'Ebre, are, despite later modifications, examples of the advance of Muslim Iberian siege warfare with regards to what can be seen as the Christian counties to the north and, by extension, a large part of Western Europe.

The influence of these buildings would evidently determine the nature of a certain kind of military building that would be built over a wide period, between the 10th and 13th centuries at least.

Muslim Iberian siege defence techniques are usually associated with Syrian building tradition, initially developed from Roman and Byzantine influences.

We must also bear in mind that, when we talk about Muslim Iberian military architecture, we are referring to a wide variety of style, adapted to the functions required by each construction in terms of defence and territorial organisation: the *qasaba* ('alcaçsaba' or citadel, generally located in urban areas, such as the castles at Tortosa, Lleida and Balaguer); the *al-qsar* ('alcàsser' or fortress, generally associated with a type of fortified palace); the *hisn* (castles such as those at Miravet, Amposta and Uldecona along the Ebro, or Montmagastre, Alòs, Tartareu and Àger in the province of Lleida, which functioned as centres of territorial organisation); *ribats* (usually considered a type of fortified monastery, with examples in Catalonia which have either been highly modified, such as the Ràpita de Vallfogona de Balaguer in la Noguera, or which have simply disappeared, such as the fort which gave the municipality of Sant Carles de la Ràpita its name); the *al-búrj* and *at-talay'a* (towers and watchtowers used for territorial control, both with comparable functions and often with a similar look, particularly in the case of

circular towers, which can be found across the entire region under the control of the Christian counties from the 10th century).

A MODEL FOR ORGANISATION OF DEFENCE AND TERRITORIAL ADMINISTRATION

Despite frequent chaos and internal struggles for control of power in the region among the various Muslim clans, we find here a perfectly organised model, first appearing in the 8th and 10th centuries from an overall view of the entire area of the Emirate's northern border, in which the main bulk of the system of defence would fall (in the area that centuries later would be known as Catalonia) on the cities of Balaguer, Tortosa and Lleida. These cities became the primary administrative centres of the region and, equally, the bases from which raids and *assaifas* (military expeditions) could be launched into Christian territory to the north, such as those against Girona and Narbonne in 793, and continued with reasonable success almost continually throughout the 9th and 10th centuries.

From an architectural perspective, although the names, sizes and location of different fortifications give clues to their role within the framework of territorial defence, the surviving pieces of Muslim Iberian military architecture in Catalonia have been very often modified over the centuries. There are however numerous examples that have survived into the present —the walls of Pla d'Almatà, Formós Castle, the ruins of the walls of Lleida, etc.— which adhere to the principles of the Syrian building tradition (with Roman and Byzantine influence), with solid ashlar walls that are often padded and open towers

on the corners and intermediate sections of curtain and fortified walls, which makes flanking fire easier, something which is vital to defending these walls from attacks.

Another more complicated aspect is the establishment of descriptive patterns that can be used to define the interior distribution of fortifications of a greater size, as in many cases there are two baileys that need to be taken into account: a main building and an annex building or turret designed as accommodation for troops on the move or as a refuge for the civilian population during times of war. In this sense there is still a lot of archaeological work to be done, especially due to the fact that, as mentioned previously, many of these buildings were extensively remodelled following their seizure by the Christians.

For its part, the building materials used were also varied: a large part of the major fortification works connected to the defence of cities, as well as some castles or husun, is usually made using ashlar, as is the case for Formós Castle in Balaguer or the preserved tower at La Ràpita Castle in Vallfogona de Balaguer, among others. As for more modest buildings, these were often built using walls made with mortar or rammed earth, techniques which were less technical and cheaper methods.

SYMBOL OF NEW TERRITORIAL ORGANIZATION

The conquest of the northern territories of Catalonia by France during the late 18th and early 19th century led to the implementation of a model of territorial organisation that was superimposed onto pre-existing models which dated back to the Visigoth era, the geographic buffer zone known as the Marca Hispanica, or Spanish March. This term was used to describe the collection of territories under Carolingian rule which made up the border and a first line of defence for the Empire from incursions by the armies of the Caliphate of Cordoba.

The administration of this geographic region was divided into counties, with a capital that was often also home to its cathedral, thus transforming it into its political and religious centre.

At the head of these counties, by designation of the Emperor, were counts, who as representatives of the monarchy managed matters of administration, finance, justice and the army. This structure of territorial governance also contained, within the most pre-eminent areas, viscounts, the true lieutenants of the counties, and vicars (who would later become *veguers*), who were tasked with defending the territory associated with a castle.

DECAY OF AN EMPIRE

With the progressive disintegration of the Carolingian Empire from the second half of the 9th century and the increasing autonomy of territorial powers represented by the counts, by the 10th century the titles of these counts

became hereditary, which clearly demonstrates the process of fragmentation of power, with the subsequent loss of control and influence by central government to regional governments.

The final turning point took place at the end of the 10th century, after the sacking of Barcelona by forces under Almanzor in 985 and the request for help sent by Count Borrell II, which was not answered by the Carolingian monarchy. The subsequent succession of Hugh Capet as King of the Franks in 987 once and for all cut any dynastic legitimacy and any judicial ties which the counties of the Spanish March had with the French Crown.

SHAPING A NEW TERRITORIAL LANDSCAPE

The economic base of the system was primarily rural, even though the power of the County was exerted from a capital that served as a political and religious centre, and in spite of the fact that the territorial organisation and system of defence during the initial phase of occupation, i.e. following the Carolingian conquest, were very focused on maintaining main fortified centres such as Barcelona and Girona.

Demographically, alongside these centres of power that joined together a part of the population, there was also a more scattered population module in towns and villages, with only a few dozen inhabitants in each.

Given this situation, it is not absurd to think about the need for elements of defence and control that would allow the creation of a primary system of organisation of the land, beyond the walls of the major centres of population. This function, in the 9th and

early 10th centuries, seems to have been represented by the existence of small, minimally fortified settlements erected in locations where the topography facilitated defence, the reoccupation of old fortifications (in some cases Roman, such as the Torre de la Mora in Sant Feliu de Buixalleu), and, possibly at a much later date, by the construction of the first defensive towers.

It must not be forgotten either that in this particular location there was the added factor of being a border region a border that, during the 9th century, stretched to beyond the south of Barcelona, with important strategic enclaves such as Olerdola. This was an area in which, despite the defences erected by the Counts of Barcelona, incursions by Muslim Iberian armies were frequent and it would take until the following century to consolidate the border at the Gaià River, a little over 50 kilometres to the south.

Faced with the reality of a heavily militarised society, in a period of population and power structure reorganisation in which the counts were sometimes unable to exercise their authority over viscounts, vicars and castellans, a feature began to gain popularity that would come to characterise the region's landscape from the 10th century onwards: the castle.

SYMBOL OF AUTHORITY

Beyond being an architectural structure adapted to a variety of functions related to the needs of defence and control required in border regions, the castle, is also a symbol due to its physical presence in the landscape.

A symbol which, beyond simply indicating the presence of a certain power, constituted

the most visible element of territorial organisation, often represented by the existence of a settlement. The castle is therefore the architectural manifestation of the control of the socio-economic framework that supported society in the late High Middle Ages. In essence it is a symbol of power, in the broadest sense of the word.

STONE CASTLES AND THEIR EVOLUTION BETWEEN THE 10TH AND 11th CENTURIES

The appearance of castles during the period between the 10th and 11th centuries is in keeping with the functions that needed to be developed: defence, territorial control and residence. Their physical appearance however is connected to their position in the structure of the very system of territorial organisation to which they belonged and the financial means of their owners.

We cannot therefore talk of a single type of castle, but of a scale of types, with the lowest position on the scale being isolated towers (also known as watchtowers).

These towers, mostly made from stone and in some cases rebuilt using pieces of previous buildings, were usually circular in shape and varied in diameter, although most measured between 7 and 10 metres and some even reaching as high as 12 to 30 metres, as well as being internally partitioned into different floors using wooden floorboards and a main door that reached the height of the first or second floor.

As for the origins of these round and slight truncated buildings, some authors such as

Jordi Bolòs and Francesc Xavier Hernández have suggested that it may be due to an influence from Muslim Iberian siege warfare strategies.

This theory could be supported in part by the fact that, in the pre-feudal Iberian Peninsula, in areas such as the Asturias-Leon region, where a certain amount of Castro culture must have endured, the majority of fortifications from this period consist of nothing more than fortified hill peaks (also known as mottes) and the occasionally square tower. Although examples of round towers have been found at Frankish sites, usually having been built during the 9th and 10th centuries, these are often hill peaks that have been fortified using wooden palisades. These constructions could not therefore be used as the necessary reference or model that did exist in Muslim Iberia.

The primitive structure that makes up the tower could have evolved into a small courtyard surrounded by walls and adapted to the local topography. Inside a chapel, water cistern or auxiliary buildings connected to the castles needs could have been built. In fact this was largely the pattern that was repeatedly used for numerous castles between the end of the 10th and the beginning of the 11th centuries, examples including the castles at Montsoriu, Mur and Sant Miquel de la Vall.

CASE STUDY: MUR CASTLE

Documented since 969, its conservation status, as well as the research and consolidation work carried out on it, has made Mur Castle an excellent example of military

architecture in the late 10th and 11th centuries.

At present the castle consists of an architectural structure defined by a 31m walled perimeter that has been adapted to the local topography, giving the castle the shape of the hull of a ship.

The origin of this fortification is related to the presence of a round tower integrated into the boundary walls of the castle and which uses two types of brickwork: one with a more irregular appearance and composed of larger stone blocks, traditionally dating from the 10th century; and another using smaller and more regular ashlar, dating from the 11th century.

Under the control of the counts of Pallars Jussà, the castle was given to Arnau Mir de Tost in the middle of the 11th century as part of the dowry for the marriage of Count Ramon V with Arnau's daughter, Valença. The enclosing wall was built during the 11th century with the characteristic shape that we can still see today.

The Mur Castle historic site also includes the ruins of a settlement connected to the castle and the Augustinian Canon monastery of Santa Maria de Mur, consecrated in 1069.

THE CASTLE AS AN ARCHITECTURAL MANIFESTATION OF THE CONSOLIDATION OF FEUDAL POWER

From a siege warfare perspective, the most important period in the evolution of castles in Catalonia was between the second half of the 11th and first half of the 13th centuries.

A decisive contribution to this fact was a historical context defined by a number of factors, such as the consolidation of feudal power in the region and the increased political weakness of the taifas (small independent Muslim Iberian kingdoms) in the wake of the collapse of the Caliphate of Córdoba.

In the field of military architecture, economic growth and the acceleration of territorial expansion into Muslim Iberian lands lead to the development of a new type of castle, most likely influenced by Muslim military constructions built a century before.

⋮

BORDER CASTLES

During the 11th century, the border between Christian and Muslim kingdoms was pushed further south, a process which culminated in 1148 and 1149 with the seizure of the two Muslim capitals, Tortosa and Lleida. Balaguer had fallen in 1105.

During this period of territorial conquest, which lasted a century and a half, fortifications began to become more complex, with many departing from the original tower structure and others focusing on the remodelling of old Muslim Iberian defensive structures.

The manifestation of these changes would be reflected in the evolution of what are usually called border castles, with notable examples including Claramunt Castle (Pobla de Claramunt), with links to the Claramunt-Cardona families, and Llordà Castle (Isona i Conca de Dellà), the residence of Arnau Mir de Tost.

From an architectural standpoint, the Romanesque castles of this initial phase during the 11th, despite initially not displaying any of the new architectural features of the 10th century relating to siege warfare, were often influenced by Lombard Romanesque architecture, which we find in both religious and civilian/military spheres.

The round tower maintained its dominance and its adaptability to the topographic features of the location, which made it a constant during the development of the first walled baileys.

In terms of building techniques, walls were still built using worked stone, with irregular brickwork and internal filling, often erected with the aid of formwork. Rammed earth buildings also did not disappear.

From this time there is evidence of construction using the ashlar technique typical of First Romanesque architecture, depending on the properties of local stone.

The architectural specification of these castles between the mid-11th and early 12th centuries is still an evolution of the model developed around the year 1000 that we have already seen. This model can be summarised by the presence of a focal point, often the tower, with the presence in many cases of a hall that improved the space's living conditions, as well as auxiliary buildings which, together with a water cistern and in some cases a chapel (sometimes positioned within the walls, other times located near the castle), were enclosed by a perimeter wall.

Despite this, the development of the various castles of this period all depended on the financial resources and needs of their owners, both in terms of defence and self-sufficiency and the improvement of the habitability of these spaces. This is often used to explain the great level of diversity that can be seen in the final plans of these buildings, even more so by the fact that they are adapted to different topographic conditions.

This model was further evolved by the construction of a second walled perimeter and protected by open towers (lower bailey). In essence, this type of castle, which is fully established by the second half of the 12th, has clear connections with the model used for Muslim Iberian fortifications, with a castle or *'alcàsser'* and a lower turret established as a place of refuge for the population, castle services or as a space for quartering troops.

┌

CASTLE ARCHITECTURE AS A METAPHOR FOR A MODEL OF POLITICAL, ECONOMIC AND SOCIAL ORGANISATION

The architecture of the Romanesque castle, as full functional element, is itself a metaphor for the set of elements that define medieval society from an economic, military and symbolic standpoint.

From an economic standpoint, castles act as a centre of territorial control and the concentration of resources and surpluses (which translated into the building of grain stores and cellars in order to protect this produce), something which also affected their own self-sufficiency. The social dimensions can, among other ways, be seen in their function as places for the refuge and protection of the population,

such as Calafell Castle during its initial phase of construction. Despite this, and, unlike Muslim Iberian defensive structures, which placed a specific importance on their position as a refuge for civilians, the castles of the Marca Hispanica developed primarily in terms of their military function and their residential function as a residence or refuge for noblemen. This factor would be of decisive importance over the following centuries with the emergence of the great Gothic castle-palaces. Finally, its symbolic function, which was not only represented by its position in the landscape, but also by its architectural magnitude compared to other (poorly built) rural buildings, the common feature of chapel as an element of the space's sacralisation as well as its own architectural layout across two or more baileys: one high quality, where the lord's main residence was located (upper bailey) and, if necessary, an inferior space designed to hold troops or the general population (lower bailey), a graphic representation of social structure of medieval society.

CASE STUDY: LLORDÀ CASTLE

Llordà Castle (Isona-Conca de Dellà-Pallars Sobirà) is located at a strategic point, with an extensive view across most of the region.

Mention is made of the castle from the 10th century onwards, but documented evidence of its existence does not appear until 1033.

Owned by the Counts of Urgell, it was given to Arnau Mir de Tost and his wife Arsenda in exchange for 2000 sous. It seems that Arnau was someone who wanted to take out an extensive

remodelling of the castle, with the aim of turning it into a residence with the capacity to hold a large garrison.

Arnau Mir de Tost was the founder of the Viscounty of Àger. After his death in 1072, the Viscounty passed to his daughter, who was married to Ponç Guerau de Cabrera, Viscount of Girona.

Architecturally Llordà castle consists of three parts, which were founded between the 11th-12th centuries. The most striking part of the castle or upper bailey is presided over by main residential area or palace, a powerful architectural structure in the shape of an irregular rectangle with three floors and a roof.

The second bailey, triangular in shape —its layout adapted to the topography of its location— stands out due to its still-standing square corner tower which protected the western face, the only accessible face and the location of the main gate.

Finally the historic site has a third bailey, where the Church of Sant Sadurní, consecrated in 105, is located.

NEW TERRITORIAL POWERS: MILITARY ORDERS

The period between the mid- 11th and early 12th centuries saw the creation of military orders such as the Knights Hospitaller (the Order of the Hospital of St John of Jerusalem) and the Knights Templar (the Order of the Temple of Jerusalem) for the protection of holy sites and pilgrims travelling to the Holy Land, the most important, alongside the Order of the

Holy Sepulchre and the Order of Saint George of Alfama, of the military orders operating in Catalonia in the 12th and 13th centuries.

Directly subject to papal jurisdiction (in the case of the Knights Templar), their presence in Catalonia began under Ramon Berenguer III and was of particular relevance during the reign of Ramon Berenguer IV, Count of Barcelona and Prince of Aragon, and would continue until the fall of Miravet Castle to royal troops in 1308.

These orders played a leading role, particularly after the mid-12th century, in defending the border, conquering the cities of Tortosa and Lleida, as well as taking various fortifications along the Ebro, for which they were greatly rewarded by the counts with land and castles, particularly in New Catalonia (such as Gardeny, in the province of Lleida, Miravet and Amposta a l'Ebre).

CASTLES OF MILITARY ORDERS

From the second half of the 12th century a new type of castle began to develop, which highlighted the presence of a central courtyard, around which the castle's various other buildings were oriented.

This castle, unlike other military buildings from the 11th century from the Marca Hispanica, has the same square or rectangular floor plan but with towers and open towers built on the corners and often the intermediate points of the walls. In this way it ensured the protection of these same walls through the flanking fire that this shape made possible.

The origins of this castle model have usually been attributed to the siege warfare experience accumulated by military orders in the Holy Land.

In this case, and possibly in the case of many other castles built in Western Europe during this period, in terms of the Iberian Peninsula a very important nuance must be added: an experience of Muslim Iberian fortifications constructed prior to this period, and which were well known to both feudal lords and master builders in charge of creating this new fortification model.

The answer to why it was not until the second half of the 12th and 13th centuries that buildings of this type began to be built within this feudal context would be the difficulty and immense costs involved in building these castles by a feudal nobility with limited resources.

It is therefore not surprising that it was military orders who were the first to erect this type of building in the region of Catalonia, since they were the first territorial powers to have the economic wealth to embark on a project like this.

In this same way, reasons also need to be attributed to military orders and the monastic orders which they obeyed, which also transformed the castle into a religious space. It is not necessary to state that the shape created by the courtyard around which various castle functions took place adhered to this will, which was very similar to the function of 'ribats', built in kingdoms of Muslim Iberia centuries before.

CASE STUDY: MIRAVET CASTLE

Miravet castle (Ribera d'Ebre), strategically located on a meander of the River Ebro, is considered one of the most relevant military buildings from the 12th -13th centuries in Catalonia and one of the best examples of Templar military architecture in Europe.

The castle was built by the Knights Templar on the ruins of an older Muslim fortification, shortly after the region was conquered by Ramon Berenguer IV in 1153.

Architecturally, despite later modifications, the main features of the original Templar castle can still be seen.

The castle consists of two baileys that largely follow the outline of the old Muslim fortification, with living quarters in the most elevated point and turret or lower bailey at the base.

The living quarters (or upper bailey), which was rectangular and protected by towers, were built around a courtyard located at the perimeter of the various quarters. The stand out feature of this bailey, in terms of its architecture, is its northern section with its three levels, the castle's church being located on the first floor. The bailey could only be accessed through a single gate on the eastern wall. Alongside the gate is the gatehouse and close by is the *aljub* (water cistern).

The lower bailey, or *albacar*, is a large enclosed area protected by walls and turrets. The main access gate to the bailey, located on a bend, gives way to a larger space in which the cistern, stables and other auxiliary buildings can be found, as well as another fortified space which has been identified as a location for the quartering of troops or providing shelter to the general population during times of danger.

EVIDENCE OF AN ERA OF ECONOMIC EXPANSION AND REAFFIRMATION OF ROYAL POWER

The 13th and 14th centuries were, in general terms and within the context of the history of Catalonia, an era of expansion, from both a territorial and economic perspective. The conquest of Valencia, the Balearic Islands and above all Sardinia and Sicily transformed the Kingdom of Aragon into a true Mediterranean power.

From a socio-political perspective, this period saw the monarchy begin to progressively impose its authority on the regional nobility. At the same time it was during the 13th and 14th centuries that municipal powers were strengthened between the nobility and the Crown, using the different privileges that guaranteed their autonomy.

It was during these centuries that medieval military architecture reached its pinnacle, symbolised by the fortification of Catalonia's major cities, Barcelona, Girona, Tarragona, Vic, Solsona and Manresa. A process of defence improvements was also carried out in various towns across the region, with notable (and still surviving) examples at Montblanc, Hostalric, Tossa de Mar, Pals, Peratallada and Torroella de Montgrí.

This process was of course not exempt from the historical instability experienced by Catalonia in the Late Middle Ages, particularly during the 13th and 14th centuries at a time of territorial expansion by the Crown of Aragon. This also led to confrontations with the emerging powers of France and Castile, with episodes such as the crusade against Peter III the Great (1283-1285), led by King Philip III of France, or the War of the Two Peters with Castile (1356-1375), during which

the monarchy began an extensive campaign of fortification both in border regions and in Catalonia's main cities and towns.

An important development during this time was that from the mid-14th century, roughly corresponding to the reign of Peter III, the defence of the region became focused on the fortification of major centres of populations, rather than on old feudal castles.

EVOLUTION OF CASTLES DURING THE 13TH AND 14TH CENTURIES

We have already seen how, from the end of the 11th century and during the 12th century, the main castles in Catalonia began a process of development that affected both their defensive and residential aspects. This usually resulted in, on the one hand, an increase in the size and surface area used for fortifications, and on the other the increasingly widespread use, in many cases, of castles formed of two distinct enclosed areas, or baileys.

This increase in the size of fortifications would be accompanied by improvements in defence systems and the creation of new walled baileys protected by turrets on corners and along the curtain walls and the re-fortification of the castle's central building (the keep, also known as the donjon in French castles), designed as an independent structure within the castle itself.

This model of castle was consolidated over the 13th and 14th centuries with the construction of barbicans, the rebuilding of walls, towers and turrets, the reinforcement of the bases of these walls and often increasing the thickness of these walls, which, as well as increasing resistance, allowed for the construction of *chemins de rondes* and wall walkways. This design also

improved the possibilities of defence of the top of fortifications, with protection in the form of battlements, machicolations and brattices.

A NEW HORIZON IN CASTLE ARCHITECTURE: THE CASTLE-PALACE OF THE GOTHIC ERA

Castles, beyond their military function, should also be seen as a reflection of the society that developed them. Would it, therefore, be a mistake to view them as independent from the socio-economic reality that surrounded them?

A good example of this relationship is the castle-palace of the Gothic era. This model, which perfectly combines residential and defensive functions, was often built starting with the main courtyard, which implied a prior standardisation of the land and adaptation to the topography of the land on which the castle was to be built.

When analysing the castles of military orders, mention has already been made of the building of fortifications around a courtyard in the style of a cloister, in which the different rooms and areas of the bailey can be opened.

This type of castle would, in many ways, act as the model for the Gothic castle-palace that emerged during the late 13th and 14th centuries, with notable examples including Bellver Castle in Mallorca (with its circular floor) and the Palace of the Kings of Mallorca in Perpignan. These castles were often designed to cover large spaces such as great halls, with roofs supported by diaphragm arches, large two- or three-tier fenestral windows and monumental fireplaces, latrines, etc. We can therefore speak of a castle that represents the social, political and economic status of its owner.

THE CASTLE AS A PLACE OF DAILY LIFE

By using surviving written documentation in the form of inventories, wills, account books etc., as well as literary and artistic sources, particularly with regards to depictions in sculptures, paintings or miniatures, but especially through archaeological research, today we know about an absolutely vital aspect of castles: the day-to-day life that went on within them.

From the inventories we know about the layout and function of spaces, as well as whether there was any furniture present; account books tell us about jobs, housework, the purchase and sale of objects, clothing, agricultural and forestry tasks, etc. Cookery and recipe books are extraordinary documents for discovering information about diet of the nobility, with notable examples including the *Llibre de Sent Soví* (14th century), or the *Llibre de Coch* by Mestre Robert (16th century).

With its representations of the era, medieval art also allows us to discover how rooms, clothing, musical instruments and weaponry actually looked.

Finally, archaeology allows us to gather material evidence of the everyday life in castles through studying ceramics, glass objects, metals, flowers and food, money and coinage and the spread of commercial products.

We therefore have a wide field of research and knowledge beyond the study of architecture which, despite being the most obvious evidence that has survived from that period, is nonetheless definitely part of a far more complex field: the study of medieval culture and society.

In fact, according to Teresa Vinyoles, without considering the entire range of geographic, socio-economic and psychological elements of feudal society, it would be difficult to study castles (despite them being one of the major symbols of their time), as in essence this type of building is the product and result of the needs society at the time.

LIFE IN MEDIEVAL CASTLES

The castle was, first and foremost, a military construction, and, as a result, this function was absolutely pre-eminent. This resulted in the definition of its appearance and the adaptation of architectural space in order to meet this requirement: tall, solid walls, narrow openings, visibility across the surrounding area, etc.

As castles began developing architecturally the availability of space also increased. It is evident that the towers of early castles in 10th-11th centuries were able to fulfil an important set of functions from a military and residential point of view, but it is also evident that availability of space was also very limited. As society evolved we can see how, in many cases, castles began to evolve and adapt to the new needs of their owners, from the increase of the available area for construction to the architectural reforms designed to improve defence, accessibility and habitability.

A good example of this would be the construction of halls along their sides or the replacement of old rounded towers with the erection of auxiliary buildings that allowed for an increase in a castle's self sufficiency, in the form of kitchens, ovens, stores for grain, cellars, stables, cisterns and henhouses.

Examples of this architectural development also come in the form of the application

of architectural innovations such as the construction of fireplaces, primarily from the 13th century, which clearly increased the building's level of comfort and at the same time resolved one of the most significant problems in old stone towers and castles: regular fires caused by braziers or fires on the floor.

It is also evident that construction of latrines was an important improvement in the hygiene of castle inhabitants, as well as the use of aquamaniles (water jugs) or wooden baths, as seen in various inventories and pictorial depictions.

The construction of new rooms also increased the privacy of the people who lived in castles, such as lords and noblemen, children, servants and clergymen.

The definition of a Gothic castle, in which most of these elements were present, is direct evidence not only of advances in military techniques applied to architecture, but also an example of the evolution of society and a new, perhaps more obvious way, of demonstrating the power of their owners who, through architecture, displayed buildings which would project the overall economic standing and power of these noblemen, without neglecting the defensive purpose of these structures.

CASE STUDY: MONTGRÍ CASTLE, AN UNFINISHED FORTIFICATION

The castle of Montgrí (Torroella de Montgrí), located at the peak of the massif that gives it its name, was erected between 1294 and 1301 by King James II of Aragon.

Although it was never finished, its appearance

incorporated the main features of Gothic military architecture: a square structure built around a central courtyard, high perimeter walls with round towers on the corners and a chemin de ronde (wall walkway) that stretched around the entirety of the castle's perimeter, defended by battlements, loopholes and machicolations.

The castle's various different buildings would have been erected around the courtyard. These buildings were never finished due to the consolidation of royal power over the lands ruled by the County of Empúries, which therefore made the function for which they had been designed obsolete.

MONTSORIU CASTLE

Montsoriu is one of the best examples of where the evolution of medieval military architecture can be observed. In this sense, the presence of extremely important architectural elements that have been added to this structure throughout its history, particularly during a period between the 10th and the end of the 14th centuries, is particularly important.

Another element to bear in mind is that, unlike many other medieval buildings which were extensively remodelled between the 15th-17th centuries, Montsoriu was barely modified, giving it the feel of a living fossil of 14th century European Gothic architecture.

An architectural gem that was even recognised by contemporary scholars such as Bernat Desclot (13th century), who, on the occasion of the crusade against Peter III the Great of Aragon, wrote: **“E en Vallès se tenia lo castell de Montsoriu, qui és un dels bells e dels nobles del món...”** [And in Valles lies the castle of Montsoriu, which is one of the most beautiful and noble in the world...]

FIVE CENTURIES OF ARCHITECTURE IN A SINGLE BUILDING

In a similar way to many of the great cathedrals of Europe that were begun in the Middle Ages, Montsoriu was not the result of a single period of construction. This construction was the result of a constant adaption of its architecture to the needs and technological advances in military technology that it lived through until the last great stage of its construction in the mid-14th century in the Gothic style, which makes up an important part of what we can still admire today, and which has also made it

one of **the most beautiful, original Gothic castles in Europe.**

The architectural evolution of the castle from the second half of the 10th century (the castle is first documented at the beginning of the 11th century, although architectural evidence indicates an even earlier history) began with a round tower erected by masons, currently preserved up to a height of 17m, and which must have a minimum of four floors separated by timber planks, with a door opening at the height of the second floor. Soon this initial structure was complemented by the construction of a castle chapel and the building of the first walled bailey, inside which a cistern and various different auxiliary premises were built along with the chapel. The total surface area of this first stone castle was little more than 500 m², with maximum dimensions of 30 x 19 metres.

In the second half of the 12th century an important phases in the remodelling of the castle began, with the construction of a second bailey protected by fortified towers at the corners of the fortified walls. The total length of the walls was more than 200 meters, with a total surface area of more than 3100 m², not insignificant dimensions for a feudal castle from the 12th century. Despite this, before the end of the century a new chapel dedicated to St Peter would be built within this second bailey. Throughout the first half of the 13th century, improvements continued to be made and this second bailey was used to build a collection of new sites based around the area of a central courtyard.

CONSTRUCTION OF A MAJOR GOTHIC CASTLE-PALACE

At the same time, by the second half of the 13th century a barbican was built to improve

the defence of the main entrance gate. At the same time, a new bailey was built on the castle's northern side. This new bailey, which has been subject to archaeological excavations, was sealed off by a new walled perimeter measuring 350 m, protected by a minimum of two strong rectangular towers, one of which was called the '*Torre de les Bruixes*' [Witches' Tower] (11.70 x 7.85 m and height of 3.5 m), which dominated the Vall d'Arbúcies. With this new bailey, the entirety of the fortifications spanned more than 6.000 m², extraordinary dimensions which would require an entire army just in order to defend it.

During the mid-14th century, the castle entered a new phase of remodelling which gave us the building that we see today. These redesigns consisted of the dismantling of the bailey on the castle's northern side, the defensive towers of which remained as Albarrana towers, and the construction of a new walled bailey on the eastern side of the main castle complex.

This new bailey would be located concentrically to the centre of the castle, thus significantly improving the defence of the entire fortification, as the fortress' main complex - on the eastern side, the most accessible part - would remain enclosed by a quadruple line of walls arranged in such a way that the upper bailey would always be able to defend the lower bailey.

The walls during this period reached a height of more than 25 m at the northern face of the fortification. It is hardly surprising, therefore, to find out that this castle was able to resist a siege by some 1200 royal troops which lasted a year, between 1367 and 1368.

It was also during this phase of construction, between 1347 and 1356, when the castle's

second bailey and parade ground were completely remodelled, in which most of the residential areas of the castle were located: the kitchens, great hall, bedrooms, chapel and priests' quarters.

A UNIQUE FIND

Archaeological excavations carried out in the castle over the last 20 years have brought an extraordinary collection of artefacts to light.

Among these finds, one of the most important discoveries for the study of day-to-day life that has been found date, estimated to have been from the 15th or early 16th centuries, ought to be highlighted.

The find was made in 2007 during the excavation of the cistern of the castle's eastern turret. It consisted of a collection of nearly 400 objects, many of which had been excellently preserved, which constituted some of the best surviving evidence of castle life during the transition between the medieval and modern eras, a time when Montsoriu was about to be permanently abandoned. It was therefore the castle's last great collection of kitchenware and crockery.

This collection consisted of nearly fifty dinner services, including plates, bowls, clay pots, jugs, vases and wine glasses, as well as over a hundred cooking pots, pans, casseroles, basins and other vessels and dishes designed for the cooking and storage of food.

They are complemented by the various metal objects, such as knives and scissors, as well as two bone *flabiols* (Catalan flutes) and a small collection coins from the 15th - 16th centuries. Also worth mentioning is the presence in this same find of more than 10,000 sets of animal

remains. After being studied by the Universitat Autònoma de Barcelona's archaeology lab, these remains constitute an extraordinary source of information about cooking processes and the selection of animals for consumption, as well as the ecology of the area surrounding the castle.

NEW POLITICAL AND ECONOMIC HORIZONS AND THE ADVANCE OF MILITARY TACTICS

In the context of the history of Catalonia and the Kingdom of Aragon, the 15th and 16th centuries were a turbulent period, with a major economic crisis in the Principality of Catalonia and numerous revolts and peasant uprisings such as the Catalan Civil War (1462-1472) and the Brotherhood uprisings in Valencia and the Balearic Islands (1519-1523).

At the same time, the beginning of the modern era coincided with the consolidation of a new monarchical state in place of the old feudal system. During this period the Kingdoms of Castile and Aragon were united by the marriage of Ferdinand and Isabel (1479). The creation and development of the Spanish Empire set the stage for a new era in which military technology would play a determining role, above all after the normalisation of the use of firearms, both on the battlefield and in siege warfare.

The evolution and improvement of artillery made a radical transformation of fortifications necessary. The old medieval castles with fortified walls, sometimes measuring some 20 m in height, became easy targets and were unable to resist these new weapons, which required the design of a new type of fortification.

MEDIEVAL CASTLES: BETWEEN ABANDONMENT AND TRANSFORMATION

After losing most of its defensive effectiveness, and as a result of an economic

decline among members of the feudal nobility in Catalonia, the majority of the old castles were rendered obsolete by developments in the two main functions for which they were conceived: defence and as a place of residence and representation of power.

The majority of these castles began a gradual decline which ended in their owners moving away and, finally, their complete abandonment. This process was not necessarily a sudden process, rather in a many cases it was stretched out across a relatively long period of time during the 15th and 16th centuries.

In some cases, however, we can see how these castles, due to their strategic location within new geopolitical landscapes, or depending on the interests of their owners, particularly those in areas of high economic dynamism, were extensively remodelled. This is the case of the castle of Arbeca, Cardona and Montcortès.

NEW GEOSTRATEGIC PERSPECTIVES THE ROLE OF THE SPANISH MONARCHY

With the new geopolitical map created by the unification of the Kingdoms of Aragon and Castile, and later the creation of the Spanish Empire with its numerous wars and conquests in Northern Europe, the Mediterranean and the Americas, it became clear that a new system of defence needed to be designed which involved the construction of new fortifications, adapted to both this new territorial structure and to new ideas that came as a result of advances in siege warfare techniques, with a particular emphasis in this case on the development of artillery.

It was therefore not unusual to see how a large number of these new fortifications would need to be located in border regions, in lands that had been newly annexed or conquered by Spain, in locations where their strategic position required the consolidation of their defence or in enclaves that were particularly important for the development and safety of trade routes.

In Catalonia's case, particularly due to its border with France, one of the great powers that was often at war with Spain, the most important of these developments was Salses Castle.

CASE STUDY: SALSSES CASTLE

Located in the town of Salses, at the foot of the Corbières Massif in Roussillon, in a strategic position that dominated the main road between the Kingdom of France and the Catalan territories controlled by the Kingdom of Spain, it was built between 1497-1503 on the initiative of Ferdinand II of Aragon and under the direction of Francisco Ramírez.

This fortification is considered a true masterpiece of military architecture within the context of the transition between medieval and modern fortifications.

The main features of this new construction were the sinking of the entire fortification behind moats in order to minimize the impact of artillery projectiles, rounding the high parts of the walls and the combination of stone and ceramic materials during construction (in the latter case, particularly in areas that were most at risk of artillery impact, since this material was easier to repair and could better dampen the impact of iron shot than just stone).

AFTER MEDIEVAL CASTLES. INTRODUCTION OF A NEW TYPE OF FORTIFICATION: THE BASTION FORT OF THE 16th CENTURY

With the increased use of artillery in warfare, it became necessary to develop a new type of fortification that was adapted to this new technology.

The origins of this new model are to be found at the end of the 15th century and particularly during the first half of the 16th century, a time where we find the first examples of this type of fortification in the Italian Peninsula (where the Catalan name, *traça italiana* [literally 'Italian outline], originates), during a period of various attempts to invade the region, with examples during the sieges of Pisa (1500) and Padua (1509).

In essence, this new defensive design was based around building short, thick walls constructed with materials that would easily absorb the impact of artillery munitions, along with the introduction of ravelins and bastions, which were designed to avoid direct fire onto the walls and therefore make cross-fire from the fortress easier. Another common feature was the digging of deep, wide ditches to make access to the curtain walls or main walls by besieging forces difficult, as well as preventing any attacks using explosives. In front of these ditches large embankments called *glacis* were erected, built with a slight slope in order to hide the walls from direct artillery fire.

In some cases these fortifications were built by re-purposing former medieval defences,

which were lowered in height. The earth extracted from digging the ditches was collected together and was compacted behind the walls in order to reinforce their strength. Apart from the erection of solid bastions, in some cases old medieval round towers were shortened and filled in so as to make them more solid against artillery bombardment.

The implementation of these changes resulted in the appearance of fortifications in the form of a star, which would characterize defensive structures and systems for the next three centuries.

A DESIGN ADAPTED TO THE POWER OF THE MODERN STATE

The emergence of this new type of fortification, normally implemented in cities and strategic points, radically transformed the ways in which warfare and sieges were conducted.

The actual construction of this model, due to the magnitude of the works being carried out on the walls, bastions and ravelins, as well as the digging of large ditches and the creation of *glacis*, involved such a huge amount of money that could only be covered by the resources of the state.

Attacks on this type of fortification also involved such a huge number of men and resources that the only way to take them would be through sieges that would last many months. This implied an obvious truth: the sheer scale of the cost of war could only be borne by the great military powers of the age.

CASE STUDY: THE FORTIFICATION OF ROSES

Located in a gulf bearing the same name, in the district of L'Alt Empordà, Roses is a sight of great strategic importance, both for its magnificent natural port, with excellent connections to the interior of Catalonia, as well as its close proximity to the border.

The strategic importance of Roses sparked the interest of the Spanish monarchy when it came to its fortification. To this end, in 1543 Charles I initiated a major series of fortification works, including the construction of La Trinitat Castle and the town's fortified walls.

The design of Roses' walls with bastions was undertaken by the Italian-born engineer Giovanni Batista Calvi, who had previously worked on a number of other defence projects, including the construction of the defence of Ibiza, Sant Felip Castle in Mahon and various other fortification projects in Barcelona, Gibraltar and Pamplona.

Work on this fortification began in the mid-16th century and continued until the middle of the next century, when the structure that we can still see today was completed.

CRÈDITS

CRÉDITOS

CREDITS

EXPOSICIÓ / EXPOSICIÓN / EXHIBITION

**L'ESPLENDOR DELS CASTELLS MIEIEVALS CATALANS
EL ESPLendor DE LOS CASTILLOS MIEIEVALES CATALANES
THE SPLENDOR OF CATALAN MIEIEVAL CASTLES**

8/03/2018 - 20/05/2018 San José de Costa Rica

6/09/2018 - 03/02/2019 Barcelona

Organitza / Organiza / Organisation

Museu d'Arqueologia de Catalunya
Museo del Jade y de la Cultura Precolombina, San José de Costa Rica

Col·labora / Colabora / Partnership

Institut Ramon Llull

Direcció / Dirección / Director

Josep Manel Rueda

Coordinació / Coordinación / Coordination

M. Carme Rovira i Hortalà

Comissariat / Comisariado / Curatorship

Jordi Tura Masnou

Assessorament científic / Asesoramiento científico /

Scientific support

Quim Mateu i Gasquet, Gemma Font i Valentí, Sandra Pujadas i Mitjà, Josep M. Llorens i Rams, Josep M. Rueda Torres, Montserrat Mataró i Pladelasala

Col·laboració tècnica / Colaboración técnica / Technical support

Núria Molist, Javier Pascual, Gemma Font i Valentí

Cessió d'objectes arqueològics / Cesión de objetos arqueológicos

/ Lenders of archaeological objects

Arxiu Arqueològic. Ajuntament de Lleida
Direcció General del Patrimoni Cultural - Generalitat de Catalunya
Musée de l'Armée. Paris
Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona
Museu Arqueològic de l'Esquerda, Roda de Ter
Museu Episcopal de Vic
Museu Etnogràfic de Ripoll
Museu Etnològic del Montseny, la Gabella (MEMGA)
Museu Frederic Marés
Museu de Granollers

Museu de la Mediterrània
Museu Monogràfic del Castellvell de Llinars
Museu Municipal de Llívia
Museu Nacional d'Art de Catalunya (MNAC)
Museu de la Noguera

Cessió de facsímils / Cesión de facsímiles / Lenders of facsimiles

Museu de Lleida

**Restauració – conservació preventiva / Restauración –
conservación preventiva / Restoration - preventive conservation**

Isabel Moreno, V. Stéphanie Uzumyemezoglu

Comunicació / Comunicación / Communication

Joan Muñoz, Luz Gámiz

Activitats / Actividades / Activities

Agnès Lupión

Disseny / Diseño / Design

Iglésies Associats - Jep Vilaplana Pararols, Toni Iglésies Trias

**Traduccions – correccions lingüístiques / Traducciones -
correcciones lingüísticas / Translations – linguistic corrections**

Disseny Visual

Audiovisuals / Audiovisuales / Audiovisuales

Coordinació y gestió / Coordinación y gestión / Coordination and managing
Iglésies Associats

Producció i realització / Producción y realización / Production and realisation
ERAM, Iglésies Associats y Rem Studio

Actors i atrezzo / Actores y atrezzo / Actors and atrezzo
Alma Cubrae

Manteniment / Mantenimiento / Maintenance

Jordi Mayas

Agraïments / Agradecimientos / Acknowledgments

Àngels Casanovas, Carles Comas, Antoni Palomo

Coordinació de la producció i muntatge / Coordinación de la producción y montaje / Production and installation coordination

ARDDI, Alejandro Rodríguez

Transport / Transporte / Transport

TTI, Queroche, M. Mundiales

**Museo del Jade y de la Cultura Precolombina
(San José – Costa Rica)**

Directora / Directora / Director

Laura Rodríguez

Financer contable / Financiero contable / Financial accountant

Christopher Rojas

Museografia / Museografía / Museography

Liz María Rojas

Disseny Gràfic / Diseño Gráfico / Graphic design

Marjorie Navarro

Educació / Educación / Education

Carolina Castillo

Luis Gómez

Comunicació / Comunicación / Communication

Yanibell Aragón

Adriana Guzmán

Carolina Pérez

Jennifer Salas

Agraiments / Agradecimientos / Acknowledgments

Oscar Pamio

Jhonny Cartín

Ericka Golcher

Rómulo Vega

Alessandro Calderón

Brayham Madrigal

Eduardo Fournier

Ismael Gamboa

German Arciniegas

Luis Montero

Aniella Ramírez

